

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ ІГОРЯ
СІКОРСЬКОГО»

СТАЛІЙ РОЗВИТОК В ОХОРОНІ ЗДОРОВ'Я

Навчальний посібник з дисципліни «Сталий розвиток в охороні здоров'я»
для студентів спеціальності 227 «Фізична терапія, ерготерапія»

*Рекомендовано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
як навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавр за освітньо-професійною
програмою «Фізична терапія, ерготерапія»
спеціальності 227 «Фізична терапія, ерготерапія»*

Електронне мережне навчальне видання

Київ

КПІ ім. Ігоря Сікорського

2023

Рецензент *Путренко В.В.* доктор технічних наук, професор кафедри цифрових технологій в енергетиці теплоенергетичного факультету, КПІ ім.Ігоря Сікорського.

Мотроненко В.В., доктор філософії, доцент кафедри трансляційної медичної біоінженерії КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Відповідальний редактор *Соломін Андрій Вячеславович*, к.ф-м.н., доцент кафедри біомедичної інженерії «КПІ ім. Ігоря Сікорського».

Гриф надано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
(протокол № 6 від 30.03.2023 р.)
за поданням Вченої ради Факультету біомедичної інженерії
(протокол № 7 від 27.02.2023 р.)

Сталий розвиток в охороні здоров'я. Навчальний посібник. [Електронний ресурс]: навч. посібник для студентів спеціальності 227 - «Фізична терапія, ерготерапія» / Ю. В. Антонова-Рафі, І. Ю. Худецький, Н. О. Науменко, Г. В. Косякова КПІ ім. Ігоря Сікорського. – Електронні текстові дані (1 файл: 2,6 Мбайт). – Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. – 257 с.

Навчальний посібник «Сталий розвиток в охороні здоров'я» спрямований на формулювання теоретичних знань і практичних навичок для ефективної реалізації та керування процесом реабілітації, зокрема, фізичної терапії, має на меті допомогти студентам денної форми навчання у теоретичному засвоєнні знань, отриманих у результаті вивчення дисципліни «Сталий розвиток в охороні здоров'я» та застосування набутих знань у практичній діяльності фізичного терапевта, ерготерапевта.

У посібнику описано сутність, актуальність, причини та передумови сталого розвитку, роль ООН у вирішенні глобальних проблем людства, значення сталого розвитку для економічного зростання, впровадження принципів сталого розвитку в Україні, можливості використання інструменту соціальної мобілізації для сталого місцевого розвитку, а також досвід проектів ПРООН в напрямку впровадження засад сталого розвитку. Також розглянуто загальну систему глобальних показників досягнення цілей в області сталого розвитку, зокрема в галузі охорони здоров'я. Вказано, що показники, пов'язані зі здоров'ям, можна об'єднати в групи, що характеризують: репродуктивне здоров'я, материнство, здоров'я новонароджених та дітей; інфекційні хвороби; неінфекційні хвороби і психічне здоров'я; травми і насильство; систему охорони здоров'я; екологічні ризики; спалахи хвороб. Одним із основних напрямків досягнення цілей сталого розвитку в галузі охорони здоров'я є підтримка здорового способу життя та боротьба з неінфекційними захворюваннями, які є однією з основних проблем в галузі охорони здоров'я та розвитку 21-го століття. Описано принцип розумного пристосування, який дозволяє реалізовувати права та свободи на рівні з іншими не лише людям з інвалідністю, а й особам з іншими ознаками, зокрема за ознаками статі, етнічного походження, релігійних переконань тощо.

Посібник підготовлено для студентів, які вивчають Сталий розвиток в охороні здоров'я з урахуванням специфіки спеціальності 227 «Фізична терапія, ерготерапія» та майбутньої професійної діяльності випускників університету., навчально-педагогічного персоналу, широкого загалу – усіх, хто цікавиться проблемами сталого розвитку.

Ю. В. Антонова-Рафі, І. Ю. Худецький, Н. О. Науменко, Г. В. Косякова 2023
КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023

Реєстр. № НП 22/23-571. Обсяг 10,46 авт. арк.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

проспект Перемоги, 37, м. Київ, 03056
<https://kpi.ua>

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5354 від 25.05.2017 р.

© КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
1. КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	12
1.1. Витоки концепції сталого розвитку.....	12
1.2. Поняття сталого розвитку.....	17
1.3. Парадигма сталого розвитку	21
1.4. Соціально-економічні аспекти сталого розвитку.....	27
1.5. Сталий розвиток в Україні.....	30
1.6. Регіональні аспекти сталого розвитку.....	32
1.7. Індикатори сталого розвитку	36
2. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ У СТАЛОМУ РОЗВИТКУ	45
2.1. Постановка проблеми необхідності переходу до сталого розвитку на міжнародному рівні	45
2.2. Поняття та сутність глобалізації	46
3. ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	52
3.1. Ціль 1. Подолання бідності	53
3.2. Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства	54
3.3. Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя	56
3.4. Ціль 4. Якісна освіта	58
3.5. Ціль 5. Гендерна рівність	60
3.6. Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови	62
3.7. Ціль 7. Доступна та чиста енергія	64
3.8. Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання	66
3.9. Ціль 9. Промисловість, інновації та інфраструктура	68
3.10. Ціль 10. Скорочення нерівності.....	70
3.11. Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад.....	71
3.12. Ціль 12. Відповідальне споживання та виробництво.....	73
3.13. Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату	75
3.14. Ціль 14. Збереження морських ресурсів.....	78
3.15. Ціль 15. Захист та відновлення екосистем суші	80

3.16. Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути	81
3.17. Ціль 17. Партнерство заради сталого розвитку	84
4. ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА АНТРОПОГЕННОГО ЗАБРУДНЕННЯ	86
4.1. Визначення та види антропогенного забруднення.....	86
4.2. Забруднення, які шкодять природним екосистемам та людині	89
4.3. Джерела забруднення гідросфери та літосфери	94
4.4. Класифікація забруднювальних речовин	98
4.5. Забруднення вод світового океану	100
5. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	108
5.1. Концепція сталого розвитку в Україні. Сталий розвиток національної економіки	108
5.2. Принципи, показники та етапи сталого розвитку	125
5.3. Національні можливості забезпечення сталого розвитку в Україні....	135
5.4. Інноваційна модель сталого розвитку національної економіки.....	151
6. ГЛОБАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....	160
7. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ. 170	
7.1. Принципи сталого розвитку туризму.....	170
7.2. Сталий туризм та його особливості	172
7.3. Соціально відповідальний туризм.....	174
8. ВРАХУВАННЯ ПИТАНЬ ІНВАЛІДНОСТІ: ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	184
8.1. Задоволення потреб індивідів з особливими потребами	184
8.2. Розумне пристосування для людей з інвалідністю.....	195
9. ЛІКУВАННЯ ТА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПІСЛЯ ТРАВМ ЯК ЦІЛЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ №3.....	205
10. ЯКІСТЬ ЖИТТЯ В СИСТЕМІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	210
10.1. Якість життя в системі цілей сталого розвитку	210

10.2. Людський розвиток як головний чинник і показник суспільного прогресу	218
10.3. Поняття людського розвитку, методи його вимірювання	221
10.4. Рівень життя і людський розвиток	227
10.5. Здоров'я, тривалість життя і людський розвиток.....	234
10.6. Освіта і людський розвиток	242
10.7. Людський розвиток і гендер	246
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	254

ВСТУП

У бурхливому сьогодні для України, як ніколи раніше, виникає потреба визначення фундаментальних основ власного світогляду як передумови існування та поступового розвитку.

Безумовно, на цьому шляху значна роль відводиться державотворенню як процесу зміцнення національної цілісності та формування цільових орієнтирів руху в історичному просторі. Втім відомо, що основу вибору моделі розвитку держави становить певна ідеологія, яка базується на особливому баченні народом своїх перспектив та можливостей розвитку, а також напрямів реалізації власних ціннісних поглядів завдяки раціональному використанню наявного національного потенціалу. На сучасному етапі така загальнонаціональна ідеологія може бути сформована на основі концепції сталого розвитку, яка визначає світоглядне бачення людини і суспільства у смислового вимірі відносин стосовно використання наявних природних, екологічних та інших ресурсів. Проте, ведучи мову про сталий розвиток, маємо на увазі не стільки задану ззовні штучну інституціональну конструкцію, скільки матрицю внутрішніх соціально-екологічних відносин, що враховує сукупність обмежень задля гармонійного співіснування цілісної системи «середовище — людина — суспільство». Базовим у цій системі постає питання трансформації сучасної людини і людських взаємин у напрямі досягнення цілей сталого розвитку в галузі охорони здоров'я. У цьому випадку, обґрунтовуючи національну парадигму господарювання, ключовим суб'єктом необхідно визначати саме людину, та безпосередньо її здоров'я. Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці – одна з головних цілей сталого розвитку. Цілі сталого розвитку покликані зменшити смертність, зупинити епідемії, забезпечити загальною доступ до послуг з охорони здоров'я, реабілітації, збереження та відновлення здоров'я, а також доступ до основних лікарських засобів і вакцин для всіх.

У наш час економічне та демографічне зростання відбувається з шаленою швидкістю. Відповідно зростає й вплив людства на навколишнє середовище, а соціальна рівновага сильно дисбалансована. Зіткнувшись із надмірною експлуатацією природних ресурсів, екологічними та соціальними кризами, людство запропонувало концепцію сталого розвитку.

Слова «сталий розвиток» стали популярними в сучасному дискурсі, але їх значення та історія залишаються невідомими для багатьох. Попри це, навіть стратегічні документи та бюджет України враховують цю концепцію. Що таке сталий розвиток, чим він відрізняється від просто розвитку та чому це важливо.

Що таке сталий розвиток

Спершу варто зазначити, що українське слово «сталий» найточніше відповідає загальній думці концепції, але не є абсолютно точним перекладом першого значення цього терміну. «Сталий розвиток» це переклад англійського sustainable development. «Sustainable» можна перекласти також як «життєздатний», «екологічний» або навіть «невиснажливий».

Це поняття має безліч трактувань та варіацій, але найпоширенішим є визначення Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку. Сталий розвиток визначається там як розвиток, який «задовольняє потреби сьогодення без шкоди для здатності майбутніх поколінь задовольнити свої».

Простою мовою, сталий розвиток — це спосіб організації діяльності суспільства, за якою воно зможе існувати в довгостроковій перспективі. Він має на меті досягнення соціальної та економічної справедливості, збереження навколишнього середовища та відновлення використаних природних ресурсів.

Історія концепції сталого розвитку

Вважається, що основою сучасної концепції «сталого розвитку» стала перша доповідь Римського клубу під назвою «Межі зростання» (1972). Якщо її коротко описати, то сучасний економічний розвиток виявився несумісним

із довготривалим життям планети. Ця доповідь тоді наробила шуму, а до конфлікту економіка-екологія зросла увага.

Вперше термін «сталий розвиток» з'явився в документі Міжнародного союзу охорони природи «Всесвітня стратегія охорони природи» (1980). Однак, ще майже десятиліття він залишався практично непоміченим. Серйозного розголосу набула зазначена раніше доповідь комісії ООН, яка згадується в поясненні поняття.

Доповідь «Наше спільне майбутнє» (1987) — напрацювання комісії, видані норвезькою громадською та політичною діячкою Гру Гарлем Брундтланд. Підходи, викладені нею, лягли в основу концепції сталого розвитку та популяризували її. Після цього «сталий розвиток» став центральною ідеєю ряду великих конференцій ООН та національних стратегій.

В чому суть сталого розвитку.

Суть сталого розвитку полягає у визначенні життєздатних схем, що враховують та збалансовують економічні, соціальні та екологічні аспекти людської діяльності. Ухвалюючи рішення, громади, компанії та громадяни мають враховувати не лише перспективу 10-20 років, а й далеке майбутнє.

Думка, що концепція сталого розвитку стосується лише екологічної ситуації, не правильна. Ця концепція набагато ширше, ніж просто турбота про екологію. Вона зачіпає всі сфери життя: економічну, соціальну та екологічну — тобто, екології відводиться лише третина уваги.

Центральне місце в концепції займає людина сучасного та людина майбутнього. Як експлуатація ресурсів, економічний розвиток чи спрямованість інвестицій, так і освіта, охорона здоров'я, зайнятість та боротьба з голодом — за цією концепцією всі аспекти розвитку суспільства мають узгоджуватися як і з сучасними, так і з майбутніми потребами.

Що таке цілі сталого розвитку ООН

У 2015 році на саміті ООН були розроблені 17 цілей сталого розвитку. Документ «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого

розвитку на період до 2030 року» погодили лідери майже двохсот країн, серед яких є Україна. Власне, сталий розвиток і став загальною ідеєю, за яким світ домовився жити та видозмінюватися до 2030 року.

«Глобальні цілі» або 17 цілей сталого розвитку, що були ухвалені на Саміті ООН зі сталого розвитку:

Згідно з програмним документом, який **доступний** українською, план дій має 17 цілей та 169 задач. Зі свого боку країни повинні вжити заходів для досягнення цих глобальних цілей. Звісно, цілі та задачі документу часто сформовані абстрактно, а тому ступінь їх досягнення буде важко виміряти. Кожна держава самостійно вирішує, що робити та якими методами.

Концепція сталого розвитку в Україні

Як і інші країни-учасники ООН, ми доєдналися до процесу забезпечення сталого розвитку. Як зазначали в уряді, перші два роки тривала адаптація цілей до українського контексту. У 2017 році була презентована **доповідь** «Цілі сталого розвитку: Україна», в якій Мінекономіки підготувало 86 національних завдань.

У 2019 році цю ініціативу **підтримав** чинний Президент, назвавши сталий розвиток — орієнтиром для стратегічних документів та бюджету. У 2020-му, за даними Держстату, був **підготований** та презентований перед світовою спільнотою Добровільний національний огляд. За результатами дослідження, Україна досягнула певного прогресу у більшості цілей.

За що критикують сталий розвиток

Концепція зустрічається не лише з позитивним прийняттям, а й з критикою. Так, її звинувачують у відсутності конкретності в рішеннях. Відсутність теоретичної та практичної бази для реалізації ідей сталого розвитку часто залишає їх нереалізованими.

Сталий розвиток називають утопією, адже в усталеному класовому суспільстві концепція рівності вважається неможливою. До того ж в користь

«утопічної» критики грає висока вартість реалізації та відсутність центру, який би гарантував реалізацію концепції сталого розвитку.

Щодо цілей ООН також йшла жвава дискусія. The Economist у статті «169 заповідей» назвав їх «хаосом», порівнюючи з попередніми вісьмома «Цілями розвитку тисячоліття», які діяли до 2015 року. Експерти зазначали, що деякі цілі (наприклад, економічне зростання та боротьба зі змінами клімату) конкурують між собою, а інші (наприклад, подолання бідності) є словозамінником більшості перерахованих.

Чому це важливо

Хоч концепція сталого розвитку і здається деяким утопією, не дуже якісно написаною бюрократами, сьогодні вона важлива як ніколи. Ні для кого не секрет, що останні десятиліття економіка та технології розвиваються коштом екології, дешевої робочої сили, а головне — розраховуватися за цей розвиток будуть наступні покоління.

Нинішня швидкість використання земних та людських ресурсів не є «стійкою» або «життєздатною», що впливатиме на навколишнє середовище та суспільство в майбутньому. Тому, збалансування економічної, соціальної та екологічної сфер таке важливе. Розвиток першої не має галопувати користуючись з ресурсів інших двох.

Сталий розвиток є універсальною ідеєю, яка може знайти застосування як міжнародні організації та уряди, так і місцевий бізнес та навіть приватні особи. Зусилля окремих людей чи підприємств можуть значно сприяти досягненню цілей сталого розвитку. Сьогодні низка великих виробників вже підтримують цю концепцію та також будують свої стратегії відповідно до неї.

1. КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

1.1. Витоки концепції сталого розвитку

В другій половині ХХ століття обговорення проблеми екологічної кризи вийшло за рамки наукових дискусій. Тривога за долю людства і біосфери охопила широкі верстви населення і державні структури, стала елементом внутрішньої і зовнішньої політики держав. Це була однозначна реакція світової спільноти на кризу у відносинах з біосферою. Спроби знайти шляхи виходу з кризи призвели до створення при ООН Міжнародної Комісії з оточуючого середовища і розвитку (Комісія Г. Х. Брундтланд), перед якою було поставлене завдання сформулювати "глобальну програму змін". Для цієї програми Комісія запропонувала поняття "сталий розвиток" (англійською - **sustainable development**). В подальшому термін був закріплений на другій Конференції ООН з оточуючого середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), де, у відповідності з основними ідеями сталого розвитку, було затверджено конкретну програму (концепцію) дій ("Порядок денний на ХХІ століття").

Концепція сталого розвитку має досить довгу історію. Подібну ідею, по суті, висловлював ще В.І. Вернадський у своєму вченні про ноосферу, ставлячи питання "про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого".

Довгий час економіка і екологія розвивалися паралельно, незалежно один від одного, розробляючи свої концептуальні основи і свій апарат моделювання. Більша увага приділялась проблемам взаємодії людства з навколишнім середовищем. Це пов'язано з тим, що збільшення навантаження на природу, викликане інтенсивним розвитком матеріального виробництва і ростом народонаселення, приводить до порушення екологічної рівноваги як в окремих регіонах, так і в масштабах планети в цілому. Необхідність щодо екологізації суспільного виробництва була усвідомлена ще в 60-і роки. Еколого- економічний підхід як новий науковий напрямок ставив поставив за

мету погодження екологічних (орієнтованих на збереження цілісності природних систем) і економічних (орієнтованих на порівняння витрат праці) критеріїв розвитку системи "природа-виробництво".

Висновок один виживання людства можливе лише при збереженні середовища, ресурсів, зменшення забруднення, скорочення чисельності населення, зменшення різниці у рівнях розвитку між багатими і бідними країнами. Настання кризової ситуації необоротне, якщо людство не застосує відповідних заходів.

В кінці 1960-их - на початку 70-х рр. була створена організація вчених, які займалися цією проблемою - "Римський клуб". З того часу і походить початок глобального еколого-економічного моделювання, коли почали з'являтися „глобальні” моделі різної міри деталізування, зв'язуючи в одне ціле природні та економічні фактори. Початок цим роботам поклав Дж. Форестер, що запропонував перший загальний підхід для опису глобального еколого- економічного процесу. Під його керівництвом було створено модель „Світ-2” (1971), після якої з'явилося ще декілька еколого-економічних моделей глобального рівня.

Не зважаючи на різні підходи, методи побудови моделей і досліджень процесів розвитку систем, що розглядалися, всі роботи були об'єднані прагненням знайти новий підхід до вирішення актуальних проблем взаємодії людини і природи. У моделі *Форестера* внаслідок аналізу з відповідних областей знань процесів людського розвитку, структура світової моделі на мікрорівні подається у вигляді 5 основних секторів: народонаселення, економіка, сільське господарство, невідновні природні ресурси і забруднення навколишнього середовища. Структурна схема моделі і управління, що описує динамічні процеси розвитку системи, будується на основі системно-динамічного підходу. Розвитком представленої моделі Форестера стала модель світової системи *Д. Медоуза* „Світ-3”, що включала більш детально розроблені блоки моделі Форестера. Дослідження процесів розвитку глобальної системи за допомогою моделей Форестера і Медоуза проводилося

тільки в плані аналізу поведінки системи при різних гіпотезах про значення параметрів моделі і їх можливої зміни без постановки задачі про синтез управління.

В рамках цієї ж проблеми проводились дослідження колективом аргентинських вчених на чолі з А. Ерерой та колективом вчених Амстердамського університету під керівництвом Х. Ліннемана. Були запропоновані моделі і проекти японської групи під керівництвом Я. Кайя. Варто виділити роботу Дж. Тінбергена - "Оновлення міжнародного порядку" та модель глобального розвитку економіки "Майбутнє світової економіки", яка була представлена в ООН групою В. Леонтєва (США).

Принципи глобального прогнозування були розроблені в моделі *Месаровича- Пестеля*, які більш коректно підійшли до побудови своєї моделі, розглядаючи світ як систему взаємодіючих регіонів, що розрізняються за рівнем розвитку і соціально-економічним устроєм. Автори моделі запропонували гіпотезу про побудову „кібернетичної моделі” світової системи, підкреслюючи важливість включення процесу прийняття рішень і необхідність застосування ЕОМ, а також доцільність побудови моделей на принципах теорії ієрархічних систем. Кожний регіон описується системою спеціальних підмоделей, відмінних тільки значенням початкових даних і значенням параметрів при незмінній загальній структурі: економіка - енергетика - населення - і т.д.

Перераховані вище моделі схожі в теоретико-методологічному і прикладному аспектах, проте вони не дозволяли в повній мірі проаналізувати всі можливості системи при допустимих керуючих впливах, а також зміну причинно- наслідкових зв'язків між секторами моделі формальною екстраполяцією існуючих відносин на весь проміжок досліджуваного часу. Вони створювалися для прогнозу розвитку світової системи і не мали на меті вироблення механізму впливу на біосферні процеси, характеризувалися високою мірою узагальненості функціональної залежності, використовували спрощений математичний апарат.

Характерною рисою еколого-економічних моделей повинна бути їхня керованість - наявність вільних екзогенних перемінних, значення яких дослідник може задавати на свій розсуд. Як правило, комбінації значень керуючих перемінних поєднуються в сценарії, що відбивають різні стратегії керування даними еколого-економічними системами. Якісний аналіз фазових траєкторій системи при різних сценаріях її розвитку дає можливість оцінити допустимість цих сценаріїв з екологічної й економічної точок зору.

Серед багатьох еколого-економічних моделей виділяються дві моделі: модель Леонтьєва-Форда, що моделює структуру еколого-економічної системи, і модель Моно-Ієрусалимського, яка моделює режими функціонування еколого- економічної системи.

Модель Леонтьєва-Форда - перша міжгалузева модель, що охоплює взаємозв'язки економіки і навколишнього середовища, була запропонована В. Леонтьєвим і Д. Фордом. Вона узагальнює схему класичного міжгалузевого балансу і включає дві групи галузей (виробництв): основне виробництво (галузі матеріального виробництва) і допоміжне виробництво (галузі, що знищують шкідливі відходи).

Прикладом концептуальної еколого-економічних моделі національного рівня являються Система еколого-економічних моделей стану навколишнього природного середовища Литовської республіки. Метою її створення було отримання механізму управління і прогнозування стану економіки і навколишнього середовища. Дана система за основні критерії вироблення рішень включає якість навколишнього середовища і кількість благ природного і виробничого походження, використання або створення яких для задоволення соціально-економічних потреб суспільства пов'язане із застосуванням на відповідному розглянутому етапі незавершеної багатовідхідної технології.

В даній розробці сформульовані 5 головних вимог до системи еколого-економічних моделей, які гарантують її застосовність для планування і управління станом навколишнього природного середовища: потрібно

охопити всі причинно-наслідкові зв'язки, що існують в еколого-економічній системі, система моделей повинна включати замкнуті контури, що утворюються на основі прямих і зворотних зв'язків між елементами реальної еколого- економічної структури, потрібна сукупність формальних і неформальних критеріїв, що дозволяють ухвалювати узгоджені рішення відносно цільових установок на період, що прогнозується за якістю навколишнього середовища, збалансованому в соціально-економічному і екологічному аспектах, в системі обов'язкові формальні і змістовні моделі оцінки і вибору коштів і методів підтримки навколишнього середовища в бажаному стані, всі моделі, які входять до системи, повинні бути динамічні.

Оцінювати і застосовувати вище наведені моделі можна по різному, вони являють собою досить обширний і конкретний матеріал для вибору моделі- прототипу. При моделюванні сталого розвитку територіальних систем різного ієрархічного рівня перевага, звичайно, повинна віддаватися комплексним регіональним моделям.

Серйозна занепокоєність станом навколишнього середовища людини, і перспективами розвитку цивілізації в умовах випереджаючого зростання населення планети пролунала і на Стокгольмській конференції ООН 1972 року, яка створила спеціальну структуру - Програму ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) - для подальшого опрацювання зазначених проблем.

За два десятиліття, що пройшли після Стокгольмської конференції, ЮНЕП та інші структури ООН, а також Міжнародна спілка наукових союзів (ICSU), провели велику роботу в цьому напрямку. Початок розробки концепції сталого розвитку можна віднести до 1981 року, коли Всесвітня спілка збереження природи (IUCN) вперше провела дослідження сталого використання природних ресурсів.

У 1987 році Всесвітня комісія ООН з навколишнього середовища і розвитку загострила питання про необхідність пошуку нової моделі розвитку цивілізації, опублікувавши доповідь "Наше спільне майбутнє", широко відому як доповідь Гру-Харлем Брундтланд, яка очолювала роботу Комісії.

Саме з цього моменту в засобах масової інформації почав з'являтися термін *"сталий розвиток"* і запропонована нова соціально-економічна парадигма - *концепція сталого розвитку*. Її практичній реалізації і була присвячена Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), на якій країнами-учасниками, в т. ч. і Україною, був прийнятий програмний документ з реалізації цієї концепції - "Порядок денний на XXI століття". Питанням реалізації цієї програми була присвячена Спеціальна сесія Генеральної Асамблеї ООН „Ріо + 5”(червень 1997).

У серпні-вересні 2002 року в Йоганнесбурзі (ПАР) відбувся Всесвітній самміт планети Земля з питань сталого розвитку, який розглянув десятирічний досвід країн світу у перетворенні концепції сталого розвитку на реальність. Очевидними були різні результати і різні підходи до впровадження ідей сталого розвитку як на глобальному, так і на національному та регіональному рівнях. Проте однозначним досягненням стало визнання світовим співтовариством концепції сталого розвитку домінантною ідеологією розвитку людської цивілізації в XXI столітті, стратегічним напрямом забезпечення матеріального, соціального та духовного прогресу суспільства.

1.2. Поняття сталого розвитку

На даний момент існує близько 100 визначень та тлумачень сталого розвитку, що часто породжує непорозуміння між фахівцями, заважає розвитку концепції та поширенню ідей сталого розвитку в суспільстві, створює перешкоди об'єднанню зусиль усіх зацікавлених сторін для впровадження принципів сталого розвитку в практичну діяльність урядів, політичних і громадських рухів, органів місцевого самоврядування.

Ці різночитання викликані передусім недостатнім розумінням суті самої концепції, невивченістю, несвідомістю, а також через брак безпосередніх знань щодо передумов її виникнення, процесу формування її фундаментальних положень та стану розвитку у світі. Варто також

враховувати, що сама концепція бурхливо розвивається, перебуває в постійному русі і зміні.

Трудність її сприйняття не в останню чергу пояснюється несхожістю цієї категорії з усталеним розумінням категорій "економічного зростання", "розвитку", "економічного розвитку", "соціального захисту", "охорони довкілля", що склалися в системі координат індустріальних теорій. Для правильного її розуміння, а тим більше для використання як теоретичної основи для розробки стратегії розвитку чи різноманітних планів дій варто пам'ятати, що концепція сталого розвитку значною мірою базується на постеконімічних цінностях і може "працювати" лише в економіках постіндустріального типу.

Категорія сталого розвитку має міждисциплінарний характер. Це призводить до того, що залежно від наукової спеціалізації дослідника відображається переважно лише якийсь один бік проблеми. Тому екологи тлумачать сталий розвиток як екологічно збалансований розвиток, біологи розглядають його через категорії гомеорезу та гомеостазу людських спільнот, економісти-ринковики часто зводять його до економіки нульового росту, або економіки природокористування в межах індустріальних чи неоліберальних схем, соціологи розглядають сталий розвиток як соціологічну концепцію, орієнтовану на потребу розвитку людини, політологи - як нову консенсусну ідеологію та політичну доктрину розвитку. При цьому кожен наводить бездоганну, з погляду логіки, аргументацію на користь істинності своєї позиції, і кожний буде правий, але лише в рамках „системи координат” своєї дисципліни.

Водночас такі підходи, швидше, віддалятимуть, ніж наблизатимуть розуміння головної ідеї сталого розвитку, оскільки розуміння деталей важливе і цінне лише тоді, коли ці деталі розглядаються як невід'ємні частини єдиного цілого. Коли є розуміння того, що ідея сталого розвитку покликана подолати проблеми сучасного технократичного, вузькоспеціалізованого і розділеного суспільства та вийти за межі усталених

парадигм розвитку світу і є спробою нового цілісного бачення посттехнократичного і постекономічного суспільства, що базуватиметься на принципово відмінних світоглядних засадах розвитку та системах цінностей, тоді і сталий розхвоток набуває реального практичного змісту.

Складність та багатовимірність поняття сталого розвитку породжує велику кількість визначень її та дискусій навколо цієї проблеми. Проблема вичерпного і точного визначення сталого розвитку не вирішена дотепер. Найбільш популярне сьогодні і неконфліктне визначення ні в кого не викликає заперечень, оскільки в означеному понятті сталого розвитку головне місце займає проблема врахування довготермінових екологічних наслідків від економічних рішень, які приймаються сьогодні.

В поняття *сталого розвитку* вміщується зміст гармонійного "підтримуваного" розвитку суспільства і природи, за якого природне середовище не руйнується, а зберігається або покращується, пропонується необмежено довга можливість існування цивілізації, при цьому нерідко в прикритій формі розуміється думка, що якість життя для всього населення Землі повинна покращуватись, рівень його матеріальних потреб за різноманітністю і кількістю повинен наближуватись до рівня високо розвинутих держав.

Згідно з Гру Харлем Брунтланд, сталий розвиток - це така модель соціально- економічних відносин, "за якої досягається задоволення життєвих потреб нинішнього покоління людей без позбавлення такої можливості майбутніх поколінь". В резолюції 42/186 Генеральної Асамблеї ООН прямо вказується, що "...метою сталого розвитку являється досягнення сталого покращення життя у всіх країнах, .посередництвом такого розвитку, який би запобігав або зводив до мінімуму негативний вплив на навколишнє середовище та екологічний ризик".

Сталий розвиток у вище приведеному розумінні можливий лише при одній безперечній умові: якщо всі природні ресурси будуть невичерпними, або, у крайньому випадку їх запасів вистачатиме для розвитку цивілізації в

існуючих масштабах на багато сотень років. Постановка завдання сталого розвитку повинна враховувати таке фундаментальне положення, як принципіальну неможливість підтримання рівноваги у виробництві благ і їх споживанні на протязі тривалого часу при стабільному стані кількісних характеристик, що складають баланс, без розширення та інтенсифікації експлуатації природних ресурсів у часі, просторі і за різноманітністю. За інших умов - це утопія.

За всю історію розвитку людського суспільства не існувало соціально-економічної і політичної формації, яка б не ставила за мету збільшення матеріальних потреб за кількістю і різноманіттям у просторі і часі. Разом з тим, проблема сталого розвитку не зводиться в основному до охорони середовища і раціонального використання природних ресурсів, вона значно ширша і всеохоплююча. Вона по суті є дзеркалом, в якому відображується вся суть протиріч між сучасною життєдіяльністю людини і природою. Це проблема несумісності і розбіжності їхніх цілей.

У суспільстві сталого розвитку чисельність населення (а також різноманітних видів тварин) і об'єм всієї необхідної для його існування інфраструктури повинні бути збалансовані з екологічною ємністю, і даний баланс, що виступає як заданий і необхідний стан системи, суспільством повинен всіляко підтримуватися та оберігатися.

Сталий розвиток включає в себе два ключових поняття - поняття потреб, у тому числі пріоритетних, і поняття обмежень (зумовлених станом технології і організації суспільства), що накладаються на здатність навколишнього середовища задовольняти нинішні і майбутні потреби людства. Основним завданням сталого розвитку проголошується задоволення людських потреб і прагнень. Важливо підкреслити, що сталий розвиток вимагає задоволення найбільш важливих для життя потреб всіх людей і надання всім можливості задовольняти власні прагнення до кращого життя в рівній мірі.

Отже, *сталий розвиток* - це конструктивний процес керованої

коеволюції людства й природи, як у сенсі створення нового майбутнього, так і в розумінні побудови відповідної моделі на основі заданої кількості конструктивних складових і його дослідження за допомогою цієї моделі, що характеризується 4 головними аспектами - екологічним, економічним, соціальним та інституціональним.

1.3. Парадигма сталого розвитку

Сталий розвиток відноситься до моделі людського розвитку, в рамках якої використання ресурсів спрямоване на задоволення людських потреб з одночасним забезпеченням сталості природних систем та навколишнього середовища, щоб ці потреби могли бути задоволені не тільки для нинішнього, а й для майбутніх поколінь.

Сталий розвиток вимагає чіткого підходу до використання ресурсів. Такий підхід пов'язаний з нашою здатністю розумно використовувати, створювати і фінансувати ресурси, що становлять основу нашої економіки.

Проблема гармонійного розвитку людства як частини біосфери в природному середовищі має давню історію. Зі стародавніх часів філософи однією з головних проблем розглядали місце людства в природі. Діоген-Кінік (400-325 рр. до н.е.) закликав до обмеження споживання, до зближення людини з природою. В протилежній частині світу - Китаї - аналогічної думки притримувався Ван Чун (27-104 рр.), який відстоював постулат "Людина - частина природи".

І через півтора тисячоліття філософи продовжували полеміку. Ж. Кельвін (1509-1564 рр., Франція) вважав найкращими такі людські риси, як помірність та бережливість, проповідував режим мирського аскетизму. Італійський філософ Т. Кампанелла у відомій книзі "Місто сонця" поруч з широкою демократією вважав за необхідне жорстоко обмежувати побут, враховуючи закони природи

Ще до початку індустріальної революції з'явилися застереження щодо негативних наслідків антропогенного впливу на природу відносно самої

людини. П. Гольбах (1723-1789 рр., Франція) в книзі "Система природи*" зауважив, що людина - це частка природи, підлегла її законам. Нехтування ним призвело рід людський до того, що він став жертвою обраної системи управління.

У 1864 році в США вийшла з друку книга Г. Марша "Людина і природа, або Про вплив людини на зміни фізико-географічних умов природи", в якій зазначено, що заплановані зміни в природі, які відбуваються внаслідок людської діяльності, значно менші, ніж непередбачені негативні зміни. Відомий французький природознавець Ж. Лемарк (1744-1829 рр.) з цього приводу висловився більш різко: "...призначення людини полягає в тому, щоб знищити свій рід, попередньо зробивши земну кулю непридатною для існування".

Незважаючи на авторитет процитованих та інших авторів, їхня полеміка цікавила невелику групу вчених. Переважна кількість фахівців не відчувала проблеми, про що свідчить зауваження В. І. Вернадського, зроблене вже в ХХ столітті: "Досі історики, взагалі вчені гуманітарних наук, а відомою мірою і біологи, свідомо не рахуються і законами природи біосфери - тієї земної оболонки, де тільки і може існувати життя. Стихійно людина від неї невідділена. І ця невідповідність лише тепер починає перед нами точно вияснюватися". Саме завдяки працям В.І. Вернадського проблема "природа - людина отримала наукове обґрунтування - людство несе відповідальність за стан біосфери. Людський розум повинен і може врятувати цивілізацію від самознищення. Видатний вчений сподівався, що настане час, коли завдяки людському розуму біосфера переросте в ноосферу, де буде панувати гармонія між усім живим.

Відомий сучасний еколог М.М. Мойсеев у 1984 році писав: "Генеральна мета розвитку цивілізації - це забезпечення коеволюції (сумісної еволюції) людини і біосфери".

Завдяки турботам вчених ідея необхідності гармонізувати взаємовідносини між людьми і природою була сприйнята багатьма

політиками і державними діячами. Офіційно вона в документах ООН отримала термін "сталого розвитку" ("надійного розвитку"). Практичні дії світова спільнота почала вживати раніше.

Ось деякі головні міжнародні угоди на шляху до сталого розвитку:

1959 - Договір про Антарктиду;

1963 - Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі та під водою;

1971 - Програма ЮНЕСКО "Людина і біосфера";

1975 - Конвенція про запобігання забруднень моря скидами відходів та інших матеріалів;

1977 - Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище;

1980 - Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані;

1986 - Протокол про скорочення викидів сірки на 30%;

1988 - Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоновий шар;

1988 - Декларація людських прав індивідів та народів;

1989 - Протокол про обмеження викидів окислів азоту або їх транскордонних потоків;

1992 - Конвенція ООН про біологічне різноманіття;

1992 - Конвенція ООН про зміну клімату;

1992 - Декларація Ріо-92;

1992 - Порядок денний на XXI століття.

У документах ООН, прийнятих в 1992 році в Ріо-де-Жанейро, під сталим розвитком розуміється таке співіснування людства і природного довкілля, яке забезпечує потреби сучасного суспільства без ризику для задоволення потреб майбутніх поколінь. Або забезпечення права кожної людини нинішнього і прийдешнього поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту.

Досягнення такого етапу цивілізації передбачається через реалізацію таких концептуальних положень:

✓ мир, розвиток та охорона навколишнього середовища - взаємозалежні та невід'ємні;

✓ право на розвиток повинно реалізовуватися з урахуванням того, що це буде відповідати потребам розвитку та природоохоронним заходам наступних поколінь;

✓ всі держави і всі люди співпрацюють у напрямку викорінення бідності, цієї обов'язкової умови постійного розвитку, прагнуть зменшити різницю у рівнях життя і краще задовольняти потреби більшості населення планети;

✓ міжнародні дії в галузі охорони природи та розвитку мають відповідати інтересам та потребам усіх країн. Спеціальної пріоритетності потребують країни, що розвиваються, особливо найменш розвинені і тому найбільш екологічно вразливі;

✓ держави повинні співпрацювати в дусі глобального партнерства. Зважаючи на різницю внесків у глобальне погіршення навколишнього середовища, держави несуть загальну, але диференційовану відповідальність;

✓ природоохоронні проблеми вирішуються найкраще за участі всіх зацікавлених громадян на відповідному рівні;

✓ держави вводять у дію ефективне природоохоронне законодавство;

✓ держави повинні співпрацювати у створенні міжнародної економічної системи, що веде до економічного росту і постійного розвитку в усіх країнах;

✓ органи державної влади повинні добиватися проголошення інтернаціоналізації природоохоронних коштів та використання економічних важелів, беручи до уваги, що забруднювач, у принципі, відшкодовує втрати на усунення забруднення;

✓ творчість, ідеали та сміливість молоді світу повинні бути

мобілізовані на встановлення глобального партнерства, щоб досягти постійного розвитку та забезпечити краще майбутнє для всіх.

Та 15 вересня 2017 року - Уряд України представив Національну доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна», яка визначає базові показники для досягнення Цілей сталого розвитку . У доповіді представлені результати адаптації 17 глобальних цілей сталого розвитку з урахуванням специфіки національного розвитку.

Глобальні Цілі сталого розвитку були затверджені у 2015 році на саміті ООН з питань сталого розвитку. За ініціативи Уряду України та за сприяння системи ООН в Україні протягом року тривав відкритий та інклюзивний процес адаптації цілей сталого розвитку. Беручи до уваги принцип "нікого не залишити осторонь" та використовуючи широкий спектр інформаційних, статистичних та аналітичних матеріалів, була розроблена національна система цілей сталого розвитку (86 завдань розвитку та 172 показники для моніторингу їх виконання).

Національну доповідь було підготовлено Міністерством економічного розвитку та торгівлі України за координації Наталі Горшкової. Доповідь було затверджено Міжвідомчою робочою групою високого рівня з питань організації процесу впровадження цілей сталого розвитку в Україні під головуванням Першого віце-прем'єр-міністра України - Міністра економічного розвитку і торгівлі України Степана Кубіва та Координатора з гуманітарних питань, Координатора системи ООН в Україні, Постійного представника Програми Розвитку ООН в Україні Ніла Вокера.

Консультації щодо цілей сталого розвитку проходили як на центральному, так і на місцевих рівнях. Понад 800 провідних експертів у тематичних сферах цілей сталого розвитку брали участь у відкритому процесі встановлення національних завдань, що забезпечило об'єктивність оцінок та узгодженість прогнозних показників. Серед експертів були представники міністерств та відомств, державних установ, агентств ООН в Україні, міжнародних організацій, ділової спільноти, експертного

співтовариства, громадських організацій (насамперед тих, що представляють інтереси найбільш уразливих груп) та громадянського суспільства. Місцеві консультації проходили у 10-ти областях та відбувались за участі представників центральних органів виконавчої влади, обласних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, громад, міжнародних організацій, інститутів громадянського суспільства.

Ця робота проводилася за підтримки усіх агентств ООН в Україні, зокрема, Програми розвитку ООН, та спільно з Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України.

Підсумовуючи вище згадане, маємо такі висновки:

Сталий розвиток (англ. Sustainable development) — загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Як сформулювала визначення сталого розвитку у своїй доповіді Комісія Брундтланд, це "розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Парадигма сталого розвитку включає в себе вимоги до захисту довкілля, соціальної справедливості та відсутності расової й національної дискримінації. У країнах, де на державному рівні зазначені вимоги ігноруються, в поняття сталого розвитку намагаються вкласти «зручний» зміст, вихолощуючи справжній.

Так в Україні термін «сталий розвиток» часто вживають для означення лише неухильного зростання економічних показників країни, її регіонів, міст, сіл та окремих галузей економіки. Інколи до цього додають здійснення безсистемних заходів щодо збереження довкілля та поліпшення санітарних умов проживання й праці людей. Таке тлумачення терміну розкритиковане Г. Дейлі і є не лише грубою помилкою, але і його профанацією.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах:

✓ Людство дійсно може надати розвитку сталого і довготривалого характеру, для того щоб він відповідав потребам людей, що живуть зараз, не втрачаючи при цьому можливості майбутнім поколінням задовольняти свої потреби.

✓ Обмеження, які існують в галузі експлуатації природних ресурсів, відносні. Вони пов'язані з сучасним рівнем техніки і соціальної організації, а також із здатністю біосфери до самовідновлення.

✓ Необхідно задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на благополучніше життя. Без цього сталий і довготривалий розвиток просто неможливий. Одна з головних причин виникнення екологічних та інших катастроф — злидні, які стали у світі звичайним явищем.

✓ Необхідно налагодити стан життя тих, хто користується надмірними засобами (грошовими і матеріальними), з екологічними можливостями планети, зокрема відносно використання енергії.

✓ Розміри і темпи росту населення повинні бути погоджені з виробничим потенціалом глобальної екосистеми Землі, що змінюється.

1.4. Соціально-економічні аспекти сталого розвитку

Концепція сталого розвитку суспільства поєднує в собі три групи аспектів: економічні, соціальні, екологічні.

Економічні аспекти. За своєю сутністю концепція сталого розвитку стала якісно новим підходом до проблем, які раніше або не помічалися, або не усвідомлювались як важливі, або вважались такими, що не відносяться до сфери економічної науки. Домінуюча в сучасній економіці парадигма базується на певних уявленнях про світ, які, будучи дуже корисними для ефективного розподілу ресурсів в короткотерміновому проміжку часу, є менш точними і корисними у роботі з довготривалими, ширшими і складнішими проблемами сталого розвитку.

У зв'язку з цим виділяються три ієрархічно взаємозв'язані проблеми, з

рішенням яких пов'язаний сталий розвиток. Вони зводяться до підтримання сталого масштабу економіки, який би відповідав її екологічній системі життєзабезпечення; справедливого розподілу (дистрибуції) ресурсів і можливостей не лише в рамках нинішнього покоління людей, але й також між нинішніми і майбутніми поколіннями, між людиною і іншими біологічними видами; ефективного розподілу (аллокації) ресурсів у часі, який би адекватно враховував би природний капітал.

Традиційна парадигма в значній мірі ігнорує проблему масштабу і дистрибутивну проблему як такі, що знаходяться "поза сферою" економічної науки, хоча повинна звертатися до всіх проблем, що виникають в ході управління господарством, навіть якщо останні не вміщуються в рамки математичних моделей і традиційних вказівок, уживаних при рішенні проблеми ефективного розподілу ресурсів. Крім того, з економічної точки зору концепція сталого розвитку ґрунтується на визначенні доходу, розуміння рівня якого переслідує мету вказати людям, скільки вони можуть споживати, не роблячи себе біднішими. Це цілком узгоджується з концепцією сталого розвитку, оскільки від розуміння того, що отриманий сьогодні дохід фактично не є доходом, якщо такий же самий не буде отриманий завтра, до усвідомлення безперспективності не співвіднесеного з ресурсними можливостями економічного зростання, потрібно зробити один крок, який і був зроблений авторами концепції сталого розвитку. З цього витікає основне для концепції значення економічно оптимального використання природних ресурсів.

Обмеженість ресурсів вже давно усвідомлюється як фундаментальний економічний факт, проте висновок про фактичну небезкоштовність "природних благ" був зроблений саме в рамках концепції сталого розвитку. Економічний підхід являється уже важливим у концепції сталого розвитку. В той же час ця концепція дозволила по-новому глянути на саме поняття "економічна ефективність". Довготривалі економічні проекти, при здійсненні яких приймаються до уваги природні закономірності, зрештою виявляються

економічно ефективними, а здійснювані без врахування довготривалих екологічних наслідків - збитковими.

Соціальні аспекти. Концепція сталого розвитку є соціально орієнтованою. Вона направлена на збереження соціальної і культурної стабільності, в тому числі на скорочення кількості руйнівних конфліктів. Без справедливого розподілу ресурсів і можливостей між усіма членами людського суспільства сталий розвиток не можливий. Досягнення достойного життя і благополуччя для всіх громадян повинно стати головною метою людської спільноти. Для сталого розвитку необхідне створення більш рівноправного суспільства на всіх без винятку рівнях людської організації. Деякий мінімальний рівень життя повинен бути гарантованим. Розвитком соціальної складової концепції сталого розвитку стала фундаментальна ідея дотримання прав майбутніх поколінь.

Екологічні аспекти. З екологічної точки зору сталий розвиток повинен забезпечувати стабільність біологічних і фізичних систем. Особливе значення має життєздатність локальних екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери в цілому. Основна увага приділяється збереженню здібностей таких систем до змін, а не збереження їх в деякому "ідеальному" статичному стані. Деградація природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища і втрата біологічного різноманіття скорочують здатність екологічних систем до самовідновлення.

Концепцію сталого розвитку слід відрізнити від екстремістських еколого- економічних концепцій, зокрема різноманітних концепцій екологічної теорії всебічного обмеження економічного розвитку. Основні її напрямки - повернення до природи, біологічне і культурне різноманіття, прості технології, відмова від науково-технічного прогресу. Вибір такого типу економічного розвитку, без сумніву, позначиться на зниженні життєвих стандартів суспільства, а тому він вважається мало реальним. В той же час сучасні західні стандарти якості життя неможливо поширити на весь світ.

Здійснюваний в гармонії з навколишнім середовищем розвиток може

сприяти задоволенню цілого ряду насущних потреб людей. Існує очевидний взаємозв'язок між продуманістю дій у відношенні до навколишнього середовища і рівнем місцевого виробництва продовольства. Це говорить про принципіальну можливість практичної реалізації концепції сталого розвитку. Якщо біосфера Землі існує сотні мільйонів років, не дивлячись на всі космічні катаклізми, часом руйнівні, то чому не повинна бути можливою стабільна економічна система, заснована на тих же самих принципах, тобто "стала".

1.5. Сталий розвиток в Україні

У світі вже накопичений великий досвід переходу до сталого розвитку на різних територіально-ієрархічних рівнях. Його варто вивчати і розумно використовувати. На державному рівні Національна стратегія сталого розвитку повинна бути глобально орієнтованою, інтегрованою і мати характер інноваційної випереджувальної моделі розвитку. В даному контексті, найважливішою передумовою переходу України до сталого розвитку є врівноваження, збалансування і оптимізація за максимальною кількістю різних показників і параметрів інтересів соціального прогресу, екології та економіки. Загальними *передумовами* являються:

Ефективне та еколого-безпечне функціонування економіки, що дасть можливість досягти кращої якості життя населення, цілеспрямовано і належним чином вирішувати соціальні та ресурсно-екологічні проблеми розвитку суспільства.

Раціональне використання, збереження і відтворення природних ресурсів навколишнього середовища, як найголовнішого чинника забезпечення ресурсно-екологічної безпеки життєдіяльності нинішнього і майбутнього поколінь, підтримання в ньому екологічної рівноваги, забезпечення його належної якості з точки зору інтересів здоров'я людини.

Стабілізація демографічної ситуації й чисельності населення і встановлення в суспільстві принципів соціальної справедливості: створення

системи правових гарантій та ефективної демографічної політики з метою досягнення високого рівня матеріального, соціального та екологічного благополуччя кожної сім'ї.

Розширення масштабів міжнародного співробітництва у сфері ефективного вирішення ресурсно-екологічних проблем і завдань сталого розвитку та підвищення його результативності й ефективності, застосування в національній економіці новітніх світових досягнень науково-технологічного і соціально-екологічного прогресу.

Крім того, необхідність якнайшвидшого подолання гострої ресурсно-екологічної кризи, всебічного оздоровлення навколишнього середовища, усунення причин техногенно-екологічних катастроф тощо вимагає всебічного удосконалення організації природокористування, економного витрачання природних ресурсів в усіх галузях і сферах економіки.

Вкрай необхідно здійснити широкомасштабну реконструкцію й модернізацію існуючої досить застарілої і відсталого матеріально-технічної бази суспільного виробництва з урахуванням ресурсно-екологічних вимог. Все має здійснюватися на основі застосування новітніх еколого-безпечних, ресурсо- і енергозберігаючих технологій, безвідходних або маловідходних замкнених виробничих циклів.

Невідкладність вирішення зазначених завдань потребує радикального повороту в напрямках науково-технічного прогресу. Зусилля науково-дослідних установ і їх працівників доцільно зосередити на реалізації заходів з екологізації технологічних процесів, запровадженні нових видів техніки і технології, способів організації виробництва, форм господарювання тощо. Нова техніко-технологічна база суспільного виробництва повинна звести до мінімуму можливі відходи при одержанні високих кінцевих соціально-економічних та екологічних результатів.

Інноваційний розвиток має забезпечити створення як в Україні принципово нового технологічного укладу, формування екологобезпечної і біосферосумісної матеріально-технічної бази виробництва. Його слід

розглядати як одне із першочергових завдань на шляху до переведення держави та її регіонів на засади сталого розвитку. З метою успішної реалізації концепції сталого розвитку на національному рівні потрібно максимально мобілізувати наявні ресурси [142].

По-перше, потрібно нарощувати та структурно перебудовувати економічний і науково-технологічний потенціал регіонів у напрямку їх послідовної екологізації.

По-друге, необхідно цілеспрямовано збільшувати виробництво та підвищувати якість вітчизняного екологічного обладнання, екологобезпечних технічних засобів і технологій, великий дефіцит яких в Україні стримує інвестування природоохоронних програм і окремих ресурсно-екологічних заходів, обмежує як фінансові ресурси, так і матеріальну основу їх реалізації.

По-третьє, переведення економіки на засади сталого розвитку неможливе без застосування принципово нового макроекономічного механізму регулювання ресурсно-екологічних і соціально-економічних процесів на всіх рівнях управління, а також нових підходів і методів оцінки економічної ефективності ресурсно-екологічних витрат.

1.6. Регіональні аспекти сталого розвитку

За своєю сутністю проблеми сталого розвитку звичайно ж є глобальними, а для конкретної країни - загальнодержавними. Проте за специфікою виникнення та методами вирішення переважну більшість їх слід вважати такими, що мають переважно регіональний характер. Адже гострота ресурсно-екологічних і соціально-економічних проблем органічно і й нерозривно залежить від специфіки територіального розміщення продуктивних сил, спеціалізації виробництва, рівня соціально-економічного розвитку того чи іншого регіону. Навколишнє середовище певного регіону, його природні ресурси зазнають певного антропогенного впливу, часто надмірного і негативного. Його наслідки є надзвичайно багатоаспектними і не завжди передбачуваними. Вони, як правило, стосуються усіх сторін

життєдіяльності населення регіону. Саме на рівні регіонів виникають істотні суперечності між загальнодержавними та місцевим інтересами, галузевими і територіальними системами управління тощо, а також стосовно вирішення ресурсно-екологічних проблем.

В ухваленій конференцією ООН з питань навколишнього середовища та розвитку Програмі дій "Порядок денний на XXI століття" зазначається, що, оскільки більшість ресурсно-екологічних, соціальних та економічних проблем і їх вирішення залежать від характеру місцевих умов, то участь і співробітництво місцевих органів управління слід віднести до вирішальних чинників у досягненні поставлених в ній цілей сталого розвитку. Адже саме регіональні та місцеві органи створюють економічну, соціальну й екологічну інфраструктуру, управляють нею, підтримують її, визначають у регіонах політику і норми в галузі охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів, надають допомогу в реалізації національних, регіональних і місцевих ресурсно-екологічних пріоритетів. Отже органи управління відіграють важливу роль в освіті громадськості, її мобілізації та орієнтуванні на досягнення сталого розвитку.

Регіон як поняття являється своєрідною формою економічного, соціального і екологічного уявлення про географічний простір-час (Рис. 1), а також мобілізації з цією метою матеріальних, трудових, фінансових та інтелектуальних ресурсів. В будь-якому регіоні сформувалися і функціонують специфічні територіально-виробничі та соціально-поселенські системи, які характеризуються певною структурою і мають великі відмінності; кожному регіону властиві специфічні природно-екологічні умови.

Теоретично кожний регіон являє собою надскладну біосоціоекономічну систему, до якої входять підсистеми природи, суспільства та виробництва. Вони є взаємозв'язані і взаємозалежні і повинні розвиватись на основі сталого використання і функціонування природно-ресурсного потенціалу. Саме на регіональному рівні можливо здійснити

співставлення структури і масштабів виробництва зі структурою і величиною інтегрального природно-ресурсного потенціалу. Основним питанням є забезпечення адекватності інтересів збереження навколишнього середовища та сталого розвитку регіону при пріоритеті екологічних критеріїв, стандартів, обмежень і вимог.

Сталий соціально-економічний розвиток покликаний враховувати особливості природних циклів та передбачати заходи щодо їх ефективного відновлення. Належна якість природного середовища в процесі саме такого розвитку має розглядатися не лише як необхідна передумова, а й як кінцевий результат. Найважливіша передумова переходу регіонів до сталого розвитку полягає у всебічному збалансуванні і оптимізації інтересів соціального прогресу, екології та економіки за максимально можливою кількістю демографічних, соціальних, екологічних, економічних, виробничих і техніко-технологічних параметрів і показників.

Одночасно із розробленням Національних стратегій сталого розвитку, мають бути розроблені й відповідні регіональні стратегії, а на їхній основі регіональні програми переходу на принципи сталого розвитку і довгострокові плани конкретних дій у цьому напрямі. Без таких винятково важливих документів, підготовлених із залученням не лише вчених різних наукових напрямів, а й практичних працівників регіональних і місцевих органів управління та фахівців окремих підприємств і галузей народного господарства, неможлива ефективна реалізація ні Національної, ні регіональних стратегій сталого розвитку.

В сучасній теорії сталого розвитку отримав визнання той факт, що одним із самих ефективних і результативних способів прив'язки цілей "Порядку денного на XXI століття" являється розробка "Місцевих порядків денних на XXI століття". Світовий досвід переходу країн до сталого розвитку показав, що сталий розвиток може бути досягнутий перш за все на місцевому рівні, і потім розповсюдитись на значно більші території.

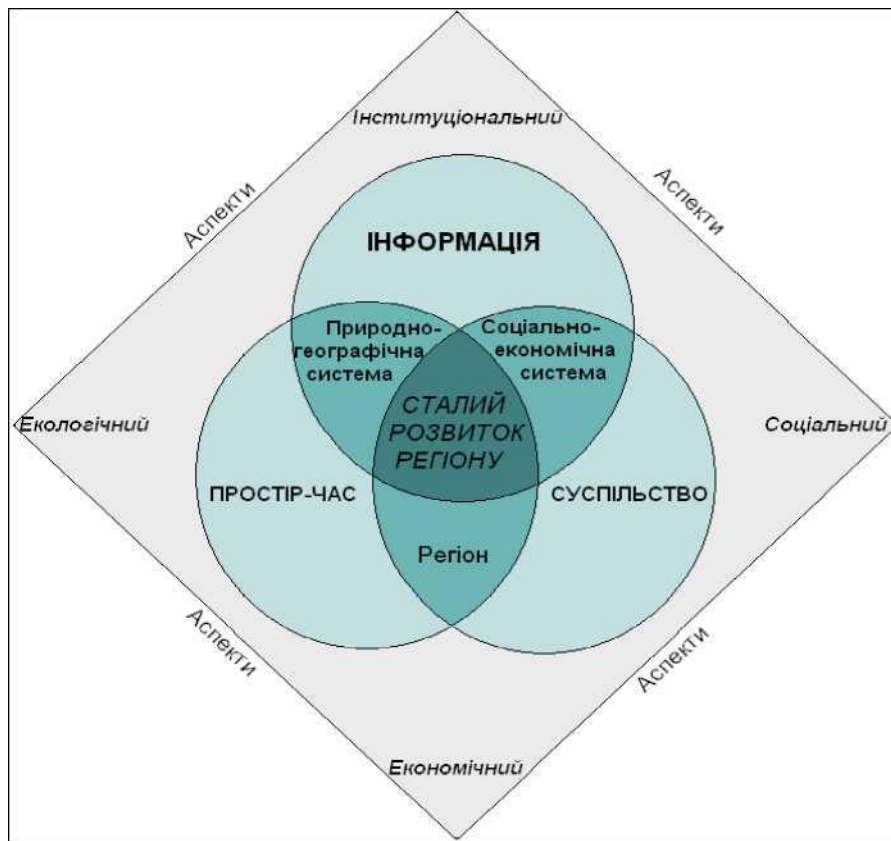

Рис. 1 Логіко-структурне відображення розуміння поняття „сталий розвитку регіону”

В сучасній літературі по економіці і соціальному розвитку держав і територій поряд із терміном "сталий розвиток " все частіше вживається поняття, еквівалентне англійському *"sustainable community"* (російсько-українські варіанти перекладу *"сообщество"*. *общность* - спільність; *община* - громада, община, спільнота; *сообщество* - співтовариство). Найбільш точним варіантом є *стала територіальна громадська спільнота*, під яким розуміється сталий розвиток тієї чи іншої територіальної громади, при чому з конкретизацією яка саме громада мається на увазі. сільська громада, мікрорайон міста, населення малого чи великого міста або жителі будь-якого іншого адміністративно- територіального утворення.

У 1996 році відбулась Конференція ООН з населених пунктів ХАБІТАТ-II (Стамбул, Туреччина). ООН рекомендувала більшості місцевих органів управління в кожній країні розпочати процес консультацій зі своїм населенням і виробити консенсус по відношенню до "Місцевого Порядку

денного на XXI століття" для тієї чи іншої місцевої територіальної громади. В зв'язку з цим міжнародне співтовариство почало консультативний процес, направлений на розширення співробітництва між місцевими органами управління.

ООН рекомендувала також представникам асоціацій міст та інших місцевих органів влади вийти на якісно новий рівень співробітництва і координації, з тим, щоб покращити обмін інформацією і досвідом між місцевими органами влади. Експерти ООН розглядають проблему розвитку в різноманітних аспектах. навколишнє середовище, народонаселення, соціальний прогрес, інтеграція жінок в процес розвитку тощо. Планування сталого розвитку на місцевому рівні являє собою активний процес, що дозволяє органам місцевого самоврядування задіяти до нього весь наявний потенціал, всі природоохоронні організації, підприємства-природокористувачі, громадські організації і населення, визначити потреби різних груп суспільства, а потім на основі угод між всіма зацікавленими сторонами знаходити придатні рішення і способи їх реалізації.

1.7. Індикатори сталого розвитку

1.7.1. Застосування індикаторів, їх види та функції

Система індикаторів сталого розвитку є важливим інструментом моделювання та оцінки рівня сталості та гармонійності людської діяльності і характеризує різні сторони та *аспекти* сталого розвитку. Необхідність введення індикаторів сталого розвитку пояснюється великою різноманітністю первинної інформації про економічні, соціальні та екологічні процеси і неможливістю порівняння даних для прийняття управлінських рішень.

Загалом, *індикатори* - це частина інформації (даних), яка використовується для оцінки ситуації та прийняття рішень і адаптується таким чином, щоб великий обсяг первинної інформації зробити більш доступним і зрозумілим. Таким чином великий обсяг кількісної інформації зводиться до єдиного

значення.

Метою розробки індикаторів сталого розвитку є допомога управлінцям показати: основні параметри економічного, соціального та екологічного стану щодо забезпечення сталості розвитку; взаємозв'язок між різними типами людської діяльності та природним і культурним довкіллям; функції довкілля та природно-ресурсної бази щодо процвітання та сталості людської діяльності; вплив економічної діяльності та процесу індустріалізації на довкілля; ефективність заходів щодо обмеження негативного антропогенного впливу або пом'якшення збитків довкіллю.

Функції індикаторів полягають у забезпеченості надійного вимірювання: чутливості та взаємопов'язаності компонентів навколишнього середовища, включаючи його біофізичні особливості, а також соціокультурний та економічний зв'язок з довкіллям; стану довкілля та природно-ресурсної бази; критичних рівнів антропогенної діяльності, що викликають деградацію довкілля; фактичного вимірювання біофізичного впливу антропогенної діяльності; соціальних та економічних наслідків такого впливу; рівнів реагування навколишнього середовища на існуючі або потенціальні впливи з точки зору визначених стратегій, нормативів, юридичних обмежень, фінансових важелів та стимулів, витрат на захисні заходи та інше; ефективності вживання дій та заходів.

Кожна з цих функцій представляє різні типи індикаторів, які обслуговують різні управлінські потреби. Джерела інформації для індикаторів сталості найрізноманітніші, включаючи екологічні, біофізичні, економічні, соціокультурні дані. Багато ключових індикаторів ґрунтується на первинній інформації різних галузей, що ускладнює їх розробку.

Конкретна характеристика індикаторів сталості визначає, що вони є не тільки зведенням екологічних, економічних та соціальних показників, але й включають до себе так звані *інтегральні індикатори*, що сполучають у собі два або більше простих індикатори. Розробка більш комплексних інтегральних індикаторів стикається з цілим рядом методологічних проблем,

пов'язаних з питанням коректного агрегування, заміщення та стандартизованості підходів. Незважаючи на ці проблеми, інтегральні індикатори становлять значний інтерес при моделюванні сталого розвитку територій як на локальному, так і на міжнародному рівнях.

Другою важливою характеристикою індикаторів сталості є те, що вони повинні бути перспективними та далекоглядними для того, щоб їх можна було використовувати як вимір прогресу у досягненні рівності поколінь. Існує декілька різних підходів у формуванні індикатора як перспективного.

Першим типом є *"індикатор тенденцій"*, який описує тенденції в минулому і надає опосередковану інформацію про майбутню сталість. Властивість індикаторів тенденцій надавати перспективу може бути посилена, якщо вони пов'язані з точками відліку, що визначають проміжні чи кінцеві кроки у напрямку цілей сталості. Існують два основних типи точок відліку - цілі та порогові значення.

Цілі - це рівні, на які необхідно вийти у майбутньому для того, щоб досягти стабільності, порогові значення - це рівні, які не можна перевищувати (вони науково визначені і відомі як стандарти, якщо вони мають нормативний статус). Цілі можуть бути виражені у досить довільній манері і спираються на юридичні норми (наприклад, національні чи місцеві законодавчі акти), або через співвідношення цілей та соціальних норм. Щодо природи самих цілей, то частіше буває важче досягти консенсусу між цілями, ніж визначити безпосередньо індикатори сталості. Кожний індикатор має одну або більше цілей, що встановлені до якоїсь конкретної дати у майбутньому і, в деяких випадках, включають так званий "рівень сталості", який є науково визначеним пороговим значенням.

Другим типом перспективного індикатора є *"прогнозний індикатор"* сталості, який ґрунтується на математичних моделях придатних для опису майбутнього стану і тенденцій розвитку перемінних, що стосуються навколишнього середовища, економіки, суспільства або взаємозв'язків між ними.

Третім типом перспективного індикатора сталості є *"індикатор умови"*, який залежить від виду сценарію розвитку і відповідає на питання: "Якщо даний індикатор досягне або встановиться на заданому рівні, яким буде в майбутньому показник пов'язаного з ним індикатора?". Цей тип індикаторів визнає, що є суттєва невизначеність у майбутніх значеннях прогнозних індикаторів і тому краще розробляти цілий ряд прогнозів.

Важливою рисою індикаторів є те, що вони повинні визначати не тільки рівність між поколіннями, але також і рівність в середині самого покоління. Вони повинні враховувати розподіл соціальних, економічних та екологічних умов серед населення різних географічних регіонів, оскільки просторово агреговані індикатори не здатні враховувати цей розподільчий ефект.

Ефективність індикаторів визначається їх інтегрованістю у процес прийняття рішень. Цільове використання індикаторів дасть змогу управлінцям оцінювати ризики та впливи на довкілля, а також екологічну сталість економічної діяльності. В свою чергу, кращому використанню індикаторів у процесі прийняття рішень сприятиме вдосконалення збору первинної інформації, звітування всіх видів інформації, які пов'язані з глобальним антропогенним впливом та взаємодією людини з оточуючим середовищем, створення простих і ефективних індексів благополуччя людини і сталості економічного розвитку, а також розуміння обмеженості та обумовленості кожного окремого індикатора.

1.7.2. Система індикаторів сталого розвитку ООН

Оскільки глобалізація стає об'єктивною реальністю, світове співтовариство активно створює і використовує різні міжнародні інститути для врегулювання глобальних процесів та систем параметрів для їх вимірювання. До таких параметрів належить міжнародна система індикаторів сталого розвитку, яка дає цілісне уявлення про кількісні характеристики концепції сталого розвитку. Проте значною проблемою в міжнародному

контексті є фактична відсутність узгоджених національних індикаторів сталого розвитку, які давали б змогу управлінцям та громадськості оцінити тенденції економічних та соціальних процесів в країні та ефективність зусиль щодо реалізації концепції. Разом з тим, виконання міжнародних вимог до впровадження системи індикаторів сталого розвитку є необхідною передумовою інтеграції України до ЄС. У Програмі розвитку ООН (ПРООН) індикатори сталого розвитку поділяються на дві основні групи - ті, що визначають *якість життя*, та ті, що визначають *екологічну сталість*.

Якість життя включає індекс людського розвитку (Н01) та індекс людської свободи або свободи людини (НН). Індекс людського розвитку має три компоненти: очікувана тривалість людського життя при народженні; знання або освітній рівень, що вимірюється писемністю дорослих та роками шкільного навчання; прибуток, що вимірюється ВВП на душу населення, відкоректований із урахуванням національних розбіжностей у купівельній здатності (тобто реальний ВВП), і в подальшому відкоректований із урахуванням зменшення кількості доходу, що повертається. Індекс людської свободи включає 40 індикаторів, що вимірюють свободу. Одиницею (1) позначається випадок, коли дане право або свобода знаходиться під захистом, а нулем (0) позначається, коли дане право або свобода порушується.

Суспільство є екологічно сталим, якщо воно: 1) зберігає екологічні системи життєзабезпечення і біорізноманіття; 2) забезпечує стале використання відновних ресурсів і мінімізацію виснаження невідновних ресурсів; 3) підтримує екосистеми в межах їх відновної здатності.

Рекомендації Комісії ООН щодо сталого розвитку на 2001 рік для внутрішньодержавного аналізу за рубриками соціального, екологічного, економічного та інституціонального розвитку включають 15 тем, куди входять 38 підтем та 55 індикаторів. Разом з тим здійснений в 1996-1999 роках проект тестування 22 держав-волонтерів з усього світу показав: з рекомендованих найбільш часто використовувались 12 "кореневих"

індикаторів, а в окремих країнах - ще 8; крім того, запропоновані були ще 12 специфічних показників оцінки сталості національного розвитку (Табл. 1.1).

1.7.3. Індикатори сталого розвитку країн ЄС

Сучасна стратегія сталого розвитку європейських країн заснована на виконанні ряду пріоритетних завдань: підтримка стабільного виробництва і високого рівня споживання; дотримання гарантій соціальної рівноправності; стале використання природних ресурсів; збереження видового біорізноманіття.

В основу стратегії сталого розвитку країн ЄС покладені ініціативи, пов'язані з інтеграційною політикою в економічній, соціальній і екологічній сферах, що дозволяють комплексно вирішувати економічні проблеми посередництвом інтенсифікації зростання ВВП, екологічні, відповідно, - шляхом зниження ресурсоємності валового випуску і соціальні - за рахунок зростання зайнятості. Для оцінки успіхів сталого розвитку на міжнародному рівні країни-члени ЄС використовують 15 ведучих індикаторів (Табл. 1.2), серед яких пріоритетними являються показники економічного зростання, зайнятості і соціального прогресу.

Не дивлячись на те, що повний перелік розроблених до 1996 року індикаторів оцінки стану навколишнього природного середовища і впливу господарської діяльності на процеси збереження і відновлення природних ресурсів нараховує 134 показники, як ведучі індикатори успішного розвитку на міждержавному рівні використовуються лише 7 екологічних показників.

Разом з тим, в країнах ЄС з другої половини 90-х років відмічається тенденція до переключення пріоритетів розвитку з обмеження використання природних ресурсів у виробництві і стримування зростання товарного споживання на підвищення ефективності економіки. Відбувається ув'язування добробуту, перш за все, з підвищенням темпів економічного зростання (зростанням споживання товарів і послуг), що дозволяє також вирішувати ряд соціальних і екологічних проблем.

Цей процес висуває на перший план значимість індикаторів економічного зростання і ефективності економіки. Така переорієнтація пріоритетів розвитку припускає підвищення ефективності інвестицій і зростання інновацій у реальному секторі національних економік, а також підкреслює роль науки і наукоємних технологій, що понижують ресурсоемність ВВП.

Таблиця 1.1

Практика використання ООН індикаторів сталого розвитку в тестованих країнах (1996-1999 роки)*

Індикатори, які найбільш часто використовуються	Індикатори, які використовуються окремою країною	Нові індикатори, запропоновані різними країнами
1.Рівень безробіття	1.Витрати на біотехнології	1.Випадки захворювання, пов'язані з якістю навколишнього середовища
2.Зростання населення	2.Зростання населення прибережних зон	2.Процент населення, забезпеченого медичними послугами
3.ВВП на душу населення	3.Децентралізоване управління природними ресурсами	3.Рівень злочинності
4.Внутрішнє споживання води на душу населення	4.Викиди нафтопродуктів в прибережні води	4.Дитяча злочинність
5. Зміна структури землекористування	5.Індекс зростання міст-супутників	5.Забруднення підземних вод
6.Використання добрив	6.Добробут населення гірських територій	6.Озеленення міст
7.Відношення кількості зникаючих видів до загальної чисельності природних видів	7. Населення, що проживає в засушливих районах за межею бідності	7. Відношення реабілітованих площ видобутку корисних копалин до загальної площі видобутку
8.Поточні концентрації забруднювачів у повітрі населених міст	8.Людські і економічні втрати внаслідок природних катастроф	8.Площі специфічних екосистем
9.Емісії парникових газів		9.Приватне володіння сільськогосподарським и угіддями
10.Емісії двоокису сірки		10.Рівень істинного збереження
11.Емісії двоокису азоту		11 .Щільність транспортних потоків
12.Річне енергоспоживання		12.Система менеджменту

*Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. - New

Індикатори сталого розвитку країн ЄС*

Шифр	Стратегічні завдання державної політики	Індикатори оцінки успіху
Забезпечення високого і сталого рівня економічного зростання і зайнятості		
H1	Інтенсифікація економічного зростання	ВВП і ВВП на душу населення
H2	Збільшення об'єму інвестицій в реальний сектор економіки, наукові дослідження і розробку нових технологій	Валові і соціальні інвестиції (% ВВП)
H3	Підтримання високого і сталого рівня зайнятості	Відношення кількості працюючих до кількості населення працездатного віку
Досягнення соціального прогресу, який би відображував потреби кожного громадянина		
H4	Подолання бідності і соціальної несправедливості	Число дітей в сім'ях з доходом нижче прожиткового мінімуму; Число дорослих, які не мають кваліфікації; Число безробітних, жебраків, пристарілих
H5	Збільшення людського капіталу, покращення професійних здібностей	Кваліфікація за віковими групами (починаючи з 19-річних)
H6	Покращення здоров'я нації	Очікувана протяжність здорового життя чоловіків і жінок
H7	Зменшення частки непридатного житла	Житло не придатне для проживання (%)
H8	Зниження злочинності і пов'язаних з нею фобій	Рівень злочинності (% розкритих злочинів)
Ефективність охорони навколишнього природного середовища		
H9	Зниження емісії парникових газів	Емісія парникових газів
H10	Зниження забруднення повітря, підтримання якості повітря на довготривалий період	Протяжність періоду високої або середньої якості атмосферного повітря (кількість днів)
H11	Покращення транспортування і доступності до місць роботи, освіти, відпочинку і послуг, обмеження необхідності переміщень	Дорожній рух
H12	Покращення якості річок	Річки з високою якістю води
H13	Подолання довготривалої тенденції до зниження популяції птахів на сільськогосподарських і природних землях	Популяція диких птахів
H14	Повторне використання земель з метою захисту цілинних земель і підтримання відновлення урбанізованих земель	Нові забудови на землях, що раніше використовувалися

Обмеження використання природних ресурсів		
H15	Перехід від розміщення відходів до їх мінімізації і вторинного використання; циклічне використання ресурсів	Накопичення відходів і управління ними

***<http://www.environment.dtlr.gov.uk/sustainable/quality99/chap4/index.htm>*

2. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ У СТАЛОМУ РОЗВИТКУ

2.1. Постановка проблеми необхідності переходу до сталого розвитку на міжнародному рівні

З ініціативи Генерального секретаря ООН в грудні 1983 р. була створена Міжнародна Комісія з навколишнього середовища і розвитку (МКОСР) на чолі з Прем'єр-міністром Норвегії Гру Харлем Брундтланд.

Комісії було доручено вирішення наступних завдань:

- ✓ Зробити аналіз глобальних проблем у відносинах між природою та суспільством.

- ✓ Виявити причини, що породили ці проблеми.

- ✓ Сформулювати цілі, які має поставити перед собою світове співтовариство.

- ✓ Запропонувати концепцію і стратегію вирішення глобальних проблем.

У 1986 р. МКОСР була підготовлена доповідь «Наше спільне майбутнє», яка була представлена на 42 сесії Генеральної Асамблеї ООН.

Основні висновки Комісії були наступними:

- ✓ за останнє сторіччя взаємовідносини між людиною і планетою, що забезпечує її життєдіяльність, докорінно змінилися - виникла загроза існування цивілізації і життя на Землі;

- ✓ за останні 100 років темпи споживання і, відповідно, економічне зростання, різко виросли. У виробництві було використано і використовується стільки ресурсів, скільки за всі минулі століття існування людини разом;

- ✓ процеси економічного зростання, не узгоджені з можливостями природного середовища, стали причиною виникнення тенденції, впливу яких ні планета, ні її спадщина не зможуть довго витримати;

- ✓ економічне зростання руйнує природне середовище, призводить до екологічної деградації, а це в свою чергу підриває процес економічного

зростання;

✓ в даний час регіони світу стикаються з ризиком незворотного руйнування навколишнього середовища, який загрожує знищенням основ цивілізації і зникнення живої природи Землі;

✓ мова йде не про окремі глобальні кризи (екологічному, економічному, продовольчому), а про єдину кризу глобальної світової системи людина - природна - середовище;

✓ швидкість руйнування навколишнього середовища людини перевершує можливості сучасної науки в їх осмисленні і не дозволяє своєчасно оцінити, що відбувається, і відповідно внести потрібні рекомендації;

✓ якщо таке економічне зростання збережеться, то через кілька десятиліть деградація природного середовища - неминуча, а це, в свою чергу, призведе до підриву всієї економіки, всієї системи життєзабезпечення Землі.

2.2. Поняття та сутність глобалізації

Глобалізацією називається світовий процес політичної, економічної і культурної уніфікації та інтеграції.

Вважається, що вперше слово «глобалізація» в значенні «інтенсивна міжнародна торгівля» вжив К. Маркс в одному з листів Ф. Енгельсу кінця 1850-х рр.. Вважають, що К. Маркс мав на увазі одну з ранніх хвиль глобалізації, що почалася в середині XIX ст. і закінчилася в 30-х рр.. XX ст.

Прийнято вважати, що термін «глобалізація» в сучасному його розумінні вперше внесено в наукову літературу в 1983 р. економістом з США Т. Левіттом в статті по процесу злиття ринків товарів, вироблених ТНК (транснаціональна корпорація),/опублікованій в «Нагуаггі Візіпезз РЕУІЕУУ».

Термін «глобалізація» також пов'язують з ім'ям американського соціолога Р. Робертсона, який в 1985 році дав тлумачення поняттю

«глобалізація». А в 1992 р. виклав основи своєї концепції в однойменній книзі.

М. Чешков: «Глобалізування – процес поєднання різних компонентів людства під час його еволюції на противагу процесу диференціювання людства.»

Фрідман: Глобалізування – це «нестримне інтегрування ринків, націй-держав і технологій, що дає змогу індивідам, корпораціям і націям-державам досягати будь-якої точки світу швидше, далі, глибше і дешевше, ніж будь-коли раніше...

Глобалізування означає поширення капіталізму вільного ринку практично на всі країни світу.

Глобалізування має свій власний набір економічних правил, які базуються на відкритості, дерегулюванні та приватизуванні національних економік з метою зміцнення їхньої конкурентоспроможності та більшої привабливості для іноземного капіталу.»

Ульріх Бек: «... Глобалізуванням є ... діалектичний процес, який створює транснаціональні соціальні зв'язки і простори, зміцнює локальні культури і сприяє виникненню третіх культур.»

Процес глобалізації дозволяє виділити кілька принципових форм прояву:

- ✓ технічний прогрес
- ✓ різке збільшення масштабів взаємозв'язків і ступінь взаємозалежностей сучасного суспільства
- ✓ процес взаємодії різних культур
- ✓ прискорене формування системи глобально-соціальних відносин як основи суспільства

Складові процесу глобалізування:

- ✓ зростання комунікаційних можливостей;
- ✓ становлення системи світової економіки, що працює у режимі реального часу;

- ✓ посилення процесів міжкультурної взаємодії;
- ✓ зниження ролі держави у процесах міжнародних відносин;
- ✓ становлення глобалізму, як форми суспільної свідомості.

Сутність глобалізації

- ✓ зростання комунікаційних можливостей;
- ✓ становлення системи світової економіки;
- ✓ посилення процесів міжкультурних взаємодій;
- ✓ зниження ролі держави в системі міжнародних відносин;
- ✓ встановлення глобалізму як форми суспільної свідомості.

Глобалізм як форма суспільної свідомості, відображає об'єктивний процес глобалізації і показує:

- ✓ прагнення людей до колективного стилю мислення, тенденцію ідентифікації з світовою цивілізацією, всім людством;
- ✓ закінчення ізольованого розвитку, зростання мультикультурного свідомості;
- ✓ посилення ролі і значення людини, усвідомлення своїх інтересів і соціальних факторів;
- ✓ зростання ідентичностей.

Проблеми глобалізації

«Відбулось руйнування екстремістами ділового району Нью-Йорка, в якому сходилося безліч ниток глобального впливу, - удар глобального масштабу, що торкнулася не тільки Нью - Йорка, але і всього світу. Він показав, наскільки умовні, проникні, розмиті межі в глобальному світі. Ніхто не може вважати себе досить віддаленим або захищеним. Закони суспільства і моральний імператив окремої особистості складають полюси світу, між якими знаходиться простір вибору - і вибору, часом, надзвичайно жорстокого.

Але скільки ще кривавих кіл насильства належить пройти людству перед виходом (або стрибком) на черговий етап поступального тренда - на це питання відповіді ні у кого немає» - А.Л. Самсонов.

Проявами глобалізації, докорінно змінили життя людства на початку ХХ століття - світові війни і світові революції, а в кінці століття виникла глобальна екологічна криза, і почалося формування нової економіки як інформаційної системи обміну цінностями в області «чистих» фінансів і віртуальних ринків, практично відірваних від матеріального утримання. І в цьому сенсі глобалізація американо-європейської моделі цивілізації на хвилі надшвидкісній новій, рефлексивно орієнтованій економіки - явище закономірне і прогнозоване.

Виникає питання: чи здатна ідея сталого розвитку дати нову модель розвитку, новий тип організації суспільства (перш за все-економіки), що нейтралізує руйнівні тенденції сьогоденної глобалізації?

Позитиви глобалізації.

- ✓ прискорене впровадження і поширення технічних досягнень і сучасних методів управління;
- ✓ формування єдиного світового ринкового простору;
- ✓ інтеграція ринку товарів, послуг, капіталу, міжнародної торгівлі;
- ✓ вирівнювання рівня цін;
- ✓ можливість забезпечення більш високого рівня життя населення.

Негативи глобалізації.

- ✓ взаємозалежність країн на рівні економіки - криза в одній тягне кризу в інших економіках;
- ✓ побоювання, що основні прибутки отримають найбільш розвинені країни і ТНК, без урахування інтересів периферійних держав;
- ✓ втрата суверенітету у слабо розвинених в економічному плані країн і їх відхід під протекторат сильніших;
- ✓ поява на політичній арені транснаціональних корпорацій, напівкримінальних мережевих структур, що ставлять в залежність цілі країни й континенти;
- ✓ насадження західних зразків культури світовій спільноті, яке тягне втрату національної самоідентифікації.

За звітом Всесвітнього економічного форуму 2014 року були перелічені Глобальні ризики

Економічні загрози:

1. Фіскальні кризи в ключових економіках
2. Неспроможність ключових фінансових механізмів та інститутів
3. кризи ліквідності
4. Структурно високий рівень безробіття/неповна зайнятість
5. Ціни на нафту - шок для світової економіки
6. Падіння / дефіцит критичної інфраструктури
7. Зниження важливості долара США як основної валюти.

Екологічні, загрози:

8. Зростання частоти екстремальних погодних явищ (наприклад, повені, урагани, пожежі)
9. Зростання частоти природних катастроф (наприклад, землетруси, цунамі, виверження вулканів, геомагнітні бурі);
10. Зростання частоти техногенних екологічних катастроф (наприклад, нафтові плями, ядерні аварії);
11. Утретє ключового біорізноманіття та колапс екосистеми (земля і океан);
12. Водні кризи;
13. Відмова від пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації.

Геополітичні загрози:

14. Помилки в глобальному управлінні
15. Політичний колапс в державі має геополітичне значення
16. Зростання корупції
17. Розширення організованої злочинності і незаконної торгівлі
18. Великомасштабні теракти
19. Розгортання зброї масового знищення
20. Насильницькі міждержавні конфлікти з регіональними наслідками

21. Ескалація націоналізації економіки і ресурсів.

Соціальні загрози:

22. Продовольчі кризи

23. Спалахи пандемії

24. Надмірно велике число хронічних захворювань

25. Величезна нерівність у доходах

26. Стійкість бактерій до антибіотиків

27. Неправильна урбанізація (наприклад, збої при плануванні, неадекватна інфраструктура і ланцюжки поставок)

28. Глибока політична та соціальна нестабільність

Технологічні загрози:

29. Вихід з ладу інформаційної інфраструктури та мережева втрата даних

30. Ескалація великомасштабних кібератак

31. Масивне число крадіжок даних, шахрайства.

3. ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Цілі сталого розвитку (ЦСР), також відомі як Глобальні цілі, були ухвалені Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році як універсальний заклик до дій щодо скорочення бідності, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 року усі люди жили в мирі і достатку.

ЦСР ухвалені на період від 2015 до 2030 року і нараховують 17 Глобальних цілей, яким відповідають 169 завдань.

Офіційний документ (резолуція) Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» (англ. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development), від 25 вересня 2015 року, оголошує новий план дій, метою якого є виведення світу на траєкторію сталого та життєстійкого розвитку. 17 Цілей взаємодоповнюють одна одну: дії в одній сфері також впливають на результати в інших, тому в розвитку мають бути збалансовані соціальна, економічна та екологічна стійкість.

Країни зобов'язалися визначати пріоритетність прогресу для тих країн і спільнот, які найбільше відстають. ЦСР мають на меті покласти край бідності, голоду, СНІДу та дискримінації жінок і дівчат.

Для досягнення ЦСР у кожному контексті необхідні творчі підходи, ноу-хау, технології та фінансові ресурси всього суспільства.

Враховуючи досвід роботи над Декларацією тисячоліття, діяльність із реалізації цілей і завдань сталого розвитку і їх огляд має проводитись з використанням набору глобальних показників, які будуть доповнюватися показниками на регіональному та національному рівнях, що мають бути розробленими державами-членами ООН. Вважається, що сформована система буде простою, але надійною, вона буде охоплювати всі цілі і завдання в галузі сталого розвитку, включаючи засоби здійснення, і дозволить зберегти політичну збалансованість, комплексний характер і цілеспрямованість, які закладені в цих цілях і завданнях.

3.1. Ціль 1. Подолання бідності

«Подолання бідності у всіх формах і всюди».

Подолання бідності у всіх формах залишається однією з найбільших проблем, що стоять перед людством. Хоча за період з 1990 по 2015 р. кількість осіб, які живуть в умовах крайньої бідності, зменшилася більш ніж наполовину — з 1,9 млрд до 836 млн — проте забагато з них досі борються за задоволення базових людських потреб.

У всьому світі понад 800 мільйонів людей досі живуть на суму, меншу за 1,25 дол. на день. Багато з них не забезпечені достатнім харчуванням, чистою питною водою та засобами санітарії. Швидке економічне зростання в таких країнах, як Китай та Індія, вивело з бідності мільйони людей, але прогрес досі є нерівномірним. Жінки частіше живуть у бідності, ніж чоловіки, через нерівний доступ до оплачуваної роботи, освіти та майна.

В інших регіонах прогрес також був недостатнім, зокрема, у країнах Південної Азії та Африки на південь від Сахари, на частку яких припадає 80 % тих, хто живе в умовах крайньої бідності. Нові загрози, викликані кліматичними змінами, конфліктами та відсутністю продовольчої безпеки, означають, що необхідно зробити ще більше для того, щоб вивести людей із бідності.

ЦСР є амбітним зобов'язанням — завершити те, що ми почали, і покласти край бідності у всіх її формах і вимірах до 2030 р. Це передбачає увагу до найвразливіших прошарків населення, розширення доступу до базових ресурсів і послуг, а також підтримку громадам, які постраждали в результаті конфліктів і катастроф, викликаних кліматичними змінами.

Зменшення масштабів бідності є одним з ключових викликів світової спільноти. Якщо людині доводиться жити менш ніж на 1,9 долар США на день то вона знаходиться за межею крайньої бідності та має ризик опинитись у просторі соціального відчуження.

Надання рівних прав доступу до базових ресурсів, підтримка соціально незахищених верств населення та зміцнення громад постраждалих від стихійних лих та воєнних конфліктів покликані сприяти подоланню бідності у всіх її формах.

Завдання Цілі 1.

Представники малого та середнього бізнесу можуть долучитись до цього процесу, використовуючи у своїй діяльності такі рішення:

1. Скоротити в 4 рази рівень бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм.
2. Збільшити охоплення бідного населення адресними програмами.
3. Підвищити життєстійкість соціально вразливих верств населення.

Участь бізнес середовища у процесі подолання бідності є суттєвим внеском на шляху досягнення ЦСР.

- ✓ збільшити частку співробітників з соціально незахищених верств населення
- ✓ офіційно сплачувати соціальні внески
- ✓ впровадити бонусну програму підтримки багатодітних співробітників
- ✓ здійснювати патронат закладів медико-соціального захисту
- ✓ створити або долучитись до ініціатив системної благодійності

3.2. Ціль 2. Подолання голоду, розвиток сільського господарства
«Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, покращення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства».

Швидке економічне зростання та підвищення продуктивності сільського господарства протягом двох останніх десятиліть призвели до того, що кількість людей, які недостатньо харчуються, скоротилася майже вдвічі. Багато країн, які розвиваються, що постійно потерпали від голоду, зараз можуть задовольнити продовольчі потреби найвразливіших груп населення.

Країни у Центральній і Східній Азії, Латинській Америці та Карибському басейні досягли величезних успіхів у подоланні крайнього голоду.

Все це величезні досягнення, що відповідають цільовим показникам, встановленим Цілями розвитку тисячоліття. На жаль, у багатьох країнах крайній голод і недоїдання досі залишаються величезною перешкодою на шляху розвитку. За оцінками, станом на 2014 рік, 795 мільйонів людей хронічно недоїдали, що часто є безпосереднім наслідком погіршення стану навколишнього середовища, посух і втрати біорізноманіття. Понад 90 мільйонів дітей у віці до п'яти років мають небезпечно знижену вагу. А в Африці голодує кожен четвертий.

ЦСР спрямовані на припинення всіх форм голоду та недоїдання до 2030 року і забезпечення доступу, насамперед для дітей, до поживних харчових продуктів у достатній кількості впродовж усього року. Це передбачає стимулювання сталих методів ведення сільського господарства: підтримку дрібних фермерів і забезпечення рівноправного доступу до землі, технологій і ринків. Для цього також потрібне міжнародне співробітництво з метою залучення інвестицій в інфраструктуру і технології для підвищення продуктивності сільського господарства. Разом із виконанням інших цілей, викладених тут, до 2030 року ми зможемо подолати голод.

Забезпечення продовольчої безпеки, усунення всіх форм голоду та надання доступу до поживних харчових продуктів у достатній кількості впродовж усього року є основними викликами щодо досягнення 2 Цілі сталого розвитку.

Вектор досяжності спрямовано на три взаємопов'язані орієнтири — це доступність збалансованого харчування, продуктивність сільського господарства та виробництво продуктів харчування.

Завдання Цілі 2.

Представники малого та середнього бізнесу можуть долучитись до процесу подолання голоду шляхом впровадження таких активностей:

1. Забезпечити доступність збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення
2. Підвищити вдвічі продуктивність сільського господарства, в першу чергу за рахунок використання інноваційних технологій
3. Забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель та ґрунтів, в першу чергу за рахунок використання інноваційних технологій
4. Знизити волатильність цін на продукти харчування
5. підтримувати локальних фермерів, які відповідають вимогам органічної продукції
6. впроваджувати сталі підходи виробництва продуктів харчування
7. надавати перевагу постачальникам, які використовують відповідальні методи сільського господарства
8. здійснювати адресну продовольчу допомогу вразливих верств населення
9. рекламувати здоровий спосіб харчування.

3.3. Ціль 3. Міцне здоров'я і благополуччя

«Забезпечення здорового способу життя та добробуту людей будь-якого віку».

Ми досягли величезних успіхів у зниженні дитячої смертності, зміцненні материнського здоров'я та боротьбі проти ВІЛ/СНІДу, малярії та інших захворювань. З 1990 року спостерігається понад 50-відсоткове зниження попереджуваних випадків смерті дітей у всьому світі. Показник материнської смертності у всьому світі також знизився на 45 %. З 2000 по 2013 р. кількість нових інфікувань ВІЛ/СНІД знизилася на 30 %. Понад 6,2 мільйона життів було врятовано від малярії.

Незважаючи на такий неймовірний прогрес, щороку понад 6 мільйонів дітей помирають до свого п'ятого дня народження. Від попереджуваних

хвороб, таких як кір і туберкульоз, щодня помирають 16 000 дітей. Сотні жінок щодня помирають під час вагітності або від ускладнень під час пологів. У багатьох сільських районах лише 56 % пологів приймають кваліфіковані фахівці. Основною причиною смерті серед підлітків у країнах Африки на південь від Сахари, у регіоні, спустошеному епідемією ВІЛ, є СНІД.

Ці смерті можна попередити за допомогою профілактики та лікування, освіти, кампаній по імунізації, а також цільових програм з охорони сексуального та репродуктивного здоров'я. Цілі сталого розвитку беруть на себе сміливе зобов'язання — до 2030 р. подолати епідемії СНІДу, туберкульозу, малярії та інших інфекційних захворювань. Мета полягає в забезпеченні загального охоплення медичними послугами та наданні доступу до безпечних і доступних лікарських засобів і вакцин. Невід'ємною частиною цього процесу є підтримка наукових досліджень і розробок вакцин.

Здоров'я це найцінніший ресурс кожної людини. Але в даний час світ переживає глобальну кризу в галузі охорони здоров'я — COVID-19.

Цілі сталого розвитку покликані зменшити смертність, зупинити епідемії, забезпечити загальний доступ до послуг з охорони здоров'я, а також доступ до основних лікарських засобів і вакцин для всіх.

Завдання Цілі 3.

1. Знизити материнську смертність
2. Мінімізувати смертність, якій можна запобігти, серед дітей віком до 5 років
3. Зупинити епідемії ВІЛ/СНІДу та туберкульозу, у тому числі за рахунок використання інноваційних практик та засобів лікування
4. Знизити передчасну смертність від неінфекційних захворювань
5. Знизити на чверть передчасну смертність населення, у тому числі за рахунок упровадження інноваційних підходів до діагностики захворювань

6. Знизити рівень отримання тяжких травм і смертності внаслідок ДТП, у тому числі за рахунок використання інноваційних практик реанімування, лікування та реабілітації постраждалих унаслідок ДТП

7. Забезпечити загальну якісну імунізацію населення з використанням інноваційних препаратів

8. Знизити поширеність тютюнокуріння серед населення з використанням інноваційних засобів інформування про негативні наслідки тютюнокуріння

9. Здійснити реформу фінансування системи охорони здоров'я

Сприяння бізнесу у досягненні цілей сталого розвитку є особливо важливим на даний час, оскільки від стану здоров'я населення залежить не лише рівень благополуччя, а й здатність суспільства протидіяти глобальним кризам на кшталт COVID-19.

3.4. Ціль 4. Якісна освіта

«Забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх».

З 2000 року в забезпеченні загальної початкової освіти відбувся величезний прогрес. Загальний показник охоплення шкільною освітою у регіонах, які розвиваються, у 2015 році досяг 91 %, а кількість дітей, які не відвідують школу, в усьому світі зменшилася майже вдвічі. Рівень грамотності також різко зріс, а крім того, школу відвідують набагато більше дівчаток, ніж будь-коли раніше. Всі ці успіхи є видатними.

У деяких регіонах, які розвиваються, прогрес уповільнювався через високий рівень бідності, збройні конфлікти та інші надзвичайні ситуації. Через постійні збройні конфлікти у Західній Азії і Північній Африці спостерігається зростання кількості дітей, які не відвідують школу. Це тривожна тенденція. Хоча в африканських країнах на південь від Сахари відбувся найбільший прогрес в охопленні початковою шкільною освітою серед усіх регіонів, які розвиваються — з 52 % у 1990 році до 78 % у 2012

році — значні розбіжності залишаються. У дітей із бідних домогосподарств учетверо менше шансів ходити до школи, ніж у дітей з найбагатших сімей. Значними також залишаються відмінності між сільськими та міськими районами.

Досягнення всебічної якісної освіти для всіх іще раз підтверджує думку про те, що освіта є одним із найпотужніших і перевірених засобів сталого розвитку. Ця мета гарантує отримання безкоштовної початкової та середньої освіти всіма дівчатками і хлопчиками до 2030 року. Вона також спрямована на забезпечення рівноправного доступу до недорогого професійного навчання, ліквідації гендерних і матеріальних розбіжностей і забезпечення загального доступу до якісної вищої освіти.

Якість освіти впливає на рівень добробуту суспільства, а можливість навчання впродовж усього життя кожної людини оновлює капітал відповідей на виклики нашої сучасності. В свою чергу рівноправний доступ до недорогого професійного навчання, ліквідація гендерних і матеріальних розбіжностей і забезпечення загального доступу до освіти є чіткими орієнтирами для бізнесу на шляху досягнення цілей сталого розвитку.

Завдання Цілі 4.

1. Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків
2. Забезпечити доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей
3. Забезпечити доступність професійної освіти
4. Підвищити якість вищої освіти та забезпечити її тісний зв'язок з наукою, сприяти формуванню в Україні міст освіти та науки
5. Збільшити поширеність серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності
6. Ліквідувати гендерну нерівність серед шкільних учителів

7. Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів

Представники малого та середнього бізнесу можуть реалізовувати наступні напрямки:

Виконуючі активності у сфері підвищення якості освіти бізнес має можливість обміну досвідом, ідеями та інноваціями, таким чином розширюючи радіус довіри до свого бренду.

3.5. Ціль 5. Гендерна рівність

«Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток».

Припинення всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчаток є не лише базовим правом людини, воно також має вирішальне значення для прискорення сталого розвитку. Неодноразово було доведено, що розширення прав і можливостей жінок і дівчаток справляє суттєвий позитивний вплив у всіх сферах і сприяє економічному зростанню та розвитку.

З 2000 року гендерна рівність займає провідне місце в роботі ПРООН, а також партнерських організацій у системі ООН і світової спільноти. Відтоді ми досягли значного прогресу. Школу зараз відвідують більше дівчаток, ніж 15 років тому, а у більшості регіонів було досягнуто гендерного паритету в початковій освіті. На сьогодні 41 % оплачуваних працівників поза межами сільського господарства складають жінки, тоді як у 1990 році цей показник становив 35 %.

Цілі сталого розвитку розвивають ці досягнення з метою гарантованого припинення дискримінації по відношенню до жінок і дівчат у всьому світі. У деяких регіонах на ринку праці досі існує величезна нерівність, а жінки позбавлені рівного доступу до робочих місць. Сексуальне насильство та експлуатація, нерівноправний розподіл неоплачуваного догляду за дітьми та домашньої роботи, а також дискримінація на державній службі досі залишаються величезними перешкодами.

Надання жінкам рівних прав на економічні ресурси, такі як земля і власність, є життєво важливими завданнями в контексті реалізації цієї цілі. Не менше значення має забезпечення загального доступу до охорони сексуального і репродуктивного здоров'я. На сьогоднішній день державні посади обіймають більше жінок, ніж будь-коли раніше, проте заохочення жінок-лідерів сприятиме зміцненню політики і законодавства для посилення гендерної рівності.

Повноцінне дотримання прав жінок має вирішальне значення для розвитку процвітаючого суспільства. Інвестиції в гендерну рівність сприяють зменшенню розриву у заробітній платі чоловіків і жінок та надають можливість уникнути факторів стримування економічного розвитку вашого бізнесу.

Гендерна рівність не повинна сприйматися як суто жіноче питання оскільки це питання, яке вимагає від чоловіків і жінок спільної роботи у пошуку практичних та принципових рішень.

Завдання Цілі 5.

1. Створити умови для ліквідації всіх форм дискримінації щодо жінок і дівчат
2. Знизити рівень гендерно зумовленого та домашнього насильства, забезпечити ефективне запобігання його проявам та своєчасну допомогу постраждалим
3. Заохочувати спільну відповідальність за ведення господарства та виховання дитини
4. Забезпечити рівні можливості представництва на вищих рівнях прийняття рішень у політичному та суспільному житті
5. Розширити доступ населення до послуг з планування сім'ї та знизити рівень підліткової народжуваності
6. Розширити економічні можливості жінок

Серед запропонованих заходів представниками малого та середнього бізнесу можуть бути розглянуті наступні напрямки:

- ✓ впровадити рівноцінні позиції компенсація оплати праці для чоловіків і жінок при однаковійкваліфікації і аналогічних умовах праці
- ✓ використовувати фемінітиви для позначення посад, котрі обіймають жінки
- ✓ забезпечити однаковий доступ до навчання та кар'єрного розвитку для чоловіків і жінок
- ✓ впровадження гендерно-врівноваженого рекрутингу
- ✓ промотування принципів рівності на рівні компанії.

3.6. Ціль 6. Чиста вода та належні санітарні умови

«Забезпечення наявності та сталого управління водними ресурсами та санітарією».

Дефіцит води впливає на понад 40 % людей у всьому світі. За прогнозами, підвищення глобальної температури, що відбувається в результаті кліматичних змін, спричинить збільшення цієї тривожної цифри. Хоча з 1990 року 2,1 мільярда осіб отримали доступ до вдосконалених засобів очищення води, виснаження запасів чистої питної води є однією з основних проблем, які впливають на кожен континент.

У 2011 році 41 країна зіткнулася з дефіцитом води, 10 із яких фактично виснажили свої запаси поновлюваних ресурсів прісної води і тепер повинні покладатися на альтернативні джерела. Посилення посух і опустелювання дедалі погіршує ці тенденції. За прогнозами, до 2050 року постійний дефіцит води впливатиме щонайменше на кожного четвертого.

Забезпечення загального доступу до безпечної та недорогої питної води для всіх до 2030 року вимагає від нас інвестування у відповідну інфраструктуру, забезпечення санітарно-технічних споруд, а також стимулювання гігієни на всіх рівнях. Захист і відновлення водних екосистем, таких як ліси, гори, болота і річки, має важливе значення для пом'якшення дефіциту води. Активніше міжнародне співробітництво також є необхідним

для стимулювання ефективного використання водних ресурсів і забезпечення технологій обробки у країнах, які розвиваються.

Забезпечення населення водою є одним із пріоритетних завдань України. Незважаючи на те, що Україна на сьогодні має внутрішні запаси водних ресурсів, важливими є питання їх доступності до 100% міського та сільського населення, очистки, зменшення впливу дисбалансу між посушливими регіонами півдня та іншими більш водоемними територіями півночі та північного заходу, звести до мінімуму та ліквідувати скидання відходів, небезпечних речовин, збільшити частку повторного використання води та підняти ефективність використання водних ресурсів. Реалізація таких заходів можлива за активної підтримки уряду та всіх ланок влади і активної кооперації всіх суб'єктів господарювання з метою створення чи використання сучасних, інноваційних екологічно безпечних об'єктів у сфері водопостачання та водовідведення.

Завдання Цілі 6.

1. Забезпечити доступність якісних послуг з постачання безпечної питної води, будівництво та реконструкцію систем централізованого питного водопостачання із застосуванням новітніх технологій та обладнання

2. Забезпечити доступність сучасних систем водовідведення, будівництво та реконструкцію водозабірних та каналізаційних очисних споруд із застосуванням новітніх технологій та обладнання

3. Зменшити обсяги скидання неочищених стічних вод, у першу чергу з використанням інноваційних технологій водоочищення на державному та індивідуальному рівнях

4. Підвищити ефективність водокористування

5. Забезпечити впровадження інтегрованого управління водними ресурсами

Для Українського бізнесу реалізація Цілі 6 «Чиста вода та належні санітарні умови» в значній мірі пов'язане з показниками водоемності виробництва та якості очистки стоків. Варто зазначити, що якість управління

такими показниками має значний вплив на економічну ефективність підприємства.

Прикладом реалізації цієї цілі є програма, яку реалізувала Carlsberg Ukraine — програма «Нульвтрат води». Вода — це ключовий інгредієнт у процесі пивоваріння, адже цей напій складається з неї на 90%. Саме тому вода входить в число головних пріоритетів стратегії відповідальногорозвитку компанії. На заводах компанії використовуються водоочисні споруди з аеробним біо-реактором вертикального кондиціонування типу ASBx і включають механічну очистку, сепарацію хімічну нейтралізацію, анаеробну очистку і кінцеве освітлення стічних вод. А також компанія заощадує воду шляхом її повторного використання в технічних потребах.

3.7. Ціль 7. Доступна та чиста енергія

«Забезпечення доступу всіх людей до прийнятних за ціною, надійних, сталих і сучасних джерел енергії».

У період з 1990 по 2010 рік кількість людей, забезпечених електроенергією, збільшилася на 1,7 млрд осіб. По мірі зростання населення у світі так само зростатиме й попит на дешеву енергію. Світова економіка, заснована на викопному паливі, а також збільшення викидів парникових газів, викликає радикальні зміни кліматичної системи. Це впливає на кожен континент.

Зусилля, спрямовані на стимулювання розвитку екологічно чистої енергетики, посприяли тому, що станом на 2011 рік понад 20 % енергії, що вироблялася у світі, походило з відновлюваних джерел.

Проте досі один із п'яти людей не мають доступу до електроенергії, і по мірі зростання попиту необхідно суттєво збільшувати виробництво енергії з відновлюваних джерел у всьому світі.

Забезпечення загального доступу до недорогої електроенергії до 2030 року передбачає інвестиції в екологічно чисті джерела енергії, такі як енергія сонця, вітру та теплова енергія. Запровадження економічно ефективних

стандартів для ширшого спектру технологій також може зменшити споживання електроенергії у будівлях і промисловості у всьому світі на 14 %. Це дорівнює приблизно 1300 електростанцій середньої потужності. Розширення інфраструктури та технологічна модернізація з метою забезпечення екологічно чистої енергії в усіх країнах, що розвиваються, є найважливішим завданням, яке може як стимулювати зростання, так і сприяти збереженню навколишнього середовища.

Українська економіка, як і світова, в значній мірі залежить від викопного палива, яке є як джерелом енергії так і причиною появи вагомих кліматичних змін. Україна має значний потенціал видобутку енергії з відновлюваних джерел таких як вітроенергетика, геліоенергетика, гідроенергетика, біоенергетика, геотермальна енергетика та енергія доквілля. Збільшення частки енергії з відновлюваних джерел у національному енергетичному балансі є одним із пріоритетних завдань.

Іншими завданнями є модернізація та розширення інфраструктури та мережі шляхом використання інноваційних та сучасних технологій, що може забезпечити безперебійну, дешеву та загальнодоступну електроенергію до 2030 року. Зменшення енергоємності економіки та підвищення енергоефективності є трендами на які орієнтується бізнес.

Завдання Цілі 7.

1. Розширити інфраструктуру та модернізувати мережі для забезпечення надійного та сталого енергопостачання на основі впровадження інноваційних технологій

2. Забезпечити диверсифікацію постачання первинних енергетичних ресурсів

3. Збільшити частку енергії з відновлюваних джерел у національному енергетичному балансі, зокрема за рахунок введення додаткових потужностей об'єктів, що виробляють енергію з відновлюваних джерел

4. Підвищити енергоефективність економіки

Український бізнес особливо активно долучається до реалізації Цілі 7. Цьому сприяє активний розвиток технологій та економічна кон'юнктура, адже вартість енергоносіїв є вагомим фактором конкурентоздатності продукції.

Іншими прикладами можливого залучення бізнесу до реалізації Цілі 7 є створення умов в компаніях для використання транспорту з меншим вуглецевим слідом, таким як велосипеди, ждта авіасполучення, а також автоматизація управлінських процесів та використання телекомунікаційних зв'язків. Підвищення рівня освіти щодо енергозбереження та енергозаміщення не тільки у бізнессередовищі, але і на рівні домогосподарств.

3.8. Ціль 8. Гідна праця та економічне зростання

«Сприяння безперервному, всеохопному і сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх».

Протягом останніх 25 років кількість робітників, які живуть в умовах крайньої бідності, суттєво знизилася, незважаючи на тривалий вплив економічної кризи 2008 року і глобальний економічний спад. У країнах, що розвиваються, чисельність середнього класу на сьогодні становить понад 34 % загального числа зайнятих — у період з 1991 по 2015 р. їхня кількість майже потроїлася.

Водночас, оскільки світова економіка досі відновлюється після кризи, можна спостерігати уповільнення темпів розвитку, поглиблення нерівності і брак робочих місць на фоні зростання трудових ресурсів. За даними Міжнародної організації праці, у 2015 році нараховувалося понад 204 мільйони безробітних.

Цілі сталого розвитку сприяють сталому економічному зростанню, підвищенню рівня продуктивності і використанню технологічних інновацій. Важливою передумовою є стимулювання підприємництва і створення робочих місць, а також ефективні заходи задля викорінення примусової праці, рабства і торгівлі людьми. Відповідно до цих завдань, мета полягає у

забезпеченні повної і продуктивної зайнятості та гідної праці для всіх жінок і чоловіків до 2030 року.

Економічне зростання та добробут населення є важливим орієнтиром для реалізації Цілей сталого розвитку. В Україні за останнє десятиліття помітні вагомі покращення в цьому напрямку. Проте, все ще актуальними є питання підвищення рівня продуктивності праці, залучення технологічних інновацій у виробничий процес, розвиток малого та середнього бізнесу, підвищення їх ефективності, зменшення гендерної нерівності у доходах та забезпечення належних умов праці та рівних можливостей незалежно від статі, віку, національності та тп. Одним із пріоритетів держави є підвищення рейтингу України з легкості ведення бізнесу.

Завдання Цілі 8.

1. Забезпечити стійке зростання ВВП на основі модернізації виробництва, розвитку інновацій, підвищення експортного потенціалу, виводу на зовнішні ринки продукції з високою часткою доданої вартості

2. Підвищувати ефективність виробництва на засадах сталого розвитку та розвитку високотехнологічних конкурентних виробництв

3. Підвищити рівень зайнятості населення

4. Скоротити частку молоді, яка не працює, не навчається і не набуває професійних навичок

5. Сприяти забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих, зокрема шляхом застосування інноваційних технологій у сфері охорони праці та промислової безпеки

6. Створити інституційні та фінансові можливості для самореалізації потенціалу економічно активної частини населення та розвитку креативної економіки

Український бізнес активно використовує інструменти Цілі 8 «Гідна праця та економічне зростання» для втілення HR стратегій, формування бренду роботодавця, зміцнення відносин з працівниками, формування

результат орієнтованої корпоративної культури на основі спільних цінностей та цілей.

Для бізнесу реалізація Цілі 8 є передумовою конкурентоспроможності на ринку праці та здатності формувати далекоглядні стратегії розвитку компанії.

Також Ціль 8 сприяє активному розвитку креативних індустрій.

Рекомендація українським підприємцям провести аналіз формування ланцюга вартості вироблених продуктів та наданих послуг з метою пошуку можливостей для збільшення доданої вартості продукції чи послуги, та застосуванню креативних підходів до бізнесу.

3.9. Ціль 9. Промисловість, інновації та інфраструктура

«Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям».

Головними факторами економічного зростання та розвитку є інвестиції в інфраструктуру та інновації. Понад половина населення світу живе у містах, тому все важливішими стають громадський транспорт і поновлювані джерела енергії, а також розвиток нових галузей промисловості, інформаційних і комунікаційних технологій.

Технологічний прогрес також має важливе значення для знаходження оптимальних рішень для економічних і екологічних проблем, зокрема, створення нових робочих місць і підвищення ефективності використання енергії. Розвиток енергоефективних галузей промисловості, а також інвестиції у наукові дослідження та інновації є важливими факторами, що сприяють сталому розвитку.

Понад 4 млрд людей досі не мають доступу до Інтернету, причому 90 % із них живуть у країнах, що розвиваються. Подолання цього цифрового розриву має вирішальне значення для забезпечення рівноправного доступу до інформації та знань, а також стимулювання інновацій і підприємництва.

Розвиток інфраструктури та інновацій є передумовою економічного поступу. Технологічний прогрес забезпечує вирішення екологічних та економічних проблем та здатний впливати на соціальні фактори. Основними пріоритетами є розвиток інноваційних екосистем, інформаційно-телекомунікаційні технології (особливо застосування їх в АПК, енергетиці, транспорті та промисловості), високотехнологічне машинобудування, створення нових матеріалів, розвиток фармацевтичної та біоінженерної галузей.

Завдання Цілі 9.

1. Розвивати якісну, надійну, сталу та доступну інфраструктуру, яка базується на використанні інноваційних технологій, у т. ч. екологічно чистих видів транспорту

2. Забезпечити розширення використання електротранспорту та відповідної мережі інфраструктури

3. Забезпечити доступність дорожньо-транспортної інфраструктури, яка базується на використанні інноваційних технологій, зокрема через розширення форм участі держави у різних інфраструктурних проектах

4. Сприяти прискореному розвитку високо- та середньовисокотехнологічних секторів переробної промисловості, які формуються на основі використання ланцюгів «освіта – наука – виробництво» та кластерного підходу за напрямками: розвиток інноваційної екосистеми; розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій (ІКТ); застосування ІКТ в АПК, енергетиці, транспорті та промисловості; високотехнологічне машинобудування; створення нових матеріалів; розвиток фармацевтичної та біоінженерної галузей

5. Створити фінансову та інституційну системи (інноваційну інфраструктуру), що забезпечуватимуть розвиток наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок

6. Забезпечити доступність Інтернету, особливо у сільській місцевості

7. Забезпечити збільшення участі молоді у наукових дослідженнях

3.10. Ціль 10. Скорочення нерівності

«Скорочення нерівності всередині країн і між ними».

Добре відомо, що нерівність доходів зростає, коли 10 % найбагатших отримують до 40 % загального світового доходу. Найбідніші 10 % отримують лише від 2 % до 7 % загального світового доходу. У країнах, що розвиваються, нерівність зросла на 11 %, якщо брати до уваги зростання населення.

Таке зростання розриву вимагає формування обґрунтованої політики для розширення прав і можливостей нижнього процентиллю отримувачів доходів, а також сприяння економічній інтеграції всіх, незалежно від статі, раси або етнічної приналежності.

Нерівність доходів — глобальна проблема, що вимагає глобальних рішень. Для цього потрібно вдосконалювати механізми регулювання і моніторингу фінансових ринків та інститутів, заохочувати допомогу, спрямовану на розвиток і залучення прямих іноземних інвестицій у регіони, які найбільше цього потребують. Сприяння безпечній міграції та мобільності людей також є важливим фактором подолання зростаючого розриву.

1% найбагатших людей світу контролюють 40% загального світового доходу, в той час як половина найбідніших людей світу користуються не більше як 1% загально світового доходу.

Ціль 10 є кроссекторальною та дуже важливою з огляду на її вплив на інші Цілі сталого розвитку, такі як боротьба з бідністю, гідна праця та економічне зростання.

Високий рівень нерівності в значній мірі пов'язаний з диспропорціями між сільським та міським населенням, дискримінацією за статевою чи етнічними ознаками, нерівністю між корінним населенням та мігрантами, інклюзією.

Завдання Цілі 10:

1. Забезпечити прискорене зростання доходів найменш забезпечених 40% населення

2. Запобігати проявам дискримінації в суспільстві
3. Забезпечити доступність послуг соціальної сфери
4. Проводити політику оплати праці на засадах рівності та справедливості
5. Провести реформу пенсійного страхування на засадах справедливості та прозорості

Завдання для бізнесу:

Бізнес, як головний двигун економічного зростання, має вагомий вплив на реалізацію Цілі 10. Аналіз ланцюга вартості показує, що вплив бізнесу є особливо значним через створення робочих місць, запровадження практик “чесної вартості”, сплати податків, розбудови інфраструктури, формування партнерств та спільнот.

- ✓ забезпечення безпеки ланцюга постачань;
- ✓ забезпечити оплату праці на принципах рівності та справедливості;
- ✓ профілактика корупції та дискримінації; сприяння дерегуляції;
- ✓ забезпечення доступності послуг соціальної сфери та інклюзії тощо.

3.11. Ціль 11. Сталий розвиток міст і громад

«Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст і населених пунктів».

Більше половини населення світу проживає в міських районах. До 2050 року ця цифра зросте до 6,5 млрд людей, тобто двох третин усього людства. Сталого розвитку не можна досягти без істотного перетворення того, яким чином ми будемо міські райони і керуємо ними.

Швидке зростання міст у країнах, що розвиваються, одночасно з активізацією міграції з сільських районів до міста, викликало бум у мегаполісах. У 1990 році налічувалося 10 мегаполісів, що мали 10 мільйонів

жителів або більше. У 2014 році мегаполісів стало 28, у яких проживає 453 мільйони.

У міських районах нерідко зосереджена крайня бідність, а національним і міським органам влади непросто розмістити зростаюче населення на таких територіях. Досягнення безпеки і сталого розвитку міст означає забезпечення безпечним і доступним житлом, а також модернізацію нетрів. Це також передбачає інвестиції у громадський транспорт, створення зелених громадських територій, а також удосконалення міського планування і управління у такий спосіб, що одночасно забезпечуватиме інклюзивність і загальну рівноправну участь.

Ціль 11 спрямовано на вдосконалення підходів до містобудування, управління та розвитку міст і громад, з огляду на принципи інклюзивності, безпечності та сталості, а також запобігання можливим ризикам погіршення якості життя населення.

Швидка урбанізація призводить до неефективного розподілу та використання ресурсів, понаднормово збільшуючи навантаження на навколишнє середовище. Підприємства, які працюють у містах та сприяють загальному економічному процвітання, мають можливість підтримувати розвиток інфраструктури, долучаючись до розроблення стратегій розвитку міст і громад, використовуючи свої можливості та знання для визначення інноваційних та економічно ефективних рішень складних, міждисциплінарних питань сталості міст.

Завдання Цілі 11.

1. Забезпечити доступність житла
2. Забезпечити розвиток поселень і територій виключно на засадах комплексного планування та управління за участю громадськості
3. Забезпечити збереження культурної і природної спадщини із залученням приватного сектору
4. Забезпечити своєчасне оповіщення населення про надзвичайні ситуації з використанням інноваційних технологій

5. Зменшити негативний вплив забруднюючих речовин, у т. ч. на довкілля міст, шляхом використання інноваційних технологій

6. Забезпечити розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури виробництво місцевої продукції

Досягнення Цілі 11 у бізнесі можливе шляхом:

✓ впровадження політики ефективності використання ресурсів та зменшення ризиків на операційному рівні компанії;

✓ активної участі у процесах розроблення стратегій розвитку міст / громад з особливою увагою на можливість щодо застосування інноваційних та сталих рішень;

✓ інвестування в сталу інфраструктуру місцевої громади (низьковуглецевий транспорт, енергетично ефективні будівлі)

✓ співпраці з органами місцевого самоврядування, задля спільного розроблення та реалізації рішень, спрямованих на мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище, пов'язаного з діяльністю компанії.

3.12. Ціль 12. Відповідальне споживання та виробництво

«Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва».

Економічне зростання і сталий розвиток вимагають термінового скорочення впливу на екологію шляхом змін у виробництві та споживанні товарів і ресурсів. Найбільшим споживачем води у всьому світі є сільське господарство, адже на потреби зрошення витрачається майже 70 % усіх запасів прісної води, придатної для використання людьми.

Ефективне управління нашими спільними природними ресурсами, а також методи утилізації токсичних відходів і забруднюючих речовин, є важливими цільовими показниками у досягненні цієї мети. Заохочення галузей, підприємств і споживачів до утилізації та скорочення обсягів

відходів є настільки ж важливим, як і підтримка країн, що розвиваються, у запровадженні більш раціональних моделей споживання до 2030 року.

Значна частина населення у світі досі споживає настільки мало, що цього недостатньо для задоволення навіть їхніх базових потреб. Скорочення удвічі обсягів харчових відходів на душу населення, на рівні роздрібної торгівлі та споживання, також має важливе значення для створення ефективнішого виробництва та ланцюгів постачання. Це може сприяти досягненню продовольчої безпеки та переходу до більш ресурсоефективної економіки.

Значна частина населення у світі досі споживає настільки мало, що цього недостатньо для задоволення навіть їхніх базових потреб. Скорочення удвічі обсягів харчових відходів на душу населення, на рівні роздрібної торгівлі та споживання, також має важливе значення для створення ефективнішого виробництва та ланцюгів постачання. Це може сприяти досягненню продовольчої безпеки та переходу до більш ресурсоефективної економіки.

Завдання Цілі 12.

1. Знизити ресурсоемність економіки
2. Зменшити втрати продовольства у виробничозбутових ланцюжках
3. Забезпечити стале використання хімічних речовин на основі інноваційних технологій та виробництв
4. Зменшити обсяг утворення відходів і збільшити обсяг їх переробки та повторного використання на основі інноваційних технологій та виробництв

Для здійснення впливу в межах Цілі 12 у бізнесі є в першу чергу впровадження економічної моделі заощадливого виробництва та спільного споживання.

На виробничих підприємствах зменшувати обсяг утворення відходів за допомогою заходів із запобігання та скорочення їх утворення, переробки та повторного їх використання.

У харчових та виробничо-збутових ланцюгах скорочувати обсяг харчових відходів на душу населення на роздрібному та споживчому рівнях і зменшити втрати продовольства у виробничо-збутових ланцюжках, зокрема післязбиральні втрати.

Як виробники продукції промотувати відповідальне споживання серед споживачів та стимулювати впровадження програм лояльності для відповідальних клієнтів, наприклад повернення тари з переробного пластику в обмін на товар за певну кількість повернутих одиниць тари або знижку на товар.

3.13. Ціль 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату

«Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками».

У світі немає жодної країни, яка б не відчувала серйозних наслідків зміни клімату. Обсяги викидів парникових газів продовжують зростати: на сьогодні вони вищі на понад 50 % порівняно з 1990 роком. Хоча країни Східної Європи і Центральної Азії не продукують значних викидів парникових газів, цей регіон непропорційно потерпає від наслідків кліматичних змін.

Повені на Західних Балканах зруйнували будинки та призвели до вимушеного переселення тисяч людей. Скорочення льодовиків і зменшення водних ресурсів у Центральній Азії може серйозно вплинути на зрошення і виробництво гідроенергії. Молдова і південна Україна потерпають від сильних посух, які призводять до значних сільськогосподарських збитків.

Але люди в усьому регіоні мобілізують зусилля з метою скорочення викидів парникових газів, порятунку життів і допомоги громадам. Столиця Хорватії взяла зобов'язання стати містом із нульовим рівнем викидів вуглецю до 2050 року. На торфовищах Білорусі здійснюються безпрецедентні заходи для утримання вуглецю в ґрунті. Грузія застосовує складні системи раннього попередження й ефективніші методи захисту від повеней.

Глобальне потепління різко змінює людські життя. Діяти потрібно вже зараз.

Мета — вжити термінових заходів для боротьби зі зміною клімату та його наслідками.

ЦСР 13 пов'язана з боротьбою за нормальні умови життя людей. Зміна клімату відбувається через підвищення середньої температури по планеті та приводить до екстремальних погодних явищ, підняття рівня моря та окислення океану.

Індикатором, який вимірює прогрес досягнення національної Цілі в Україні є показник «Обсяг викидів парникових газів», визначається у % до рівня 1990 року. В Україні найбільший обсяг парникових газів ПГ продукують такі сектори економіки як енергетика, сільське господарство, землекористування, лісове господарство, відходи та промисловість. В енергетичному секторі ПГ утворюються через викиди від спалювання палива при виробництві електроенергії та тепла. Стрімкий розвиток сільського господарства, зростання площ зайнятих під рілля та зростання обсягів внесених мінеральних і органічних добрив так само, як і зміна практик сг господарювання та зміна культур, що традиційно вирощуються господарствами також впливає на утворення ПГ.

Завдання Цілі 13.

1. Обмежити викиди парникових газів в економіці

Вклад бізнесу для досягнення Цілі 13

Компанії можуть зробити свій внесок у досягнення та реалізацію Цілі 13 через зміну технологій та декарбонізацію діяльності, перегляд ланцюга поставок, збільшуючи енергоефективність, мінімізуючи карбоновий слід власних продуктів та послуг, розвиваючи та практикуючи інновації. Практика сталих бізнес моделей та запровадження принципів циркулярної економіки ефективним способом залучення компанії до реалізації Цілі та підняття ефективності бізнесу.

Таким чином практичними способами реалізації Цілі 13 для бізнесу є:

Зменшення обсягів утворених ПГ є ключовим елементом впливу на досягнення Цілі 13 «Боротьба зі зміною клімату». Тому нам потрібно адаптувати свою енергетику, промисловість, транспорт, сільське та лісове господарства, щоб забезпечити зменшення викидів сьогодні та перехід на такзвані «нульові викиди» до другої половини століття. З іншої сторони всім нам потрібно адаптуватися до очікуваних наслідків зміни клімату.

Максимально використовуйте електроенергію з відновлюваних джерел таких як вітер, сонце чи вода. Це зменшить викиди ПГ, а отже сприятиме обмеженню підвищення температури до 1,5 °С вище доіндустріального рівня.

Чому бізнесу вигідно реалізовувати Ціль 13?

Модернізуйте системи освітлення на підприємствах під енергоефективне -світлодіодне.

Зменшити викиди парникових газів від транспортних операцій за допомогою кращого планування та локалізації. А це в свою чергу зменшить вуглецевий слід продукту, забезпечить економію палива, оптимізує витрати на складування тощо.

Зрозумійте кліматичні ризики, які посилює діяльність компанії та створіть стійкі методичні мінімізації їх як в середині компанії так і на цілому ланцюжку створення цінності.

Використовуйте екологічно чисті матеріали, тобто матеріали, які підлягають відновленню, переробці та повторному використанню. Це дозволить вам розвинути модель циркулярної економіки у власній компанії.

Розширити стійке управління лісами за допомогою відповідальної практики пошуку та заміни продукції. А це сприятиме створенню умов при яких всі матеріали відновлюються, переробляються і використовуються - 100% відновних ресурсів.

Нейтральність щодо деградації землі, в тому числі відсутність вирубки лісів є важливою умовою ефективності бізнесу в майбутньому.

Створіть умови для забезпечення принципу “ нульових відходів”, для цього дослідіть згенероване компанією сміття з метою створення ланцюгів

циркулярної економіки, а також для уникнення появи сміття, яке підлягає спалюванню чи захороненню на полігонах.

Інвестуйте в технології, які не даючи вуглекислому газу потрапляти в атмосферу.

Збільшіть інвестиції в інновації для підвищення ефективності товарного асортименту компанії та створенню нових сталих продуктів та послуг

Чому бізнесу вигідно реалізовувати Ціль 13?

1. Енергоефективність підприємства, як і робота над «зменшенням сміття» та оптимізацією ланцюга постачання впливає на економічну ефективність компанії.

2. Практикуючи модель циркулярної економіки компанія отримує дохід «від сталості».

3. Інвестуючи в сталі інновації, компанія інвестує у власне майбутнє і гарантує попит на власні продукти та послуги у майбутньому.

4. Міжнародні ринки активно впроваджують правила декарбонізації, тому експортно орієнтовані компанії є в числі тих, кому не рекомендують, а зобов'язують долучатися до реалізації Цілі 13.

3.14. Ціль 14. Збереження морських ресурсів

«Збереження та стале використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку».

Світові океани — їхня температура, хімічний склад, течії та живі організми — лежать в основі глобальних систем, завдяки яким Земля придатна для проживання людства. Те, як ми керуємо цим життєво важливим ресурсом, має надважливе значення для людства загалом, а також для протидії наслідкам кліматичних змін.

Завдяки морському і прибережному біорізноманіттю, понад три мільярди людей мають засоби до існування. Однак на сьогодні вже

виловлено 30 % світових рибних запасів, що нижче рівня, при якому можна забезпечити стабільні вилови.

Океани також поглинають близько 30 % вуглекислого газу, виробленого людьми, а від початку промислової революції закислення океану зросло на 26 %. Забруднення морського середовища, джерела якого є переважно наземними, досягає тривожного рівня: на кожному квадратному кілометрі океану в середньому можна знайти 13 000 предметів пластикового сміття.

Цілі сталого розвитку спрямовані на раціональне господарювання й захист морських і прибережних екосистем від забруднення, а також вирішення проблеми закислення океану. Розширення заходів щодо природозбереження і раціональне використання ресурсів океану на основі принципів міжнародного права також дозволить пом'якшити деякі проблеми, які загрожують нашим океанам.

Ціль 14 спрямовано на зменшення забруднення морського середовища, забезпечення сталого використання та захисту морських та прибережних екосистем, підвищення їх резистентності та відновлення, забезпечення ефективного регулювання видобутку морських біоресурсів.

Завдання Цілі 14.

1. Скоротити забруднення морського середовища
2. Забезпечити стале використання і захист морських та прибережних екосистем, підвищення їх стійкості та відновлення на основі інноваційних технологій
3. Запровадити ефективне регулювання видобутку морських біоресурсів

Досягнення Цілі 14 бізнесом можливо шляхом впровадження таких заходів, як:

- ✓ удосконалення систем очищення технічної води, з метою зменшення частки скидів забруднених стічних вод до морського середовища;
- ✓ використання інноваційних підходів у використанні водних

біоресурсів в Азовському та Чорноморському басейні;

✓ сприяння та просування прозорих та «єдиних для всіх» правил добування водних біоресурсів, з метою зменшення обсягів незаконного та/або надмірного видобування;

✓ запобігання браконьєрству та контрабандній торгівлі;

✓ інвестиції, спрямовані на збереження природно-заповідного фонду в акваторіях Азовського та Чорного морів.

3.15. Ціль 15. Захист та відновлення екосистем суші

«Захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення та повернення назад процесу деградації земель і зупинення втрати біорізноманіття».

Людське життя і засоби до існування залежать від землі настільки ж, наскільки й від океану. Рослини забезпечують 80 % раціону людей, а сільське господарство є важливим економічним ресурсом і засобом розвитку. Ліси покривають 30 % поверхні Землі; вони є життєво необхідними місцями проживання для мільйонів видів організмів і важливим джерелом чистого повітря і води. Вони також відіграють важливу роль у протидії кліматичним змінам.

Сьогодні ми є свідками безпрецедентної деградації земель, а втрати орних земель у 30-35 разів перевищують звичайні темпи. Засухи та опустелювання також щороку зростають, спричиняючи втрату 12 мільйонів гектарів і негативно впливаючи на бідні громади у всьому світі. З 8300 відомих порід тварин, 8 % уже зникли, а 22 % перебувають під загрозою зникнення.

Цілі сталого розвитку спрямовані на збереження і відновлення використання до 2020 р. наземних екосистем, таких як ліси, водно-болотні угіддя, посушливі землі та гори. Зупинити обезліснення також життєво важливо для пом'якшення наслідків кліматичних змін. Необхідні термінові

заходи для скорочення втрат природних середовищ існування і біорізноманіття, що є частиною нашої спільної спадщини.

ЦСР 15 спрямовано на збереження, відновлення та стале використання наземних і внутрішніхпрісноводних екосистем, сприяння сталому управлінню лісами, боротьбу з опустелюванням, відновлення деградованих земель і ґрунтів, збереження гірських екосистем.

Завдання Цілі 15.

15.1. Забезпечити збереження, відновлення та стале використання наземних і внутрішніхпрісноводних екосистем

15.2. Сприяти сталому управлінню лісами

15.3. Відновити деградовані землі та ґрунти з використанням інноваційних технологій

15.4. Забезпечити збереження гірських екосистем

Досягнення цілі 15 серед підприємців можливо шляхом впровадження таких заходів, як:

✓ перехід на органічне сільське господарство для збереження / покращення родючості ґрунтів та збереження біорізноманіття;

✓ зменшення використання штучних пестицидів та гербіцидів, які призводять до забруднення вод та земель;

✓ вживання заходів, спрямованих на підвищення лісистості, відновлення сіножатей і пасовищ;

✓ запобігання браконьєрству і контрабандній торгівлі, шляхом підвищення стандартів ведення бізнесу, співпраці виключно з соціально-відповідальними бізнес-партнерами та постачальниками, використання сертифікованої сировини (продукції).

3.16. Ціль 16. Мир, справедливість та сильні інститути

«Сприяння розбудові миролюбного і всеохопного суспільства задля сталого розвитку, забезпечення всім доступу до правосуддя і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях».

Без миру, стабільності, забезпечення прав людини та ефективного врядування на принципах верховенства права не можна сподіватися на сталий розвиток. Ми живемо у світі, що стає все більш розділеним. Деякі регіони досягли стійкого миру, безпеки і процвітання, тоді як інші потрапили у цикл конфліктів і насильства, що здаються нескінченними. Проте така ситуація аж ніяк не є неминучою і має бути вирішена.

Високий рівень збройного насильства і нестабільності справляють руйнівний вплив на розвиток країни. Вони негативно впливають на економічне зростання і часто викликають невдоволення та взаємні образи, що можуть тривати десятиліттями. В умовах конфлікту чи за відсутності верховенства права також поширені сексуальне насильство, злочинність, експлуатація і тортури, а країни повинні вживати заходи для захисту тих, кому загрожують найбільші ризики.

Цілі сталого розвитку спрямовані на значне скорочення всіх форм насильства, а також на пошук, спільно з державними органами та громадами, довготермінових рішень для подолання конфліктів і покращення безпеки. Посилення верховенства права і зміцнення прав людини є ключовими факторами в цьому процесі, як і зменшення незаконного обороту зброї й активізація участі країн, що розвиваються, в інститутах глобального управління.

«Сталий розвиток не може бути досягнений без миру та безпеки; мир і безпека опиняться підзагрозою без сталого розвитку»

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН

«Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року»

Одним з найважливіших пріоритетів сталого розвитку є створення мирних, справедливих і всеохоплюючих суспільств, які забезпечуватимуть рівний доступ до правосуддя, будуть засновані на повазі до прав людини, верховенстві права, належному управлінні, а також на прозорих, ефективних та відповідальних інститутах.

Завдання Цілі 16.

1. Скоротити поширеність насильства
2. Збільшити виявлення постраждалих від торгівлі людьми та всіх форм експлуатації
3. Підвищити рівень довіри до суду та забезпечити рівний доступ до правосуддя
4. Зміцнити систему запобігання та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та поширення зброї масового знищення
5. Скоротити незаконний обіг зброї, боєприпасів та вибухових матеріалів
6. Скоротити масштаби корупції
7. Підвищити ефективність діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування
8. Відновити територію, постраждалу від конфлікту (Донбас)*
9. Зміцнити соціальну стійкість, сприяти розбудові миру та громадській безпеці (конфліктне та постконфліктне врегулювання)

«Сталий розвиток не може бути досягнений без миру та безпеки; мир і безпека опиняться підзагрозою без сталого розвитку»

Для України на сьогодні пріоритетами є досягнення миру, відновлення територіальної цілісності країни; відбудова інфраструктури на територіях, що постраждали від конфлікту; створення умов для запобігання розвитку нових конфліктів.

Досягнення Цілі 16 можливо завдяки: інвестування у відновлення інфраструктури на територіях, які перебували в стані конфлікту, створення нових партнерств, що сприятимуть суспільній єдності, сприяння підвищенню зайнятості, у тому числі серед молоді, сприяння та просування рішень, спрямованих на зменшення бюрократичного навантаження на бізнес.

3.17. Ціль 17. Партнерство заради сталого розвитку

«Сприяння розбудові миролюбного і всеохопного суспільства задля сталого розвитку, забезпечення всім доступу до правосуддя і створення ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях».

Цілі сталого розвитку можуть бути досягнуті лише за умови відданості принципам партнерства і співпраці.

ЦСР 17 спрямовано на досягнення партнерства у фінансовій, технологічній та торгівельній сферах, а також сприяння співпраці між державним і приватним секторами.

Завдання Цілі 17.

1. Мобілізувати додаткові фінансові ресурси на основі заохочення інвестицій іноземних та вітчизняних інвесторів
2. Послідовно знижувати боргове навантаження на економіку
3. Розвивати партнерські відносини влади і бізнесу для досягнення Цілей Сталого Розвитку

Компанія може спробувати, щонайменше, три типи партнерства:

Прикладом останнього є проекти, що реалізують спільно бізнесом та державою - (проекти державно-приватного партнерства (ДПП)). ДПП - це взаємовигідна співпраця, публічного та приватного партнерів з метою вирішення державних, муніципальних або інших суспільнозначущих завдань, що знаходяться в сфері публічного інтересу.

✓ партнерство під час випуску продукту на ринок, у рамках якого компанії, задіяні в різних етапах розроблення продукту, об'єднують навички, технології та ресурси, які доповнюють одне одного, і тим самим привносять нові рішення на ринок;

✓ секторальні ініціативи, які об'єднують декількох лідерів промисловості задля підвищення стандартів і покращення практик у всій галузі й подолання проблем, які є загальними для представників бізнесу та суспільства

✓ партнерство широких кіл заінтересованих сторін (посилання на

визначення терміну“заінтересовані сторони”), коли уряд, приватний сектор і організації громадянського суспільства об’єднують зусилля для вирішення складних завдань.

Прикладом останнього є проекти, що реалізують спільно бізнесом та державою - (проекти державно-приватного партнерства (ДПП)). ДПП - це взаємовигідна співпраця, публічного та приватного партнерів з метою вирішення державних, муніципальних або інших суспільнозначущих завдань, що знаходяться в сфері публічного інтересу.

17 цілей сталого розвитку

Цілі сталого розвитку можуть бути досягнуті лише за умови відданості принципам глобального партнерства і співпраці. У період з 2000 до 2014 рр. обсяги офіційної допомоги на потреби розвитку, яка надавалася розвиненими країнами, збільшилися на 66 %; проте гуманітарні кризи, викликані конфліктами чи стихійними лихами, вимагають усе більших обсягів фінансових ресурсів і допомоги. Багато країн також потребують офіційної допомоги на цілі розвитку для підтримки економічного зростання й торгівлі.

Сьогодні світ є більш взаємопов'язаним, ніж будь-коли раніше. Вдосконалення доступу до технологій і знань є важливим засобом обміну ідеями та розвитку інновацій. Координація політики, спрямованої на надання допомоги країнам, що розвиваються, в управлінні своїми боргами, а також залучення інвестицій до найменш розвинутих країн, мають життєво важливе значення для забезпечення сталого зростання і розвитку.

Цілі спрямовані на посилення співробітництва за напрямками Північ-Південь і Південь-Південь шляхом підтримки національних планів по досягненню всіх цільових показників. Сприяння розвитку міжнародної торгівлі, а також надання допомоги країнам, які розвиваються, у збільшенні обсягів експорту, є важливими умовами досягнення рівноправної торговельної системи на основі універсальних правил, яка була б справедливою, відкритою і вигідною для всіх.

4. ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА АНТРОПОГЕННОГО ЗАБРУДНЕННЯ

4.1. Визначення та види антропогенного забруднення

Негативний вплив суспільства на природне навколишнє середовище внаслідок господарської діяльності називають антропогенним. З грецької його дослівно можна перекласти як вплив, породжений людиною. Таких впливів є безмежна кількість. Вони відрізняються обсягами, характером, інтенсивністю, величиною, рівнем шкоди навколишньому середовищу та здоров'ю людей. При цьому всі їх прояви зводяться до чотирьох форм негативної дії: Інґрідієнтне — пов'язане з надходженням у природне середовище речовин, ворожих природним біогеоценозам; Параметричне — пов'язане зі зміною якісних параметрів навко-лишнього середовища (підвищення рівнів шуму, радіації тощо; стаційно-деструкційне — полягає у деструктивному впливові на ареали існування популяцій у результаті використання природних ресурсів.

Головними загрозами залишаються проблеми життєпідтримуючих систем, які можна умовно розділити по наступних нішах: Біосфера (все живе), Атмосфера (повітряна оболонка Землі), Гідросфера (океані, озера та ріки), Літосфера (Земна кора).

Поряд із виснаженням природних ресурсів збільшення чисельності населення планети створює небезпеку глобального забруднення середовища мешкання, яке призводить до непередбачуваних катаклізмів: епідемії, погіршення якості води, їжі та життя в цілому.

Яка ж основна причина і хто головний винуватець забруднення?

За статистикою, серед усіх джерел забруднення на першому місці - відпрацьовані гази автотранспорту (до 70% усіх хвороб у містах викликано ними), на другому - викиди теплових електростанцій, на третьому - хімічна промисловість.

Швидкими темпами відбувається забруднення атмосфери. Оскільки

поки що основним способом отримання енергії залишається спалювання викопного палива, то з кожним Роком зростає споживання кисню, а на його місце надходять вуглекислий газ, оксиди нітрогену, чадний газ тощо, а велика кількість сажі, пилу і шкідливих аерозолів.

Більше 10 млрд. т умовного палива спалюється щорічно в світі, і при цьому в повітря викидається більше 1 млрд. т різних завислих часток, серед яких багато канцерогенних речовин. За останні 100 років в атмосферу потрапило більше 1 млн. т кремнію, 1,5 млн. т миш'яку, 900 тис. т кобальту. Тільки в атмосферу США щорічно викидається більше 200 млн. т шкідливих речовин (100 млн. т оксидів вуглецю, 37 млн. т оксидів сірки, 30 млн. т вуглеводнів, 20 млн. т оксидів азоту і 30 млн. т різноманітного пилу).

Забруднення атмосфери шкідливо не тільки для дихання населення планети, воно, до того ж, зменшує прозорість атмосфери, через яку відбувається взаємодія планети з космосом, передусім з випромінюванням Сонця. Вважають, що сьогодні в атмосфері перебуває близько 20 млн. т завислих часток. Катастрофічних розмірів набуло забруднення океану нафтопродуктами, отрутохімікатами, синтетичними миючими засобами, нерозчинними пластиками. Зараз в океан потрапляє близько 30 млн. т нафтопродуктів за рік. Неважко підрахувати, зважаючи на повільні темпи розчинення нафти у воді, що значна частина поверхні океану вкрита нафтовою плівкою. Деякі спеціалісти вважають, що її загальна площа складає 1/5 від площі океану. Нафтова плівка таких розмірів дуже небезпечна, тому що вона порушує газо- і вологообмін між атмосферою і гідросферою, пригнічує розвиток життя, особливо планктону.

Антропогенна міграція хімічних елементів стала основним чинником змін у навколишньому середовищі. Природне надходження хімічних елементів з надр ледве досягає 1% від антропогенних надходжень. Якщо приріст світового виробництва сталі залишиться на сучасному рівні (близько 5% на рік), то вміст оксидів заліза в ґрунті та у воді через 50 років подвоїться. За цей час за відсутності регулювальних заходів концентрація

свинцю в навколишньому середовищі зростає в 10 разів, ртуті - у 100, миш'яку - в 250 разів. Зазначено, що вміст свинцю в кістках сучасної людини приблизно в 50 разів вищий, ніж у рештках наших давніх пращурів, а концентрація ртуті в сьгоднішніх організмах у 100-200 разів перевищує її вміст у ґрунті, природних водах і повітрі.

На стан природного середовища земної поверхні великий вплив справляє також; теплове забруднення. При спалюванні палива сучасне людство вивільняє в рік 34-1015 кКал тепла, яке розсіюється в навколишньому просторі, змінюючи температурний режим середовища і динаміку процесів, які в ньому відбуваються. Особливо інтенсивно при цьому змінюються темпи процесів окислення, через те що вміст кисню в середовищі істотно змінюється залежно від перепадів температури.

Здавалося б, що після проходження через градирні ТЕЦ і ГРЕС вода повертається у водоймища без забруднених речовин, але різке підвищення температури води знижує вміст у ній кисню, пригнічує діяльність аеробних бактерій. Вода загниває, і вищі форми життя в ній гинуть, зате бурхливо розростаються нижчі рослини.

Крім того, різка зміна температурного балансу середовища внаслідок теплового забруднення починає помітно відбиватися на погоді і навіть на кліматі в цілому, що особливо помітно в районі великих міст і великих промислових центрів. Перепад температури між; центром великого міста і околицею становить 2-4 °С.

До серйозних чинників забруднення середовища, крім зазначених, належить також; підвищення фону електромагнітного випромінювання від численних електротехнічних пристроїв, підвищення звукового фону в середовищі (інфра-та ультразвуки, шуми), а також: підвищення радіоактивного фону.

Забруднення середовища негативно відображається на здоров'ї людей і на житті всього населення планети. При всіх безперечних успіхах медицини і санітарного обслуговування збільшується кількість хворих на серцево-

судинні, онкологічні захворювання, а також; хвороби шлунку, печінки і нирок. Зростає чисельність вроджених патологій. Від хвороб, спричинених забрудненням води, щорічно вмирає близько 5 млн. немовлят. У промислово розвинутих країнах зафіксовані нові захворювання, викликані різними забрудненнями. Так, в Японії стала відома хвороба під назвою «ітай-ітай», яка виникає при отруєнні кадмієм і вражає майже всі внутрішні органи.

У цій країні стала також відома хвороба «мінамата» отруєнні людей сполуками ртуті. Характерною ознакою хвороби є сильний розлад нервової системи.

Збільшилася кількість випадків задухи під час смогів, які нависають над великими містами промислово розвинутих країн. Під час одного зі смогів у Лондоні загинуло близько 4 тис. жителів, які страждали на хвороби дихальних шляхів. Медичні служби сигналізують про перевищення гранично допустимої концентрації (ГДК) шкідливих речовин не тільки на окремих підприємствах і прилеглих до них районах, але й на території цілих міст. Особливо великої шкоди жителям міст завдало масове виробництво і широке використання автомобільного транспорту.

Отже, не тільки виснаження ресурсів, але й забруднення навколишнього середовища - найближча перспектива людства при збільшенні кількості населення та нестримному зростанні виробництва і споживання, особливо в розвинених країнах. Головну стурбованість викликає стрімкий ріст населення земної кулі, який загострює протиріччя між: виробництвом і споживанням, що пояснюється простою логічною схемою: збільшення чисельності населення -> зростання потреб -> зростання виробництва -> виснаження природних ресурсів та забруднення довкілля -> глобальна екологічна криза.

4.2. Забруднення, які шкодять природним екосистемам та людині

На жаль, забруднення стало звичним, частовживаним словом у нашому житті.

Забруднення - внесення в навколишнє середовище або виникнення в ньому нових, зазвичай не характерних фізичних чинників, хімічних і біологічних речовин, які шкодять природним екосистемам та людині.

Розрізняють природне забруднення, яке виникає внаслідок потужних природних процесів (виверження вулканів, лісові пожежі, вивітрювання тощо) без будь-якого впливу людини, і антропогенне, яке є результатом діяльності людини й інколи за масштабами впливу переважає природне. Різні типи забруднення можна розділити на три основні: фізичне, хімічне та біологічне.

Фізичне забруднення пов'язане зі змінами фізичних, температурно-енергетичних, хвильових і радіаційних параметрів зовнішнього середовища. Зокрема, тепловий вплив проявляється в погіршенні режиму земної поверхні та умов життя людей. Джерелами теплового забруднення в межах міських територій є: підземні газопроводи промислових підприємств (140-160 °C), теплотраси (50-150 °C), збірні колектори і комунікації (35-45 °C) тощо. До фізичного забруднення можна віднести вплив шуму й електромагнітне випромінювання, джерелами якого є високовольтні лінії електропередач, електропідстанції, антени радіо- і телекомунікаційних станцій, а останнім часом також деякі побутові електроприлади. Встановлено, що при тривалому впливі електромагнітних полів навіть у здорових людей спостерігається перевтома, головний біль, почуття апатії та ін.

Хімічне забруднення - збільшення кількості хімічних компонентів певного середовища, а також; проникнення (введення) в нього хімічних речовин, не притаманних йому або в концентраціях, котрі перевищують норму. Найнебезпечнішим Для природних екосистем і людини є саме хімічне забруднення, яке отрує навколишнє середовище різними токсикантами (аерозолі, хімічні речовини, важкі метали, пестициди, пластмаси, детергенти та ін.). За підрахунками спеціалістів, у наш Час у природному середовищі міститься 7-8,6 млн. хімічних речовин, причому їхня кількість щорічно поповнюється ще на 250 тис. нових сполук. Багато

хімічних речовин мають канцерогенні та мутагенні властивості, серед яких особливо небезпечними є 200 (список складений експертами ЮНЕСКО): бензол, азбест, бензпірен, пестициди, важкі метали (особливо ртуть свинець, кадмій), різноманітні фарбники і харчові добавки.

Біологічне забруднення - випадкове або пов'язане з діяльністю людини проникнення в екосистеми не притаманних їй рослин, тварин і мікроорганізмів (бактеріологічне); часто справляє негативний вплив при масовому розмноженні нових видів.

Особливо забруднюють середовище підприємства, які виробляють антибіотики, ферменти, вакцини, сироватки, кормовий білок, біоконцентрати та ін., тобто підприємства промислового біосинтезу, в викидах якого наявні живі клітини мікроорганізмів. До біологічного забруднення можна віднести надмірну експансію живих організмів. Так, у містах наявність звалищ, несвоєчасне прибирання побутових відходів призвели до значного збільшення синантропних тварин: щурів, комах, голубів, ворон та ін.

Забруднювач - будь-який фізичний чинник, хімічна речовина або біологічний вид (головним чином мікроорганізми), який потрапляє в навколишнє середовище або виникає в ньому в кількості, більшій за звичайну, і викликає забруднення середовища.

Забруднювачі бувають природні й антропогенні, а також первинні (безпосередньо з джерела забруднення) і вторинні (внаслідок розкладу первинних або хімічних реакцій). Ще виділяють забруднювачі стійкі (ті, що не розкладаються), які акумулюються в трофічних ланцюгах.

Проникнення різних забруднювачів у природне середовище може мати небажані наслідки, зокрема:

- ✓ завдання шкоди рослинності і тваринному світу (зниження продуктивності лісів і культурних рослин, вимирання тварин);
- ✓ порушення стійкості природних біогеоценозів;
- ✓ завдання шкоди майну (корозія металів, руйнування

архітектурних споруд та ін.);

- ✓ шкода здоров'ю людини тощо (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Основні забруднювачі біосфери та їхній вплив на здоров'я людини

Забруднювач	Вплив на здоров'я людини (у значних концентраціях)
Оксид карбону (CO)	Досить агресивний газ, що сполучається з гемоглобіном крові й утворює карбоксигемоглобін, що може призвести до (залежно від концентрації): погіршення гостроти зору та здатності оцінювати тривалість інтервалів часу; змін у роботі серця та легенів; головного болю, сонливості, порушення дихання і навіть смерті
Оксиди сірки	Подразнюють слизові оболонки очей та ротової порожнини, а також: викликають респіраторні симптоми: утруднене дихання, кашель з виділенням мокротиння, задишку; хронічну обструктивну легеневу недостатність, смертність від респіраторних та серцево-судинних хвороб
Оксиди нітрогену	Викликають хронічну обструктивну легеневу недостатність, посилення респіраторних симптомів: кашель, головний біль, блювоту
Вуглеводні (бензин, метан, пентан, гексан)	Мають наркотичну дію, викликають головний біль, запаморочення
Формальдегід	Викликає подразнення очей, носа і горла, нудоту, рак носової порожнини
Свинець	Викликає головний біль, анемію, нервові розлади, пологові дефекти, затримку розвитку, дебілізм
Ртуть	Викликає ураження центральної та вегетативної нервової системи, печінки, нирок, органів травлення
Кадмій	Викликає ушкодження нирок, анемію, хворобу легенів, високий кров'яний тиск; можливі також онкологічні захворювання, ушкодження плоду
Пестициди	Викликають рак, ушкодження печінки, ембріонів

Нітрати	Викликають утруднення дихання, підвищують дитячу смертність, при хімічних перетвореннях породжують канцерогенні сполуки
Радіонукліди	Призводять до онкологічних захворювань, генетичних мутацій
Тверді завислі частки	Викликають бронхіти, ослаблюють легеневу функцію, вірогідне скорочення середньої тривалості життя

Багато забруднювачів (пестициди, поліхлордифеніли, пластмаси) у край повільно розкладаються в природних умовах, а токсичні сполуки (ртуть, свинець) взагалі не знешкоджуються.

Якщо в 40-х роках ХХ ст. ще домінували натуральні продукти (бавовна, шовк, вовна, каучук, мило, їжа практично без добавок), то в наш час у промислово розвинутих країнах вони замінені синтетичними, які важко розкладаються і забруднюють навколишнє середовище. Це насамперед синтетичне волокно, миючі засоби (детергенти, відбілювачі), їжа з добавками, мінеральні добрива, синтетичний каучук та ін.

Підсумуємо: Проблеми на рівні Біосфера наведені на рисунку 2. До таких проблем призводить величезна кількість використовуваних небезпечних речовин сьогодні в світі: близько 30 000 хімікатів знаходяться у використанні та близько 2 800 речовин виробляються в об'ємах більше ніж 1 000 тонн/рік. Наведемо дані по Україні: це понад 1,7 тис. промислових об'єктів, на яких знаходиться більше 300 тис. тонн небезпечних хімічних речовин; у зонах можливого хімічного зараження від цих об'єктів знаходяться понад 250 адміністративно-територіальних одиниць, в яких мешкає близько 20 млн. чоловік.

Оскільки еко логічною нішею людства є вся біосфера, найбільш доцільно вважати його ідентичним термінові, який означає такий розвиток людства, який не руйнує біосферу. У найширшому значенні сталий розвиток можна трактувати як розвиток, що не спричиняє незворотної зміни середовища існування людини.

Забруднення	<ul style="list-style-type: none"> • Прямий токсичний ефект • Довготривалий ефект
Винищення чи зменшення видів	<ul style="list-style-type: none"> • Охота та рибалка • Зменшення природних ареалів
Збільшення маси елементів природного походження	<ul style="list-style-type: none"> • Збільшення кількості об'єктів природного походження • Накопичення продуктів їх життєдіяльності
Введення немісцевих видів	<ul style="list-style-type: none"> • Завезення тварин • Міграція водних видів • Завезення екзотичних рослин

Рис.2. Проблеми на рівні «Біосфера»

4.3. Джерела забруднення гідросфери та літосфери

Особливо сильного забруднення зазнають гідросфера та літосфера. Найважливішим наслідком забруднення води є те, що, потрапляючи у водойми, забруднювальні речовини спричинюють зниження її якості. Якість води – це сукупність фізичних, хімічних, біологічних та бактеріологічних показників, які обумовлюють придатність води для використання у промисловому виробництві, побуті тощо.

Гідросфера (водні ресурси) - її називають ще водною оболонкою Землі - сукупність усіх водних об'єктів земної кулі: океанів, морів, рік, озер, водосховищ, боліт, підземних вод, льодовиків і снігового покриву. Сюди можна залучити також атмосферну і ґрунтову вологу, воду, яка входить до складу живих організмів.

Загальні ресурси гідросфери за різними оцінками складають понад 1,4 млрд. км³, при цьому від 94 до 96,5% - це води Світового океану. Запаси прісної води на нашій планеті приблизно 35 млн. км³, але й вона зосереджена головним чином у малодоступних льодовиках і підземних горизонтах. Льодовикові покриви - 71,7 тис. км³. Запаси води гірських

льодовиків - близько 2,4 тис км³, а Арктики - 9 тис. км³. Проте як їх використати? Доступних для використання прісних вод суші на Землі залишається менше одного відсотка, а якщо врахувати її нерівномірне розповсюдження (понад 75% земельних угідь знаходяться в зоні недостатнього зволоження), то стає зрозумілим, чому багато регіонів на планеті потерпає від водного дефіциту.

Гідросфера налічує приблизно 1 млн.км³ води (рис.3)

Розрізняють не тільки штучне (антропогенне) забруднення води, але й природне. Відомо, що навіть у малозаселених районах (Аляска, Амазонія тощо) чистота води зменшується, а кількість мулу, домішок всіх видів збільшується від витoku в горах до місця з'єднання з морем чи океаном.

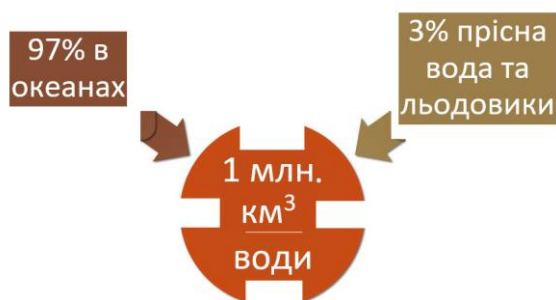

Рис.3. Рівень «Гідросфера»

З розвитком промисловості річки й озера стали все більше забруднюватися викидами недостатньо очищених стічних вод, промисловими відходами і термічними водами гідроелектростанцій.

У більш пізній період забруднення річок і озер явно зросло внаслідок змивання добрив, пестицидів і гербіцидів з сільськогосподарських угідь, також кислотних дощів. Забруднення промисловими відходами, сільськогосподарськими добривами і пестицидами стало реальною загрозою всій гідрографічній системі Землі та існуванню людини.

Особливим видом забруднення гідросфери є теплове забруднення, яке спричинене спуском у водойми теплих вод від енергетичних установок. Величезна кількість тепла, що надходить з нагрітими водами в річки й озера, істотно змінює їхній термічний і біологічний режими. Серед теплових

забруднювачів гідросфери перше місце посідають АЕС.

Як свідчать спостереження, у ріках, які розташовані нижче від діючих ТЕС і АЕС, порушуються умови нересту риби, гине зоопланктон, риби уражаються хворобами й паразитами.

Найінтенсивнішими забруднювачами поверхневих вод є великі целюлозно-паперові, хімічні, нафтопереробні, харчові та текстильні підприємства, гірничорудні і металургійні комбінати, а також сільськогосподарське виробництво.

Дуже небезпечним є сплавляння лісу, обробленого сильнодіючими отрутохімікатами -- антисептиками, що застосовуються в лісовій промисловості. Вода стає непридатною для споживання і для життя водних організмів. Під час сплавляння розсіпом багато деревини тоне і загниває на дні, що також призводить до підвищення смертності живих організмів водного середовища

Сільське господарство -- один з найбільших споживачів і, водночас забруднювачів природних вод внаслідок використання мінеральних добрив, пестицидів та інших хімікатів, функціонування великих тваринницьких комплексів, зрошування земель.

Забруднення вод добривами і пестицидами, небезпечними своєю токсичністю. У багатьох сільських районах з інтенсивним застосуванням азотних добрив вже сьогодні в 50 % колодязів вода містить нітрати, а нітритів -- вже понад норму -- 20 мг/л; в переважній більшості випадків їхній вміст сягає 100--1500, а подекуди -- більше 2000 мг/л. Відомі випадки тяжких захворювань, навіть смертності дітей, особливо немовлят.

Сполуки азоту і нітратні іони належать до мутагенних речовин, які призводять до генетичних захворювань. За даними ВООЗ, з 1966 до 1980 року кількість людей, що народилася зі спадковими хворобами збільшилася з 4 до 10,5 %.

Дуже небезпечними є синтетичні миючі засоби, котрі потрапляють у водоймища, і навіть незначна їх кількість викликає неприємний смак і запах

води та утворює піну і плівку на поверхні, що утруднює доступ кисню та призводить до загибелі водних організмів. До особливих видів забруднення належить також заростання водойм водоростями, особливо синьо-зеленими, гниття яких викликає захворювання і загибель риби. Ця дуже гостра проблема характерна для водоймищ басейну Дніпра.

Особливо небезпечним для здоров'я людини є забруднення природних вод побутовими стоками. Така забруднена вода зовсім непридатна для постачання населенню, оскільки містить збудники різноманітних інфекційних захворювань (паратиф, дизентерія, інфекційний вірусний гепатит, туляремія та ін.). Підраховано, що на нашій планеті майже 500 млн. людей щорічно хворіє через користування забрудненою водою. В Індії, наприклад, де фекальні інфекції викликають велику кількість інфекційних захворювань, за десятиріччя (1940--1950 рр.) померло від шлунково-кишкових захворювань 27 430 тис. чоловік.

До страшних наслідків призводить забруднення вод важкими металами. В Японії масове забруднення вод морської затоки поблизу міста Мінамато викликало хворобу мінамато, при якій ртуттю отруювалась риба, що є основним джерелом білкової їжі населення даного міста. У хворих порушувалася мова, послаблювався зір, параліч сковував м'язи рук, ніг. Інша хвороба -- ітай-ітай -- викликана хронічним отруєнням кадмієм, що знаходиться в рисі. А рис нагромаджував цю речовину через забруднення відходами гірничодобувної промисловості, розміщеної навколо полів. Смертність серед хворих досягла 50%.

Останнім часом великої шкоди завдають природним водам кислотні дощі. Чим частіше випадають кислотні дощі й чим більшу концентрацію кислоти, вони містять, тим швидше зменшується кількість і видовий склад живих істот, у водоймах гинуть ікринки земноводних, равлики, прісноводні креветки, вимирають бактерії, а отруєні листки і стебла нагромаджуються на дні, зникає планктон. З донних залишків починається вилуговування отруйних металів: алюмінію, ртуті, свинцю, кадмію, олова, берилію, нікелю

та ін. Внаслідок цього багато риб гине від пошкодження зябер, викликаного отруйною Дією алюмінію. Далі розвиваються кислотолюбні мохи, гриби, нитчасті водорості, які пригнічують решту рослинності. Гине риба, в першу чергу щука й окунь. Коли ж іще збільшиться концентрація кислоти у воді -- риби в озері чи в річці не залишаться. Вимирають жаби, комахи. Вода здається чистою оскільки в ній відсутні майже всі мікроорганізми. Найвні лише анаеробні бактерії, котрі виділяють вуглекислий газ, метан, сірководень.

4.4. Класифікація забруднювальних речовин

Згідно з класифікацією, запропонованою Л.А. Кульським, забруднювальні речовини за їх фазово-дисперсним станом і відношенням до дисперсійного середовища поділяють на чотири групи. Домішки перших двох груп (крім високомолекулярних сполук) утворюють термодинамічно нестійкі гетерогенні системи, а двох інших - термодинамічно рівноважні оборотні гомогенні системи

До першої групи належать не розчинні у воді зависі, а також бактерії та планктон. Вони кінетично нестійкі і підтримуються у завислому стані динамічними силами водяного потоку. В стані спокою зависі осідають. Розмір їх часточок становить 10^{-3} -- 10^{-7} м.

Друга група домішок поєднує гідрофільні й гідрофобні мінеральні та органо-мінеральні колоїдні часточки ґрунтів, недисоційовані і нерозчинні форми високомолекулярних гумусових речовин, детергенти та інші речовини.

До четвертої групи забруднювальних домішок належать електроліти -- речовини з йонним або сильно полярним зв'язком, які під впливом полярних молекул води дисоціюють на йони. Кристалічні структури цих речовин руйнуються переважно в результаті процесу гідратації.

Для кожної групи домішок можна виділити деякі специфічні фізико-хімічні методи контролю їх вмісту. При цьому враховують розмір часточок,

рухливість в електричному полі, взаємодію зі світловим випромінюванням, кінетичну нестійкість системи «вода -- домішка» та інші особливості.

Придатними для одного з видів водокористування, таку водойму вважають забрудненою. Якщо різні домішки перебувають у межах, допустимих нормативами, водойму вважають не забрудненою.

Поняття «забрудненість води» не є абсолютним. Воно стосується певного місця водойми і конкретного водокористувача. Тому водний об'єкт поза місцем водокористувача не вважають забрудненим навіть у разі повної руйнації екосистеми внаслідок скидання шкідливих речовин. Незважаючи на те, що подібний підхід розглядається поки що як об'єктивно необхідний (з технічних причин повністю припинити скидання відходів виробництва у водойми неможливо), з екологічного погляду він зовсім не правомірний. Звідси випливає правило - порада інженеру виробництва: незалежно від того, забезпечується чи не забезпечується нормативне навантаження на водний об'єкт в установленому місці водокористування, інженер зобов'язаний ужити всіх технічно допустимих заходів для того, аби звести до мінімуму скидання шкідливих речовин від технологічних процесів.

Забруднення гідросфери поділяють на хімічне, фізичне, біологічне й теплове.

Хімічне забруднення води відбувається внаслідок надходження у водойми з стічними водами різних шкідливих домішок неорганічної (кислоти, мінеральні солі, луки тощо) й органічної природи (нафта й нафтопродукти, органічні сполуки, поверхнево-активні речовини, миючі засоби, пестициди тощо). Більшість з них є токсичними (отруйними) для мешканців водойм. Це -- сполуки миш'яку, свинцю, ртуті, міді, кадмію, хрому, фтору тощо. Вони поглинаються фітопланктоном і передаються далі по харчових ланцюжках більш високоорганізованим організмам, що супроводжується кумулятивним ефектом, який полягає в прогресуючому збільшенні вмісту шкідливих сполук у кожній наступній ланці харчового ланцюжка. Скажімо, в фітопланктоні вміст шкідливої сполуки буде в десять

разів більшим, ніж у воді, в зоопланктоні (рачки, личинки тощо) -- підвищиться ще вдесятеро, в рибі, яка харчується зоопланктоном,-- ще вдесятеро.

Біологічний метод застосовується для очищення вод, оброблених механічним і хімічним шляхами. Цей спосіб полягає у використанні природних або штучних водойм, у яких розводять спеціальні мікроорганізми, що харчуються органічними домішками, наявними в стічних водах (органічними кислотами, білками, вуглеводами, фенолами тощо), розкладаючи їх на прості нешкідливі сполуки (воду, вуглекислий газ, мінеральні солі).

Фізичне забруднення води пов'язане із зміною її фізичних властивостей -- прозорості, вмісту суспензій та інших нерозчинних домішок, радіоактивних речовин і температури.

4.5. Забруднення вод світового океану

Основними джерелами забруднення вод є атмосферні опади, стоки з сільськогосподарських полів, ферм та інших об'єктів, міські й промислові стічні води та водний транспорт. Усі водні ресурси поділяють на підземні, поверхневі та атмосферні. Підземні води поширюються в земній корі до глибини 13--14 км. Вони заповнюють пори, тріщини й пустоти, мають тісний контакт з ґрунтом і породами земної кори. Для них характерне пошарове розміщення водоносних горизонтів, що відокремлені водонепроникними пластами породи, слабкий зв'язок з атмосферою, незначний розвиток біологічних процесів, бідність форм життя, підвищені температура й тиск. Усе це сприяє меншому забрудненню вод нечистотами та мікроорганізмами, завдяки чому вони переважно доброякісні. Знаходячись на значних і різних глибинах, вони характеризуються стабільнішим хімічним складом, містять більше корисних для здоров'я людини речовин (сполук кальцію, йоду, флуору та ін.). Проте й підземні води можуть забруднюватися, якщо фільтрувального шару порід

недостатньо.

За глибиною залягання підземні води поділяють на три зони. Верхня зона, глибина якої здебільшого становить 2--6 м, але може досягати 20-- 60 (середина України) і навіть 300 м (південна частина України), має активний водообмін, зазнає дії фільтрівних атмосферних опадів та деякою мірою атмосферного повітря. Мінералізація води коливається в межах 100--1000 мг/дм³. Середня зона розміщена на глибинах 300--600 м, інколи -- 2000 м. Цю воду використовують для бальнеологічних цілей. Нижня зона залягає на глибині кількох кілометрів. У ній практично немає водообміну і містяться високомінералізовані води хлорнатрієво-кальцієвого складу, інколи зі значним вмістом галогенсульфіду, бромю та рідкісних елементів. Ці води використовують у промисловості для добування йоду, бромю та рідкісних елементів.

З господарсько-питною метою використовують переважно води верхньої зони. Якість води залежить від ґрунтів та порід, розміщених нижче. Ґрунти торф'яно-тундрової зони збагачують воду органічними речовинами рослинного походження. Це стосується також болотних вод. Чорноземи, каштанові та солончакові ґрунти сприяють появі у воді переважно мінеральних речовин. Зі збільшенням глибини залягання вод зменшується число мікроорганізмів і на глибині 6 м і нижче воно дорівнює нулю. Шар ґрунту завтовшки 3,5--4 м на полях фільтрації затримує до 90 % мікроорганізмів.

Господарська діяльність людей спричинює забруднення підземних вод. Найбільший вплив на хімічний склад підземних вод мають інтенсивний розвиток промисловості, міст і хімізація сільського господарства, які супроводжуються появою значної кількості стічних вод і газових викидів. При цьому в атмосферу, ґрунти й поверхневі води потрапляють різні неорганічні та органічні речовини. Біологічне забруднення підземних вод зумовлюють різні мікроорганізми (бактерії, віруси та ін.). Найнебезпечнішим є забруднення вод хвороботворними мікроорганізмами,

що можуть надходити в ґрунтові води з полів фільтрації, скотних дворів, вигрібних ям тощо.

До поверхневих вод належать води океанів, морів, озер, річок, боліт, ручаїв та штучних водосховищ. Океани, моря та деякі озера мають солону воду. Ріки, більшість озер, ставки, штучні водосховища, болота й ручаї містять прісну воду, яку використовують для господарського водозабезпечення. Річкову воду найчастіше використовують для господарсько-питного й технічного водозабезпечення.

Характерною особливістю річкової води є нестабільність і неоднорідність хімічного й бактеріологічного складу, незначна мінералізація за значного вмісту органічних речовин, рослинних і тваринних організмів, у тому числі й мікроорганізмів. У ній інтенсивно відбуваються біологічні процеси. Ці води доступні для будь-яких забруднень. Нестабільність складу пояснюється зміною кількості води в ріках залежно від пори року та метеорологічних факторів, а також локальними забрудненнями водою промисловими та господарсько-побутовими стічними водами. Основними джерелами забруднення є господарсько-побутові й зливові води. Останні змивають з ґрунтів значні кількості бруду і переносять їх у ріки та інші поверхневі водойми. До них добавляються промислові стічні води, в яких містяться шкідливі хімічні речовини. Стічні води -- води, які відходять після використання в побутовій, промисловій та сільськогосподарській діяльності людини або які пройшли через будь-яку забруднену територію чи об'єкт.

Залежно від характеристики стічні води поділяють на умовно чисті (оборотні) і брудні. Умовно чистими (оборотними) стічними водами вважають води після охолодження технологічного обладнання, компресорів та іншого устаткування. Після використання в технологічних процесах їх охолоджують у градирнях і заводських ставках, у деяких випадках звільняють від зависей і знову повертають на охолодження. Брудні стічні води різняться за складом забрудників, який визначається технологією виробництва.

Усі види забруднень можна розподілити на хімічні, фізичні, біологічні й теплові. У різних технологічних процесах у промисловості використовують воду, внаслідок чого утворюються такі відпрацьовані стічні води: реакційні води, що виділяються в ході реакцій. Вони забруднені

- ✓ домішками сировини і продуктів реакції; промивні води після промивання сировини, продуктів, обладнання, тари, маточні водні розчини;
- ✓ води, що надходять із сировиною у вигляді вільної та зв'язаної води; водні екстрагенти і абсорбенти;
- ✓ охолодні води, що не стикаються з сировиною і продуктами; побутові води з їдалень, душових, після миття приміщень, пралень, туалетів та ін.;
- ✓ атмосферні опади, що стікають з території промислових підприємств та інших господарських об'єктів.

Залежно від виду виробництва ці води містять різні шкідливі сполуки неорганічної (луги, кислоти, мінеральні солі) та органічної (органічні сполуки, поверхнево-активні речовини, мийні засоби, пестициди, нафтопродукти тощо) природи. Більшість з них отруйні для біоти водойм. Ці сполуки поглинаються фітопланктоном і передаються ланцюгами живлення більш високоорганізованим організмам. У результаті вміст шкідливих речовин у м'ясі хижої риби (щука, судак, окунь) може в тисячі разів перевищувати їх вміст у воді. Це дуже небезпечно для людей, птахів і тварин, що споживають цю рибу.

Особливо сильно забруднюють природні поверхневі води промислові стічні води хімічних, нафтопереробних, металургійних, шкіряних заводів, текстильних і целюлозно-паперових фабрик, м'ясокомбінатів та інших підприємств. Підприємства целюлозно-паперової промисловості скидають у водойми значні кількості целюлозного волокна та розчинених органічних сполук (вуглеводів, смол, жирів). Забруднені стічні води утворюються під час обробки целюлозної й паперової маси, під час промивання й загущення целюлози, конденсації здувок, розганяння скипидару-сирцю, видалення

шлаків, «мокрого» обкорування деревини.

Значну кількість органічних сполук, не властивих природі (ксенобіотиків), містять стоки хімічних підприємств органічного синтезу, виробництва пластмас і мийних засобів. Багато з цих речовин дуже стійкі, біологічно активні і важко видаляються зі стоків, наприклад мийні засоби -- детергенти.

У сільському господарстві для підвищення врожаїв і продуктивності земель застосовують пестициди, які змиваються з полів у ріки, озера та інші водойми. Тваринництво є постачальником значної кількості мертвої органіки -- гною, підстилки, сечовини, які потрапляють у водойми. Наявність сполук нітрогену в поверхневих водах спричинена органічними речовинами тваринного або рослинного походження. При цьому вміст аміаку може коливатися від 0,05 до 1,0 мг/дм³ і більше, нітритів - від 0,01 до 0,09 і вище, нітратів - до 5-10 мг/дм³. У відкритих водоймах міститься також багато різних органічних речовин -- феноли, вуглеводні, гумінові сполуки тощо. їх кількість нерідко сягає 70 % маси сухого залишку. Окиснюваність коливається в межах 2-30 мг Ог/дм³, зменшуючись узимку і збільшуючись улітку. Найбільшу окиснюваність мають води з вмістом гумінових речовин, що спричинює підвищену кольоровість (50⁰-100⁰С і більше).

Біологічне забруднення води відбувається за рахунок надходження зі стічними водами різних мікроорганізмів, рослин і тварин (найпростіші, гриби, черви, бактерії, віруси та ін.). Багато з них є хвороботворними для людей, тварин і рослин. Найбільшими біологічними забрудниками є комунально-побутові стічні води. Промисловими біологічними забрудниками є підприємства шкірообробної промисловості, м'ясокомбінати й цукрові заводи. Бактеріальне обсіменіння рік, що протікають повз густонаселені райони, є дуже значним. Так, у водосховищі Москва число колоній досягає 429 000 в 1 мл, а подекуди може бути і значно вищим (600000 і більше). Колі-індекс становить відповідно кілька мільйонів.

Фізичне забруднення води пов'язане зі зміною її фізичних

властивостей: прозорості, вмісту зависей та інших нерозчинних домішок, температури й радіоактивності. Нерозчинні речовини (пісок, намул, глинисті часточки та ін.) потрапляють у воду з поверхневим зливом, особливо в разі розорювання водозахисних смуг уздовж річок і наближення орних ділянок до узрізу води. Багато зависей потрапляє у водойми із суспензіями з підприємств гірничорудної промисловості (драги, промивні установки та ін.). Пил заноситься з поверхні ґрунту сильними вітрами, особливо в суху погоду. Тверді завислі часточки зменшують прозорість води, пригнічуючи таким чином процеси фотосинтезу водяних рослин, забивають зябра риб тощо. Особливу небезпеку для всього живого становлять радіоактивні домішки, що потрапляють у водойми з викидами АЕС, особливо під час аварій, з часточками попелу ТЕС.

Теплове забруднення спричинює спускання у водойми теплих вод з різних енергетичних установок. Надходження нагрітих вод у ріки й озера істотно змінює їх термічний і біологічний режими. Найбільшими тепловими забрудниками є ТЕС і АЕС. Підвищення температури води у водоймах призводить до таких негативних наслідків: до 26°C шкідливого впливу не спостерігається; в інтервалі 26-30°C відбувається пригнічення життєдіяльності риб; понад 30°C спостерігається шкідлива дія на біоценози, а за 34-36°C гине риба та деякі види інших організмів. У теплих водах порушуються умови нересту риб, гине зоопланктон, риби уражуються паразитами і хворобами.

Води морів і особливо океанів характеризуються не тільки високою мінералізацією (до 35 г/дм³), а й порівняно сталим сольовим складом. Це зумовлено величезною масою води в морях і океанах. Тому постачання ріками значної кількості різних речовин практично не впливає на співвідношення головних йонів у водах Світового океану. Проте спостерігаються коливання солоності води в окремих його частинах і на різних глибинах. Величина солоності коливається залежно від кліматичних умов, випаровування, льодоутворення, течій, стоку вод великих рік тощо.

Найвищу солоність мають води тропічних широт (350--370 г/дм³), меншу -- у високих широтах північної та південної півкуль (300--340 г/дм³). Солоність і хімічний склад внутрішніх морів, що мають обмежений водообмін зі Світовим океаном або зовсім його не мають, значно відрізняється від солоності вод океану. Так, у деяких містах Фінської затоки солоність становить 10--20 г/дм³, в Азовському морі - 110-120 і в Чорному - 170-180г/дм³. У морських водах містяться також азот нітратів - 0,003-0,68 мг/дм³, сполуки фосфору - до 0,1 мг/дм³ та деякі мікроелементи: рубідій, цезій, літій, арсен, бром, йод, флуор, ферум, манган, купрум, ванадій, молібден, нікол, аурум, аргентум та ін., а також радіоактивні елементи.

Води Світового океану значно забруднені і їх стан викликає занепокоєння. Води океанів і морів забруднюються річковими стоками, з якими щороку надходить понад 320 млн. т заліза, 6,5 млн. т фосфору та інших речовин. З атмосфери у воду океанів потрапляє 1 млн. т вуглеводнів, 200 тис. т свинцю, 62 млн. т фосфору й азоту, 5 тис. т ртуті. До найбільших забрудників вод Світового океану належать нафта та її продукти. Щороку її потрапляє 5-6 млн. т. Нафтове забруднення в деяких районах Світового океану стає катастрофічним, що загрожує життєдіяльності місцевої флори і фауни.

Моря й океани забруднюються також побутовими й промисловими твердими відходами, яких накопичилося понад 20 млрд. т. Особливо небезпечним є радіоактивне забруднення, що спричинюється випробуваннями ядерної зброї, роботою ядерних реакторів на військових підводних човнах і криголамах, скиданням контейнерів з радіоактивними відходами. Загальна радіоактивність у водах Світового океану визначається в 5,5- 10¹⁹Бкабо 1,5- 10¹⁹Ки, що в 30 разів перевищує викиди під час аварії на Чорнобильській АЕС.

Несприятливий стан вод Світового океану і проблеми його захисту турбують усе світове співтовариство. Тому ООН розробила кілька важливих угод, підписаних більшістю країн, які регулюють видобуток корисних

копалин з морських родовищ, судноплавство та вилов риби. До цих угод належить і «Хартія морів», підписана більшістю країн у 1982 р. За станом вод Світового океану стежить міжнародна служба моніторингу.

5. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

5.1. Концепція сталого розвитку в Україні. Сталий розвиток національної економіки

Соціальне життя є складним та багатогранним і поєднує в собі якісно різні сторони - економіку, політику, культуру, етнонаціональні відносини, екологію, мораль, право тощо. І те, що є прогресивним в одній сфері, може бути регресивним в інших. Так, науково-технічний прогрес як прогресивне явище часто справляє негативний вплив на екологію. Розвиток суспільства супроводжується внутрішньою суперечливістю комбінацій прогресу в одних відношеннях та одночасного регресу - в інших.

Процеси синтезу та розпаду протягом багатьох віків врівноважували один одного, а нагромадження внутрішніх суперечностей призводило іноді до природних криз та катастроф, що і дало підстави стверджувати про циклічність розвитку.

Суспільний розвиток теж має циклічний характер і супроводжувався кризами. При теперішньому виробництві матеріальних благ відбулося порушення людством рівноважного стану біосфери, що призводить до екологічних криз. Проявами такої кризи є зменшення різноманітності в природі, скорочення окремих складових біосистеми, виснаження ґрунтів, скорочення морських запасів, зникнення окремих видів флори і фауни, скорочення лісових насаджень тощо.

И досі природа нейтралізує те техногенне навантаження, яке створюється в результаті діяльності людини і проявляється, зокрема, у вигляді величезної маси шкідливих викидів різноманітних речовин, збільшенні обсягів вуглекислого газу, глобальному потеплінні та інших негативних явищах. Біосфера ще зберігає стабільність, хоча в деяких сферах все частіше спостерігаються природні кризи та катаклізми - урагани, повені, смерчі і т.д. Для зменшення цих явищ, уникнення незворотних негативних

процесів у біосфері надзвичайно важливим є перехід людства на принципи господарювання з першочерговим врахуванням стану та динаміки природних процесів.

Це вимагає зусиль не тільки однієї чи декількох держав, а всієї світової спільноти. Державна економічна політика кожної країни має бути спрямована на виконання функції захисту біосфери через застосування нових економічних систем господарювання. Цього вимагає сталий економічний розвиток і тільки за таких умов він може бути реалізований.

Загострення глобальних екологічних проблем на планеті призвело до необхідності їхнього врегулювання та розв'язання на основі моделі сталого розвитку.

Ідея сталого розвитку виникла з метою подолання труднощів, які почалися в 70-80-х років ХХ ст. поряд із нарощуванням матеріального виробництва, а саме:

- ✓ обмеженістю природних ресурсів;
- ✓ несприятливою демографічною ситуацією;
- ✓ катастрофічно швидким руйнуванням природного довкілля;
- ✓ зростаючою загрозою здоров'ю та життю самої людини.

Сталий розвиток як світове явище проявився в 90-х роках ХХ століття.

Філософія сталого розвитку полягає в поступовому нарощуванні національних потенціалів країн світу для підвищення якості життя у всіх сферах життєдіяльності населення без нанесення шкоди природі і прийдешнім поколінням.

Сталий розвиток базується не тільки на використанні економічних факторів, але й соціальних, культурних та екологічних. Проблеми такого розвитку стають все більш актуальними у зв'язку зі зменшенням запасів природних ресурсів, погіршенням стану навколишнього середовища.

Важливе місце серед головних проблем розвитку людства на сучасному етапі століття посіла енергетика як основа світової економіки. За даними ООН збільшення чисельності населення планети в найближчі 25-30 років до

8,2-8,5 млрд зумовить значне зростання попиту на енергію, що вимагає залучення ефективніших та більш екологічних джерел енергії.

В останні десятиліття споживання горючих корисних копалин та інших невідновлюваних джерел енергії збільшувалося в геометричній прогресії. Забруднення навколишнього середовища зростало до таких меж, за якими наступає руйнування біосфери. В атмосферу потрапляє близько 32 млрд. т шкідливих викидів щорічно.

Енергетика - одна з найважливіших і водночас найбільш ресурсомістких та екологічно небезпечних галузей. Лише енергетичні системи щорічно викидають в атмосферу близько 6 млрд. т вуглецю, що складає майже 1 т на кожного жителя планети. Сама екосистема уже не може нейтралізувати такі обсяги токсичних речовин.

Господарська діяльність людини має стати екологічно безпечною. Необхідно відмовитися від енергозатратних способів виробництва, а розвитку всіх галузей надати екологічну спрямованість.

Україна має великі запаси нетрадиційних енергоресурсів. Частка нетрадиційних джерел енергії у загальному енергетичному балансі України може досягти не менше ніж 10%, а в деяких регіонах і більше. Закордонні експерти стверджують, що у загальному енергетичному балансі нетрадиційні екологічно чисті джерела енергії у комплексі можуть скоротити потребу у традиційному енергозабезпеченні на 20- 50%.

Велику роль в енергетичній диверсифікації, енергозбереженні, підвищенні продуктивності енергоресурсів і, в кінцевому підсумку, екологізації енергетики відіграє ефективний енергетичний менеджмент та його управлінський інструментарій - енергетичний аудит. Головна мета енергетичного аудиту - системне обґрунтування зниження рівня споживання енергії та негативного впливу на навколишнє середовище зі збереженням обсягів виробництва.

Важливими завданнями переходу до сталого розвитку є забезпечення Екологічного використання ресурсів та енергії. Це потребує істотного

зменшення потреби в енергії за рахунок переведення господарського комплексу на раціональне господарювання; а також збільшення частки видобутку екологічно безпечної енергії з відновлюваних джерел.

Промислово розвинені країни світу після низки енергетичних криз в кінці XX століття почали терміново переводити свої господарські системи на енергозберігаючі технології. Це дало змогу вже за останні 15 років змінити тенденцію у світовому споживанні енергії (перейти від експоненціального споживання до пропорційного). І, як наслідок, щорічний приріст споживання енергії не перевищує 5%.

Проблеми переходу до сталого розвитку потребують докорінної перебудови всієї технології господарювання, широкої екологізації виробництва та запровадження режиму економії усіх видів ресурсів.

На вирішення цієї комплексної проблеми направлені зусилля багатьох вчених та практиків, урядів різних країн світу.

Україна теж стала перед необхідністю переходу до реалізації стратегії сталого розвитку, що визначається цілим рядом обставин.

По-перше, в Україні склалася вкрай нераціональна структура природокористування, яка є наслідком функціонування переважно сировинних галузей промисловості та ресурсоемних технологій. За роки незалежності України частка гірничо-металургійної, паливно-енергетичної, хімічної та нафтохімічної промисловості у структурі промислового виробництва України зростає більш ніж у 3 рази і перевищила в останні роки понад 60%. Частка матеріало- і енергоємних галузей в українському експорті складає майже 60%, а 40% від усього експорту припадає на продукцію лише однієї галузі - чорної металургії.

По-друге, господарський комплекс України характеризується низькою економічною та екологічною ефективністю. Так, за останнє десятиліття використання енергоресурсів на виробництво одиниці ВВП збільшилось в 1,5 рази. Технологічне відставання у більшості галузей економіки і житлово-комунальній сфері, незадовільна галузева структура національної економіки

обумовлюють дуже високу енергоємність ВВП, яка в нашій країні складає 0,89 кг умовного палива на 1 долар США валового внутрішнього продукту, що у 2,6 рази перевищує середній рівень енергоємності ВВП країн світу.

По-третє, переважно сировинний розвиток промисловості, висока ресурсо- та енергоємність економіки України призводить до надмірного забруднення території країни. За останні 20 років величина накопичених відходів на одного мешканця України подвоїлася і в 2003 р. склала понад 500 тонн. Якщо в країнах ЄС на тисячу доларів ВВП нараховується 32 кг відходів, то в Україні - майже в 480 разів більше. Загальна кількість уже накопичених відходів в Україні становить майже 24 млрд. т, для їх зберігання вилучено з господарського обігу майже 3% території країни.

По-четверте, для України властива недосконала модель розвитку сільського господарства, характерними ознаками якої є надмірна освоєність земельних ресурсів (72% замість допустимих 60-65% загальної площі), критична розораність території (що майже не має аналогів у світі - сягає 58% замість допустимих 40%, для порівняння: у Великобританії, Франції, ФРН - 28-32%), недостатня площа лісів (15,7% замість умовно оптимальних 22-25%), висока частка еродованих земель (57,4% площі країни).

По-п'яте, за ступенем водозабезпечення Україна займає одне з останніх місць серед країн Європи, а за водоемністю ВВП - перевищує середньоєвропейський показник у кілька разів. Понад 3/4 населення України споживають воду з поверхневих джерел водопостачання, які сьогодні мають високий ступінь забрудненості. В Україні на 1 га території припадає 19,6 м³ стічних вод, що в 5 разів більше ніж, наприклад, у Білорусі. Закриття шахт і кар'єрів призводить до небезпечних екзогенних гідрогеологічних та інженерно-геологічних процесів - підтоплення, зсувів, провалів землі; спостерігається хімічне забруднення ґрунтів, підземних та поверхневих вод. Це створює несприятливі умови для підтримання рівнів екологічної безпеки.

По-шосте, із нарощуванням виробництва збільшуються обсяги викидів шкідливих речовин, рівень яких склав 10 т на 1 км² території або 85 кг на

душу населення, що в декілька разів перевищує рівень цих показників у розвинених країнах. Близько 6,5 млн вантажних і легкових автомобілів викидають в атмосферу до 2 млн тонн шкідливих речовин щорічно.

В Україні частка викидів тільки стаціонарними джерелами галузі енергетики у загальному забрудненні атмосферного повітря досягає 36%. Викиди діоксиду сірки становлять 74%, оксидів азоту - 58%. Енергетичні підприємства забруднюють водні об'єкти і основними споживачами паливних ресурсів, яких в Україні постійно не вистачає, що створює загрозу для її економічної незалежності і національної безпеки.

По-сьоме, несприятливе природне середовище негативно впливає на здоров'я людей і ситуація погіршується. Так, чисельність населення України безупинно зменшується, за останні 10 років вона скоротилась на 4,1 млн осіб.

По-восьме, характерним для України є висока частка бідного населення - близько 27%. Зубожіння населення негативно впливає на демографічні процеси, а низький платоспроможний попит гальмує розвиток внутрішнього ринку та економіки в цілому. Набув масового характеру міграційний вплив економічно активного населення за межі країни. За рівнем грошових витрат розрив між 10% найбільш і найменш забезпечених громадян складає 10 разів, що свідчить про значне розшарування населення.

По-дев'яте, перехід України до сталого розвитку є важливою умовою європейської та світової інтеграції України, оскільки більшість країн світу уже прийняли цю концепцію до виконання.

Тому, в умовах масштабних суспільно-політичних змін, які відбуваються в Україні, прийняття концепції сталого розвитку може стати необхідною і адекватною відповіддю на виклики часу.

Концепція сталого розвитку базується на правах людини та народів щодо отримання рівності на розвиток. Ця ідея була підтримана Генеральною Асамблеєю ООН в 1979 році. Пізніше всі учасники ООН зобов'язувалися створювати разом та індивідуально необхідні умови для реалізації права на розвиток. Право на розвиток є результатом забезпечення всіх прав людини.

Важливо підкреслити, що на даному етапі поняття розвитку уже не зводиться тільки до економічного трактування. Це поняття набирає все більшого соціального змісту. Саме такий висновок можна зробити із документів ООН, які присвячені проблематиці забезпечення розвитку у світі.

Формування поняття сталого розвитку пов'язувалося з регулюванням (за англійським оригіналом терміна - "підтримування") еколого-економічних умов, параметрів розвитку, обмеження тиску на природне довкілля з метою збереження природи для наступних поколінь.

Сьогодні існує досить багато тлумачень цього терміна, але немає загальноприйнятого. Деякі із відомих визначень взагалі розмиті та обмежені. Так, Комітет сприяння розвитку Організації економічного співробітництва та розвитку вважає, що сталий розвиток - це стратегічний процес аналізу, дискусій, збільшення можливостей, планування та акцій сталого розвитку. Спільним і важливим є те, що сталий розвиток має відбуватися в межах екологічних границь, ємкості природного середовища, що він не може вносити необоротних змін у природу і не створює загроз для тривалого існування людини та інших біологічних видів.

Такий розвиток можна назвати збалансованим, регульованим, оптимальним, безперервним, стійким, гармонійним, підтримуваним, природовідповідним, екологічнобезпечним тощо.

Зміст поняття сталого розвитку проявляється на перетині різних площин життя суспільства - економічної, соціальної, екологічної, політичної, державно-правової, класової, національно-етнічної, релігійної, соціокультурної, морально-етичної, світоглядної, інформаційної, соціально-психологічної, медико-генетичної, науково-технічної, технологічної тощо, які для деякого спрощення можна звести до трьох - економічної, соціальної, екологічної. Їх системна цілісність, єдиний органічний сплав і характеризує категорію сталого розвитку.

Сталий розвиток - це модель бажаного розвитку суспільства, що базується на оптимізації всіх видів діяльності людства та умов природного середовища.

Об'єктом сталого розвитку є система "людина-суспільство-природа", яка є складною, інтегрованою з якісно різних компонентів. Ця система поєднує в собі два якісно різних, відмінних один від одного види буття - природне та соціальне буття. Цій системі властива внутрішня суперечливість, яка полягає в тому, що соціальне буття, з одного боку, відбувається в природному середовищі і є його частиною, з іншого ж боку - вони якісно різні. Людина виділяється розумом, бажаннями, почуттями, волею, світоглядом, моральними якостями, цілеспрямованою діяльністю, і на основі цих ознак будує суспільство. Природа формується за природними законами, є нейтральною до свідомої доцільності, зазнаючи впливів зі сторони людини та суспільства. В зв'язку з цим визначальним стає питання відповідності способу життя людини та сформованого нею суспільства власній сутності, як біологічної істоти, а також природним умовам взагалі.

Незважаючи на відсутність єдиного загальноприйнятого визначення поняття "сталий розвиток", існує розуміння того, що сталий розвиток має три виміри - економічне зростання, соціальний прогрес та охорону навколишнього середовища.

Економічний вимір сталого розвитку передбачає, по-перше, зростання благополуччя членів суспільства, по-друге, ліквідацію бідності шляхом ефективного використання ресурсів, по-третє, збалансоване зростання країн з різними рівнями розвитку. Причому наголос робиться на другій частині завдання, чим підкреслюються гуманність цілей розвитку. Економічна складова характеризує економічні відносини, їх ефективність та рівень.

Соціальний вимір передбачає забезпечення в кожній країні людських прав та свобод, плюралізму, демократії, побудови громадянського суспільства, створення можливостей та доступу до основних освітніх, медичних, культурних послуг тощо. Соціальна складова характеризує соціальні

відносини членів суспільства, держави та громадянина, можливості та рівень розвитку особистості.

Екологічний вимір передбачає захист навколишнього природного середовища, екосистеми, збереження флори та фауни, раціональне використання всіх мінеральних, біологічних, екологічних та інших видів ресурсів. Екологічна складова характеризує взаємовідносини людини та природи, систем господарювання та екобіологічних систем, їх відповідність один одному, перспективність та гармонійність подальшого розвитку.

Концепція сталого розвитку характеризується комплексністю та інтегрованістю основних елементів - економіки, суспільства і природи. Головною умовою такого підходу є визнання поваги до людської особи та забезпечення прав та свобод людини. А соціальний прогрес та розвиток мають бути націлені на підвищення стандартів життя всіх членів суспільства.

Комплексність, яка характеризує сутнісне розуміння поняття сталого розвитку, відображається і в проведенні демократизації суспільних інститутів, розвитку громадянського суспільства, проведенні інвестиційних перетворень, інформатизації всіх сфер розвитку і т. д.

Однак, три головних компоненти сталого розвитку визначають та окреслюють основні сфери, співіснування та розвиток яких необхідні для підвищення якості життя людини та прогресу суспільства.

Сталий розвиток вимагає раціонального використання ресурсів розвитку людства як основного засобу розвитку. Відповідно до цього нового підходу виробництво має виходити з необхідності забезпечення ресурсозбереження як основи життєдіяльності людини.

Особлива увага приділяється природним ресурсам, а серед них невідновлюваним, до яких належать усі корисні копалини - нафта, природний газ, вугілля, руди металів тощо та ресурсам з обмеженою відновлюваністю, яка відбувається протягом тривалого часу - родючість ґрунтів, вирощування лісів.

В останні роки відбулося значне скорочення запасів основних ресурсів. На кожного мешканця індустріально розвинутих країн із надр Землі щорічно видобувається близько 30 т корисних копалин; лише 1-1,5% маси цієї сировини набирає форму споживаних продуктів, а 98,5% становлять відходи виробництва, більшість яких є шкідливими. Нарощування виробництва такими ж темпами, як до початку 90-х років ХХ ст., призведе до того, що заліза людству вистачить на 250 років, олова на 35, цинку на 30, міді на 29 років, і до 2500 р. воно використає запаси всіх металів, які є на планеті.

Сама людина є основним ресурсом суспільного розвитку, здатним приводити в дію всі інші види ресурсів. Це означає, зокрема, що цілі та завдання не вдасться реалізувати, якщо не буде приділятися належна увага людському капіталу з притаманними йому духовними ресурсами.

Всі інші чинники можуть бути саме ресурсами суспільного розвитку лише постільки, оскільки є людина з прагненням кращого майбутнього.

Серед усіх видів ресурсів слід виділити інформацію як особливий вид соціального ресурсу. Інформація - складний сплав матеріальних та ідеальних, об'єктивних та суб'єктивних чинників, запаси якого на відміну від усіх інших ресурсів збільшуються. Інформація є необмеженим чинником, єдиним ресурсом, ефективність використання якого теж зростає. Вона збагачує людину та її життя, впливає на сталість розвитку.

Підвищення сталості розвитку суспільства шляхом мінімізації негативних моментів - одна з важливих сторін соціальної відповідальності перед сучасністю та майбуттям.

Сталий розвиток - це розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління і не шкодить можливостям майбутніх поколінь задовольнити їхні потреби за рахунок забезпечення взаємодії економічної, соціальної та екологічної сфер.

Явище сталого розвитку включає в себе дві взаємопов'язані сторони - потреби та обмеження, що виникають під впливом соціально-економічних факторів на екологічну здатність задовольняти потреби сьогодні та в

майбутньому. При цьому надається перевага задоволенню потреб найбідніших людей. Сталий розвиток направлений на вдосконалення та гармонізацію суспільних відносин.

В 60-70-х роках минулого століття проблеми розвитку розглядалися під кутом зору усунення суперечностей між природою та економічним зростанням. В теперішній час використовується новий підхід до розуміння сталого розвитку. Він передбачає використання такої еколого-економічної моделі розвитку, яка змогла б забезпечити потреби бідних та зменшити техногенне навантаження на природне середовище.

Сутність сталого розвитку полягає в гармонізації та досягненні балансу інтересів теперішніх і майбутніх поколінь в економічній, екологічній та соціальних сферах.

Нова парадигма сталого розвитку економіки. Основною рушійною силою розвитку суспільства в умовах ринкової економіки вважаються конкурентні механізми, які підсилюють сильного виробника, а діяльність неефективного - припиняється. В основі таких поглядів лежать положення соціального дарвінізму.

Дії конкурентних сил не мають обмежень і можуть набувати крайніх форм - витіснення з ринку, недопущення на ринок, штучні та замовні банкрутства та інші способи усунення конкурента. Це звужує конкурентне середовище, призводить до його зникнення, встановлення монополізму і може негативно позначатися на економічному розвитку.

Тому сучасні теорії розвитку систем пов'язують прогрес з відкриттям та освоєнням нових ресурсів. А стійкий розвиток може забезпечуватися кооперацією та взаємодією господарських одиниць. Центральним є положення, що прогрес суспільства можливий через сталий розвиток, коли стійкість економічної системи по відношенню до зовнішнього середовища зростає. При цьому система має внутрішню рівновагу, внутрішні процеси становлення та розпаду зрівноважені, а на зовнішні впливи вона реагує компенсаційними впливами. Прогресивний розвиток відбувається за рахунок

відкриття та залучення нових ресурсів елітою суспільства з наступним освоєнням цього ресурсу всіма членами суспільства. Така діяльність спрямована на уникнення соціальних конфліктів та катастроф.

Сталий розвиток вимагає досягнення стійкості всіх систем суспільства і на всіх їх рівнях.

Глобальна система "людина-природа-суспільство" буде зберігати стійкість, коли буде забезпечено прогресивний розвиток соціуму та рівновагу біосфери.

Сталий розвиток суспільства можливий при внутрішній рівновазі суспільних складових та прогресивному поступі передових сфер та елементів, призначення яких - забезпечувати науково-технічний прогрес. Це передбачає поступовий розвиток матеріального і людського фактора, нарощування економічного потенціалу та його об'єктних та суб'єктних складових, без порушень загальної рівноваги розвитку.

Практично це означає, що повинна дотримуватись збалансованість доходів та витрат населення, підприємств, територій, галузей, держави. Збалансованими мають бути попит та пропозиція матеріальних та нематеріальних благ, а також цілі та завдання, засоби та способи їх розв'язання на всіх рівнях управління, всіх складових та учасників розвитку суспільства.

Таке світоглядне сприйняття проблеми сталого розвитку всіма членами суспільства, суб'єктами господарювання та соціально-економічних відносин, державними інституціями є важливою передумовою її вирішення.

Останні 10 років проблема вивчення, попередження і відвернення природних і техногенних катастроф, забезпечення існування людської цивілізації у майбутньому, аналізу наслідків техногенної діяльності, причинам деградації і умовам виживання є предметом досліджень багатьох вчених - екологів, біологів, географів, медиків, економістів. Вони звертають увагу на цілісність розвитку природних і суспільних процесів, на необхідність встановлення гармонійних відносин людства з природою, що

дасть змогу уникнути загрози екологічної катастрофи. Вони підкреслюють, що функціонування сучасного суспільства повинне відповідати вимогам екологічних законів, що необхідна активізація інвестиційно-інноваційної діяльності взагалі і в природоохоронну діяльність зокрема.

У світі відбувається переосмислення ролі людини в природі, першоджерел існування людства. Все живе обов'язково повинно бути пристосоване до умов, у яких воно існує. Спроби змінити природні умови можуть призвести до незворотніх негативних наслідків. Щоб вижити, людство повинне синхронізувати свою діяльність з природними процесами, які зараз відбуваються, і діяти в допустимих межах. Важливо дотримуватися розумної міри в своїх потребах, а не безмежно їх розширювати, екологізувати свою діяльність і існування. При цьому слід поставити три основні цілі:

- ✓ переорієнтацію на еколого-економічний світогляд;
- ✓ усвідомлення, що життя може існувати лише виключно у формі цілого;
- ✓ направлення всієї діяльності людей на економію природних ресурсів.

Реалізація таких цілей може відбуватися в декілька етапів.

Перший етап має вирішити завдання виявлення всієї сукупності законів природи. На другому необхідно сформулювати цілісне уявлення про життєдіяльність людини. Третій етап пов'язаний з перевіркою відповідності конкретних результатів діяльності системі законів природи і суспільства та проведенням відповідних коригуючих впливів.

Важливо відзначити, що потреби, які має задовільнити сталий розвиток, характеризуються різноманітністю і є різними в різних країнах. Спільними для всіх виступають проблеми забезпечення водою та продуктами харчування, енергією та основними ресурсами, задоволення потреб в охороні здоров'я та навколишнього середовища. На 55 сесії ООН в 2000 році було виділено три основних цілі, які мають бути забезпечені в кожній країні:

- ✓ подолання бідності;

- ✓ подолання страху;
- ✓ забезпечення майбутнього.

Це обумовлюється існуючою ситуацією та її тенденціями. Адже полярність між бідними та багатими країнами зростає. Так, за показником середнього прибутку між 20 найбагатшими країнами і 20 найбіднішими країнами світу розрив досягає 37 разів, причому це співвідношення зросло удвічі за останні 40 років. В світі ще 1,2 млрд. чол. витрачають на своє прожиття до 1 дол. в день, хоча ця кількість скорочується приблизно на 1 % в рік. Більш ніж 1 млрд. чол. не мають повноцінного доступу до питної води, а 2 млрд. чол. не мають доступу до санітарних послуг. На фоні незадовільних соціальних умов у бідних країнах виникають громадянські конфлікти. Відбувається погіршення екологічних умов. Четверта частина придатних для сільського господарства земель постійно деградують.

Кожне десятиліття вирубується 5% тропічних лісів, що погіршує кліматичні умови в світі.

Сукупність цих та інших факторів стає загрозою для існування людства. Виникає нагальна потреба у проведенні соціальних, екологічних та економічних перетворень. Тому шлях сталого економічного розвитку стає реальним та перспективним.

Умови досягнення сталого розвитку. ООН виступає основною рушійною силою сталого розвитку в світовому масштабі. Величезну пропагандистську роботу щодо потреби переходу окремих країн до збалансованого розвитку, виконання цілей та завдань "Порядок денний на XXI століття" проводять міжнародні організації системи ООН, а Економічна та Соціальна Рада стала керівним органом, яка координує роботу всіх міжнародних організацій з цього питання.

Поступ на шляху сталого розвитку світовими організаціями оцінюється як такий, що відбувається, однак меншими темпами, ніж очікувалось. Особливо важким виявилось питання інтеграції економічних, соціальних та екологічних цілей та додання опору сил, які є визначальними в цих сферах.

Сталий розвиток можливий за умов належного розвитку демократії. Участь громадянського суспільства в забезпеченні сталого розвитку є необхідною та очевидною умовою його здійснення. Це стає можливим на певному етапі демократизації суспільних відносин в соціальній, економічній та екологічних сферах. Тільки тоді уряд, бізнес та громадяни стають повноцінними та повноправними учасниками процесу сталого розвитку. За таких умов можливе зближення та узгодження інтересів учасників розвитку і вироблення єдиної національної політики. Складність полягає в тому, що виникає потреба узгодити інтереси учасників у всіх головних сферах функціонування суспільства. Ініціатива в цьому питанні має виходити з боку уряду, тобто політичної влади, а основна відповідальність за покращення життєвого рівня та навколишнього середовища покладається на бізнес, тобто економічну владу. Такий інтегрований підхід вимагає наявності політичної волі, рішучості та наполегливості всіх учасників.

Всі основні рішення уряду, що зачіпають інтереси значної кількості населення, вимагають узгодженості та підзвітності. Досягнення узгодженості інтересів потребує переосмислення всіх рішень, явищ та процесів, що відбуваються у суспільстві.

Концепція сталого розвитку здійснює значний вплив на методологію визначення проблем та їх розвиток, розгляд їх з позиції взаємозв'язку, взаємодії та взаємозумовленості окремих складових, які забезпечують економічне зростання, охорону навколишнього середовища та соціальний прогрес. Аналогічний підхід має бути витриманий і до узгодження локальних, регіональних, національних та міжнародних інтересів. Сталий розвиток як глобальне явище сприяє та обумовлює взаємозалежності світових факторів в усіх функціональних сферах діяльності.

Зростаюча глобалізація, передумови її прояву у вигляді концентрації капіталу, демократизації політичних режимів та політичної влади, лібералізації торгівлі, поширення технологічних інновацій, розширення масштабів інформатизації тощо чинять значний вплив на процеси сталого

розвитку в усіх країнах. Ці явища призводять до підвищення рівнів економічних, соціальних та екологічних стандартів, вироблення єдиних прийнятних критеріїв розвитку в цілому і за окремими сферами.

Для забезпечення сталого розвитку необхідно створити певні умови та зосередитись на певних напрямках діяльності.

Перш за все, необхідне широке залучення у виробництво та побут наукових та технологічних інновацій, оскільки досягнення науково-технічного прогресу є рушійною силою сталого розвитку. Використання світових досягнень та досвіду сприяє стійкому розвитку економіки та зростанню дохідності виробництва.

По-друге, важливе значення має збільшення інвестицій в соціальну та екологічну сфери, оскільки це забезпечує підвищення соціального та екологічного потенціалу держави, покращує умови життя населення.

По-третє, об'єктом пильної уваги має стати демографічна ситуація в країні, яка в силу різних причин несе потенційні та реальні загрози сталому розвитку через скорочення працездатного населення. Необхідні серйозні державні заходи, які б спочатку стабілізували негативні тенденції та забезпечили природний приріст населення. Зростання зайнятості, підвищення продуктивності праці є важливими факторами сталого розвитку.

Характеристики концепції сталого розвитку. Концепція сталого розвитку передбачає задоволення поточних потреб нинішнього покоління без посягань на потреби та можливості майбутніх поколінь. Усвідомлення необхідності змін орієнтирів суспільного розвитку перш за все пов'язувалося з турботою про проблеми наступних поколінь людей.

Концепція сталого розвитку знаходиться в стадії розвитку. На сьогодні можна виділити деякі її характеристики:

- ✓ потреба рівності та справедливості в забезпеченні прав на розвиток, з одного боку - щодо теперішніх та майбутніх поколінь, а з другого боку - між багатими та бідними вже сьогодні;
- ✓ використання перспективного підходу до програм розвитку;

✓ побудова моделей та програм розвитку на основі системного підходу як до цілого, так і складових частин;

✓ розуміння значущості, взаємозв'язку та взаємозалежності усіх рівнів сталого розвитку від локального до міжнародного;

усвідомлення значення свого вкладу у вирішення проблем виживання та в безпеку глобального розвитку.

Сталий розвиток в сучасних умовах вимагає глобальної солідарності, глобальної інтеграції, синхронізації та координації розвитку національних економік та секторів різних країн на локальних та міжнародних рівнях.

Забезпечення справедливості в розвитку означає наявність можливості в країні враховувати власні політичні, соціальні та культурні цінності та визнавати право інших держав на це ж саме.

Сучасний розвиток характеризується значним динамізмом. В цих умовах важливим стає принцип обережності та стриманості, який має використовуватись тоді, коли з'являється певна загроза людині чи природі в процесі здійснення певних дій щодо реалізації програм розвитку.

Сталий розвиток має характеризуватися певними параметрами стійкості, які б забезпечували життєдіяльність людей, суспільства, екосистем протягом тривалого часу як єдиної системи, а не тільки окремих її складових. Це потребує введення нових критеріїв споживання ресурсів, що характеризують не валові показники, а питомі - в розрахунку на душу населення.

Сталий розвиток - динамічне поняття, яке характеризує зміни до кращого стану як в кількісному, так і в якісному плані. Сталий розвиток досягається в процесі еволюції економіки, суспільства та природи. Розвиток, який наносить шкоду його учасникам або майбутнім поколінням, не можна вважати сталим.

5.2. Принципи, показники та етапи сталого розвитку

Вирішення питань сталого розвитку передбачає необхідність вироблення та дотримання принципів здійснення цього процесу.

В основі сталого розвитку лежить *принцип справедливого розподілу* вигод та благ серед широких верств населення, що має сприяти покращенню якості життя. Цілеполягання процесу сталого розвитку виступає одним із складних завдань у зв'язку з його багатовимірністю. Складність взаємовідносин складових частин ускладнює встановлення правильного і ефективного балансу між економічними, соціальними та екологічними цілями. Кожен вид капіталу суспільства - економічний, соціальний, екологічний, який обслуговує відповідну сферу, має бути відтворений, а його нарощування не повинно відбуватися за рахунок зменшення іншого. Зростання загального чи питомого капіталу в суспільстві має відбуватися на справедливій основі, рівності можливостей між членами суспільства та поколіннями. Це положення актуальне і при забезпеченні розвитку окремих країн.

В зв'язку з тим, що кожне суспільство складається з різних класів, прошарків, общин, партій, організацій з різними інтересами, в тому числі і по відношенню до проблем сталого розвитку, необхідним стає зближення їх позицій. Рушійні сили суспільного розвитку, керівництво країни мають проводити та здійснювати курс на сталий розвиток із однаковим його баченням і усвідомленням кінцевої мети. Тому *однакове розуміння* мети, цілей, напрямів цього способу розвитку всіма основними силами країни виступає одним із принципів забезпечення сталого розвитку.

В структуру системи, що має забезпечити сталий розвиток, входять люди, організації, природа. їхня взаємодія породжує складні суспільні відносинами. Ці складові мають ієрархічну будову і не завжди пристосовані до вимог сталого розвитку. Окремі процеси, в яких вони беруть участь, проходять з різною швидкістю та направленістю. Життєздатність такої системи значною мірою залежить від сили взаємозв'язків та досконалості

комунікацій, способів та ефективності управління. Адаптація всієї системи до визначених умов та нормативів можлива за умови врахування інтегрованого набору факторів, що здійснюють вплив на неї. У зв'язку з цим *врахування багатфакторності* впливу на процес сталого розвитку віднесено до принципів сталого розвитку.

Складна ієрархічна будова складових елементів та рушійних сил забезпечення сталого розвитку, значна різноманітність факторів впливу зумовлюють необхідність використання принципу *системного підходу* при здійсненні відповідної політики. Системний підхід до сталого розвитку означає врахування інтересів та характеру розвитку окремих підсистем. До таких підсистем слід віднести людську, забезпечуючу та природну підсистеми.

Людська підсистема складається із підсистем державності та підсистеми індивідуумів.

Підсистема державності визначається політикою наявного правлячого державного режиму, і в контексті принципів сталого розвитку повинна мати демократичну спрямованість.

Підсистема індивідуального розвитку включає індивідуальний розвиток окремої особи у сфері забезпечення політичних, соціальних, економічних та інших прав та свобод.

Забезпечуюча підсистема включає соціальну та економічну складові.

Соціальна підсистема - характеризує класову та соціальну структуру суспільства, розвиток та розміщення населення, його освіту, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення, якість життя, соціальну безпеку.

Економічна підсистема - віддзеркалює сукупність економічних відносин в суспільстві у сфері виробництва, обігу та споживання, економічний базис та надбудову.

Система може існувати та діяти за умови відповідності її структури та функцій оточуючому середовищу. Сталий розвиток є властивістю життєздатної системи, а остання характеризується певною стійкістю.

зазіхання на необхідні людські, матеріальні, фінансові, екологічні та інші види ресурси майбутнього.

Рушійною силою розвитку є енергія. Тому рівень енергоспоживання є важливим фактором сталого розвитку. Одним із принципів сталого розвитку має бути *забезпечення зменшення енергемісткості ВВП*, тобто виробництво ВВП на душу населення має випереджати питоме споживання енергії. Статистика свідчить, що починаючи з 1975 року енергемісткість ВВП розвинутих країн зменшувалась, що й забезпечило загальне зменшення цієї величини. Це є однією з важливих ознак стійкого розвитку.

Різноманітність проявів результатів сталого розвитку породжує необхідність виділення принципу *націленості на головне*. Це стосується як формування передумов переходу на засади сталого розвитку, так і регулювання та забезпечення цього процесу. Вимоги цього принципу мають враховуватись і при проведенні оцінки досягнень розвитку країн та регіонів - в частині зосередження на ключових питаннях, обмеження кількості індикаторів та критеріїв оцінки, стандартизації вимірів.

Розробка та прийняття національних програм сталого розвитку має бути відкритою із залученням представників всіх верств населення. Кулуарність, закритість, відсутність інформативності в цьому питанні не сприятимуть переходу до практичних дій на всіх рівнях виконання цих програм. Врахування урядовими структурами принципу *відкритості* прийняття та реалізації програми сталого розвитку є важливою передумовою національної злагоди в суспільстві, згуртованості суспільства навколо ідеї сталого розвитку, виконання всіма членами суспільства місії забезпечення достойних умов життєдіяльності тепер і в майбутньому.

Принцип *доступності* передбачає вільний доступ громадян, організацій, інших суб'єктів до участі в програмах розвитку, поданні своїх пропозицій та зауважень до них, прийнятті своїх програм, які були б інтегровані в загальну систему, ознайомлення із методами та методиками оцінки ходу, стану та результатів діяльності.

Принцип *ефективних комунікацій* враховує важливість зв'язків та взаємовідносин в суспільстві, економічній сфері та екології. Діяльність людських та інших підсистем немислима без ефективних способів та засобів передачі даних, своєчасно та точно доведеної від суб'єкта до об'єкта управління інформації. Це підвищує вимоги до ідей, управлінських рішень, оцінок, інтерпретацій на предмет їх точності, виваженості, визначеності, детермінованості.

Принцип *широкої участі* вказує на якнайширшу участь у підготовці, переході та здійсненні процесу сталого розвитку всіх зацікавлених верств населення та організацій. Це дає можливість оцінити та врахувати їхні поточні та перспективні потреби і можливості. Залучення більшої кількості учасників цього процесу розширює його соціальну основу, робить його

Природна підсистема представлена оточуючим середовищем - природним, екологічним - з усіма ресурсами та відповідними кліматичними умовами.

Наслідки процесу сталого розвитку характеризуються певною різноманітністю кінцевих станів його складових частин. Тому важливого значення набирає принцип *обов'язковості оцінки* цього процесу, якій повинна підлягати вся система та її підсистеми, за різними характеристиками динаміки, направленості, рівня, взаємодії тощо. Крім того, деякі ознаки та фактори сталого розвитку неможливо оцінити вартісними показниками, що обумовлює необхідність використання якісних показників. Побудова критеріїв оцінки сталого розвитку має базуватись на основі принципу врахування істотних характеристик елементів системи "суспільство-економіка-природа". До них, зокрема, належать стан забезпечення прав і свобод людини, рівність доступу до ресурсів та основних послуг життєзабезпечення, наявність та рівень бідності, ефективність використання ресурсів і наднормативне їх споживання, екологічні умови проживання, економічний розвиток, якість життя, піклування про ресурсозабезпеченість прийдешніх поколінь.

Одним з принципів сталого розвитку є принцип *віддаленості наслідків* діяльності. Він вимагає врахування того факту, що нинішня діяльність людей може мати значний вплив на стан суспільства, економіки, навколишнього природного середовища у майбутньому. Це є часовою ознакою, яка відображає різні часові горизонти існування людей та екосистеми як необхідного середовища для майбутніх поколінь. Тут присутня і географічна ознака, яка відображає вплив одних країн на інших, одних регіонів на другі. А функціональна ознака показує вплив одних видів діяльності на інші, коли необережна чи неконтрольована діяльність може стати загрозою для можливостей проведення інших, більш вразливих видів робіт. Особливої уваги заслуговує взаємодія людської діяльності на екосистему. Оцінка наслідків цих впливів ускладнюється об'єктивними часовими та територіальними "розривами" діяльності суб'єктів та можливих негативних наслідків від неї. Це потребує узгодження механізмів оцінки на основі загальноприйнятих у світовому товаристві критеріїв.

На жаль, запаси ресурсів в світі є обмеженими. Ця об'єктивна реальність спонукає враховувати принцип *достатності* при розробці та реалізації різного роду проектів та програм розвитку, встановлення певних рамок, границь, обмежень за їх масштабами та періодами виконання, особливо на національних рівнях, з метою уникнення локальних чи загальних, теперішніх чи віддалених негативних наслідків. Цей принцип сталого розвитку вимагає формування певних лімітів для створення нормальних умов життя для нинішніх поколінь, не претендуючи на надлишковість та за достатнє здійснювати моніторинг індексів стану соціуму та природного середовища, а також індикаторів їхнього відтворення. Їх групують за 4-ма напрямками:

1. Індикатори стану біосфери:
 - ✓ вартість невідтворюваних природних ресурсів;
 - ✓ вартість відтворюваних природних ресурсів.
2. Індикатори стану соціуму:

- ✓ питомий фізичний капітал, характеризує все нагромаджене матеріальне багатство в розрахунку на душу населення;

- ✓ питомий людський капітал, показує умовну середню "вартість", яка акумульована в одній людині;

- ✓ питомий природний капітал, виражає багатство природних ресурсів в розрахунку на одну особу.

3. Індикатори відтворення біосфери:

- ✓ виробництво екокапіталу за рік на одну особу;

- ✓ загальне споживання біопродукції за рік;

- ✓ величина біосферної ренти.

4. Індикатори відтворення соціуму:

- ✓ виробництво валового суспільного чи національного продукту на душу населення;

- ✓ споживання енергії на одну людину за рік;

- ✓ питоме виробництво людського капіталу.

За деякими оцінками, перехід на засади сталого розвитку характеризується виробництвом ВВП на душу населення на рівні 14 тис. дол. Саме такого рівня досягнула Іспанія. Мотивацією стає той факт, що подальше нарощування виробництва не збільшує середній строк життя в суспільстві. Якість життя в подальшому визначається уже не матеріальними благами, а величинами людського та екологічного капіталу.

Саме лише зростання обсягів виробництва чи окремі кількісні показники валового національного продукту на душу населення не можуть бути єдиним критерієм переходу до сталого розвитку.

Індикатори сталого розвитку комплексно характеризують стан та динаміку розвитку соціальних, економічних та екологічних характеристик суспільства. Міжнародні організації в числі інших використовують такі традиційні показники як ВВП, однак проводять його корегування на зменшення природних запасів та на шкоду від забруднення навколишнього середовища. Цей показник відомий як екологічно адаптований чистий

внутрішній продукт. Пропонується індекс розвитку людського потенціалу, який показує якість життя в різних країнах. Однак, ці та інші показники є недостатньо обґрунтованими. А відсутність одного комплексного показника дуже затрудняє проведення порівняльної оцінки сталого розвитку, що знижує її об'єктивність. Більш потужним та реальним, зменшує ймовірність його несприйняття окремими силами суспільства, підвищує відповідальність за його хід та наслідки, створює більш сприятливі умови для визнання прийнятих цінностей. А оцінка зі сторони професійних та соціальних груп дає змогу точніше ідентифікувати проблеми та розширити можливості їх вирішення.

Процес сталого розвитку розрахований на тривалий, довготерміновий період. Тому об'єктивно виступає потреба врахування принципу *забезпечення моніторингу* за характеристиками цього процесу. Постійна оцінка стану та направленості величезної кількості явищ та процесів суспільного життя, економічних та екологічних параметрів розширює можливості управлінських впливів на їх протікання, регулювання та здійснення своєчасної корекції, зменшення ризиків невдач, проведення поточної та стратегічної оцінки досягнення поставлених цілей.

Принцип *інституційного впливу* на процес сталого розвитку передбачає провідну роль державних інституцій, владних органів у визначенні пріоритетів, стратегічного бачення, мети та цілей, прийнятті програми, забезпеченні правових та інших умов переходу на цей шлях розвитку та його реалізації, проведенні адекватної політики та здійсненні державного регулювання, створенні інформаційної управлінської системи та інших видах діяльності. Такий підхід зумовлюється сутнісним змістом та завданнями процесу сталого розвитку.

Врахування цих принципів дасть змогу зблизити інтереси різних політичних, соціальних, економічних та екологічних сил в суспільстві, налагодити відповідні взаємозв'язки, створити цілісну, комплексну та жит-

тездатну систему сталого розвитку. Це створить необхідні передумови для досягнення поставлених цілей.

Індикатори сталого розвитку. Важливим є питання вибору інтегрального критерію суспільного прогресу в цілому. Довгий час перевага надавалась економічним параметрам - характеру та рівню розвитку продуктивних сил, валовому національному продукту, середньому доходу на душу населення тощо.

Однак на сучасному етапі розвитку економічні чинники вступили у суперечність, наприклад, з якістю природного довкілля. З другої сторони, при повному екологічному та економічному благополуччі спостерігається культурна деградація, помітне зниження морального рівня суспільства.

Вирішення проблеми сталого розвитку вимагає відповідного моніторингу за станом та динамікою цього процесу, а також відповідної оцінки. Комісія ООН, що опікується питаннями сталого розвитку, запропонувала 134 індикатори, які дають змогу охопити всі його напрямки як в статистиці, так і в динаміці. Однак, оскільки здійснювати регулярні виміри за цими показниками практично неможливо, світові організації вважають

Результатом сталого розвитку є нарощування виробництва фізичного, людського та екологічного капіталу, які разом складають загальний капітал суспільства. Питома величина останнього може бути індикатором сталого розвитку, оскільки вона характеризує потенціал відтворення в розрахунку на одну особу. Цей індекс сталого розвитку характеризує економічну, соціальну та екологічну складову. Він може бути виражений через питомі величини ВВП, показників людського капіталу та екологічного капіталу. При цьому показник людського капіталу можна представити з двох частин - набутого за життя та отриманого при народженні. Отриманий при народженні капітал становить собою запас міцності по відношенню до зовнішнього середовища. Набутий капітал показує акумульований в собі економічний капітал за все життя, а також соціальний, набутий самостійно в результаті саморозвитку.

Відомі порівняльні індекси сталого розвитку по деяких країнах. За цим індексом Україна суттєво відстає від провідних країн світу, а за окремими показниками (тривалість життя, медицина, інформатизація тощо) вона суттєво поступається навіть деяким країнам, що розвиваються.

Вирішення проблем сталого розвитку має ґрунтуватися на всебічному розгляді соціально-економічних передумов та оцінці економічного стану суспільства за єдиною методологією.

Організація Об'єднаних Націй для об'єктивного порівняння розвитку всіх країн і висновків щодо фінансової і будь-якої іншої допомоги застосовує індекс людського розвитку (ІЛР) - інтегральний показник, який об'єднує три компоненти: довголіття, освіту і рівень життя.

Довголіття вимірюється очікуваною тривалістю життя; освіта вимірюється комбінацією письменності дорослих і середньою кількістю років освіти; рівень життя вимірюється реальним ВВП на душу населення з урахуванням місцевої вартості життя.

Вважається, що країни з ІЛР нижче 0,5 мають низький рівень людського розвитку; країни з ІЛР в діапазоні 0,5-0,8 мають середній рівень, а країни з ІЛР більше 0,8 мають високий рівень розвитку.

Індекси сталого розвитку можна використовувати при проведенні державної політики в економічній, соціальній та екологічних сферах, формуванні бюджетів та планів розвитку.

На Всесвітньому економічному форумі в Давосі (Швейцарія) у 2001 р. був представлений комплексний показник сталості розвитку країни чи регіону - індекс екологічної сталості (Environmental Sustainability Index). Оцінка за цим показником ґрунтується на врахуванні параметрів 5-ти складових життєдіяльності суспільства:

- ✓ *екосистеми*, де враховується якість повітря, біорізноманіття, ґрунти,
- ✓ кількість і якість води;
- ✓ *екологічних стресів*, викликаних забрудненням повітря і води,

забрудненню твердими відходами і токсичними речовинами, деградацією ґрунтів, демографічними проблемами;

✓ *уразливості людини, спричиненої небезпечними продуктами харчування, природними умовами, екологічними катастрофами;*

✓ *соціальних та інституційних можливостях вирішувати екологічні проблеми, створюваних екологічним управлінням, екологічною ефективністю господарської діяльності, відповідальністю приватного сектору економіки, науки і технології;*

✓ *глобального управління, яке охоплює сфери глобальних промислових викидів (парникових газів), міжнародних екологічних угод, транскордонних впливів.*

Значення індексу розраховується за допомогою 21 комплексного індикатора, що охоплюють 76 параметрів. За цим індексом у 2005 р. Україна знаходилася на 108 місці серед 146 країн, а світовими лідерами були Фінляндія, Норвегія, Уругвай, Швеція та Ісландія.

Наведена оцінка показує актуальність проблеми переходу України на засади сталого розвитку.

Етапи сталого розвитку. Перехід до сталого розвитку вимагає вирішення великих за масштабами соціально-економічних та екологічних завдань і потребує значного періоду. Цей перехід необхідно здійснювати в декілька етапів.

Підготовчий період пов'язаний із постановкою мети та виробленням стратегії, зміною світосприйняття щодо цілей та завдань сталого розвитку як державними органами, так і всіма суб'єктами соціально-економічних відносин у суспільстві, формуванням нормативно-правової бази.

Початковий період переходу на засади сталого розвитку вимагатиме вирішення найгостріших соціально-економічних та екологічних проблем, які створять передумови для подальшого розвитку. Цьому сприятиме оцінка стану сукупного капіталу суспільства в цілому та за окремими компонентами, виявлення критичних сфер, розробка стандартів якості життя,

вироблення принципів гармонійних соціальних відносин, введення екологічних обмежень на господарську діяльність. Оцінка кризових явищ та розробка заходів щодо їх подолання - основне завдання цього етапу.

Наступний етап має стати *етапом введення екоекономічних принципів господарювання* і супроводжуватися технічним та технологічним оновленням виробничих процесів, структурними змінами в економіці, зниженням техногенного навантаження на природу, оптимізацією використання економічного потенціалу.

Заключний етап переходу до сталого розвитку вимагатиме широко-масштабного введення екоекономічних систем господарювання, гармонізації відносин соціуму та природи, входження в світову систему країн, які уже розвиваються на цих засадах.

5.3. Національні можливості забезпечення сталого розвитку в Україні

Всесвітня конференція в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) прийняла документ "Порядок денний на XXI століття", який є глобальним планом дій із забезпечення сталого розвитку. Він включає більше ста програмних сфер. Була прийнята спеціальна Декларація, яка включає 27 принципів, направлених на інтеграцію політики економічного зростання та охорони зовнішнього середовища. Існують інші міжнародні документи, які врегульовують відносини по відношенню до лісів, змін клімату, біологічної різноманітності, що підкреслю надзвичайну стурбованість світового співтовариства екологічним станом на планеті.

Саміт в Йоганнесбурзі (2002 р.) підбив підсумки десятилітніх зусиль на шляху до сталого розвитку. Він активізував підготовку національних програм сталого розвитку, що сприяло переосмисленню цілей та завдань розвитку, створенню законодавчої бази, формуванню відповідних механізмів та організаційних структур. До цього процесу долучилося уже близько ста держав світу.

Глобальні зміни і процеси зачіпають національні інтереси всіх країн. Кожна з них має вибрати обґрунтований і збалансований шлях до гармонійного розвитку економіки і природи.

Однак, у переважній більшості країн світу програма дій "Порядок денний - ХХІ століття" майже не виконується і існують серйозні проблеми з якістю та об'єктивністю концепцій сталого розвитку. Найголовніші з них - це необхідність врахування комплексу національних особливостей розвитку та законів біотичної регуляції природи, яким до цього не приділялося серйозної уваги.

Перехід України до гармонійного розвитку повинен визначатися у законодавчо прийнятій концепції та відповідних національних стратегіях у політичній, економічній, військовій, соціальній, природоохоронній та інших сферах життєдіяльності. Відсутність поступу у формуванні стратегії сталого розвитку України призводить до виснаження ресурсного потенціалу держави. На основі проведення аналізу існуючих пропозицій щодо вибору національного шляху до гармонійного розвитку можна визначити деякі особливості цього переходу з урахуванням історичних, геополітичних і національних чинників та дестабілізуючих факторів, які набули системного характеру за роки політичного та економічного реформування.

Перша група - це так звані успадковані особливості, які породжують порушення біоекономічної рівноваги:

- ✓ техногенна перевантаженість території України;
- ✓ значна зношеність основних фондів;
- ✓ кризовий стан енергетичних, гідротехнічних, комунальних, водочисних об'єктів і мереж;
- ✓ кризовий стан регіональних екосистем, що набуває властивостей незворотності;
- ✓ висока розораність та значна еродованість земель;
- ✓ порушення ресурсної та екологічної рівноваги басейнів основних річок;

✓ нераціональне і непропорційне розміщення продуктивних сил на території України.

Друга група - це набуті особливості, зумовлені процесами реформування політичного й економічного середовища в Україні:

✓ відсутність національної ідеї, здатної об'єднати весь народ;
✓ демографічна криза, перевищення смертності над народжуваністю;

✓ соціальна незахищеність більшості населення;
✓ відсутність достатнього середнього класу;
✓ криза національної системи освіти, науки, охорони здоров'я;
✓ ігнорування екологічних аспектів у процесі зміни власності (приватизації, розпаювання землі);

✓ політичний антагонізм і політична аморфність суспільства;
✓ високий рівень злочинності і корупції, велика "тінізація" економіки;

✓ зростання частки найбільш енергоємних та екологічно шкідливих галузей;

✓ недостатня розвиненість демократичних інститутів держави;
✓ практична відсутність впливу громадськості на політичну, правоохоронну, судову та інші державні системи влади;

✓ нестача компетентних, патріотично і державно налаштованих фахівців у вищих ешелонах влади;

✓ часто формальне виконання міжнародних зобов'язань перед світовою спільнотою;

✓ неусвідомленість потреби, відсутність бажання і відповідних умов для реалізації еколого-економічних перетворень;

✓ політична структуризація не суспільства, а корпоративних груп, що борються за владу;

✓ бездуховність значної частини населення.

Третя група - це особливості, зумовлені чинниками зовнішнього середовища:

- ✓ загрози міжнародного тероризму у всіх його проявах (політичного, воєнного, біологічного, інформаційного, прикордонного тощо);
- ✓ транснаціональний монополізм і залежність в енергопостачанні;
- ✓ загрози глобальних фінансових груп;
- ✓ наявність незаконної міграції і контрабанди;
- ✓ нереалізованість політики стратегічного партнерства з прикордонними країнами;
- ✓ посилення залежності української економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків;
- ✓ відтік національних капіталів і кадрів за кордон.

Світовий банк висуває перед світовою спільнотою завдання вивести всі країни на шлях сталого розвитку до середини XXI століття. Такі завдання вимагають спільних зусиль не тільки на національному, а на між-національному рівнях. Саміт в Йоганнесбурзі в 2002 р. зробив спробу створити багатосторонню світову систему сталого розвитку. Однак ця система сприйнята не всіма, оскільки процесам глобалізації стали протидіяти процеси локалізації та регіоналізації. Разом з тим, це не може змінити спільні потреби, що стають першочерговими на будь-якому рівні.

Загальна глобалізація створює умови, при яких зовнішні фактори відіграють домінуючу роль в підвищенні рівня розвитку країн, що розвиваються, в тому числі і України. Вкрай важливими є такі зовнішні чинники сприяння сталому розвитку:

- ✓ міжнародна співпраця у галузі фінансів;
- ✓ співробітництво щодо трансферу новітніх технологій;
- ✓ налагодження рівноправної міжнародної торгівлі;
- ✓ спільні дії в забезпеченні військової, економічної, соціальної та інших видів безпеки розвитку.

Однак країна має створити сприятливе середовище для здійснення процесу сталого розвитку суспільства. До необхідних передумов сталого розвитку відносяться:

- ✓ демократизація суспільства та влади;
- ✓ оздоровлення навколишнього природного середовища;
- ✓ створення сприятливого клімаїу для інвестицій;
- ✓ проведення справедливої соціально-економічної політики;
- ✓ розвиток демократичних інститутів громадянського суспільства;
- ✓ верховенство права;
- ✓ усунення корупції;
- ✓ забезпечення тендерної рівності;
- ✓ гарантування основних прав та свобод людини.

Це потребує оцінки всіх інвестиційних проектів з точки зору їх відповідності критеріям сталого розвитку.

Передумови для переходу до сталого розвитку необхідно створювати через правові, інституційні, науково-дослідні та освітні заходи, спрямовані на зміцнення суспільного капіталу, розвиток людського потенціалу, збереження та відновлення біосферного капіталу та створення необхідних механізмів.

В основу політик багатьох країн світу покладено сталий розвиток, у відповідності з яким політика повинна враховувати економічний, соціальний та екологічний аспекти, а досягнення цілей в одній із сфер політики має не стримувати прогресу в іншій. Сталий розвиток має стати головною метою регулювання питань в усіх сферах суспільного життя.

Впровадження принципів сталого розвитку у світі історично співпало зі становленням України як незалежної європейської держави. Тривалий час переважав складний і напружений процес становлення державних інституцій, формування нових суспільно-політичних відносин, соціально- економічного реформування, розробки та введення в дію стратегій розвитку різними органами влади.

Мета сталого розвитку України - забезпечення досягнення високої якості життя нинішнього і майбутніх поколінь на основі збалансованого розв'язання проблем соціально-економічного розвитку, збереження навколишнього природного середовища, раціонального використання та відтворення природно-ресурсного потенціалу країни.

В Ріо-де-Жанейро у 1992 р. Україна задекларувала своє бажання перейти на шлях сталого розвитку і на наступних конференціях «Ріо+5» та «Ріо+10» підтвердила свої прагнення. В 1997 р. в Україні було створено Національну комісію сталого розвитку України при Кабінеті Міністрів України, яка в 2003 р. була ліквідована. В цьому ж році Національна комісія зі сталого розвитку була створена при Президентові України як консультативно-дорадчий орган, який був ліквідований в 2007 р.

Верховна Рада України прийняла деякі правові акти, спрямовані на поступовий перехід до сталого розвитку. Так, в 1999 р. було схвалено Концепцію сталого розвитку населених пунктів, розраховану на тривалу перспективу (15-20 років). На вирішення назрілих проблем охорони навколишнього природного середовища та сталого розвитку в окремих сферах направлені «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», Земельний, Лісовий, та Водний кодекси України, Кодекс України про надра, Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про екологічну експертизу» та ін.

В 1998-1999 роках був розроблений Урядовий проект Концепції сталого розвитку України, але він не був прийнятий Верховною Радою України.

Разом з тим громадськість була залучена до обговорення питань сталого розвитку, розробки місцевих концепцій і програм переходу до сталого розвитку.

В 1998 р. при Кабінеті Міністрів України відповідною постановою була створена Національна комісія сталого розвитку України, а до її складу увійшли відомі вчені. Наукові основи національної стратегії переходу України на принципи сталого розвитку ґрунтуються на властивих державі геополітичних, географічних, демографічних, соціально-економічних і екологічних особливостях.

Основними цілями сталого розвитку в Україні є:

- ✓ економічне зростання - формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, забезпечення можливостей, мотивацій та гарантій праці громадян, якості життя, раціонального споживання матеріальних ресурсів;
- ✓ охорона навколишнього середовища - створення громадянам умов для життя в якісному природному середовищі з чистим повітрям, землею, водою, захист і відновлення біорізноманіття, реалізація екологічного імператива розвитку виробництва;
- ✓ соціальна справедливість - забезпечення гарантій рівності громадян перед законом, забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, екологічного і соціального благополуччя;
- ✓ раціональне використання природних ресурсів - створення системи гарантій раціонального використання природних ресурсів на основі дотримання національних інтересів країни і їхнього збереження для майбутніх поколінь;
- ✓ стабілізація чисельності населення - формування державної політики з метою збільшення тривалості життя і стабілізації чисельності населення, надання всебічної підтримки молодим родинам, охорона материнства і дитинства;
- ✓ освіта - забезпечення гарантій доступності для одержання екологічної освіти громадян, збереження інтелектуального потенціалу країни;

✓ міжнародне співробітництво - активне співробітництво з усіма країнами і міжнародними організаціями з метою раціонального використання екосистем, забезпечення сприятливого і безпечного майбутнього.

Реалізація цілей сталого розвитку забезпечується через:

✓ структурну перебудову народного господарства;

✓ гарантування національної безпеки держави, включаючи соціальну, економічну й екологічну безпеку;

✓ підвищення рівня організації процесу природокористування з урахуванням місцевих природно-кліматичних умов і природно-ресурсного потенціалу територій;

✓ паритетність використання природних ресурсів для нинішніх і майбутніх поколінь;

✓ формування еколого-економічного мислення, адекватного процесам суспільних трансформацій.

В якості основних макроекономічних засобів досягнення сталого розвитку визначались забезпечення ефективного використання всіх видів ресурсів, структурно-технологічна модернізація виробництва, використання творчого потенціалу суспільства для розбудови і процвітання держави. Принциповими завданнями було визначено економічний розвиток, охорону довкілля, соціальну гармонію, раціональне використання природних ресурсів, розвиток освіти, міжнародного співробітництва і залучення громадськості до процесу формування національної екологічної політики та екологічної експертизи інвестиційних проектів.

Виконання цих завдань повинно базуватися на *таких принципах*:

✓ подолання бідності та підвищення рівня життя громадян;

✓ забезпечення сталого ресурсозберігаючого економічного зростання, створення конкурентоспроможної ринкової економіки;

✓ поліпшення структури національної економіки на основі інноваційної моделі розвитку;

- ✓ інтеграція в європейські структури та світову економічну систему;
- ✓ забезпечення екологічної рівноваги, зменшення техногенного навантаження на природні екосистеми;
- ✓ збереження біорізноманіття.

Трансформаційні зміни в економіці та суспільстві в Україні в останні роки мали як позитивні, так і негативні наслідки. Значне скорочення обсягів ресурсовитратного виробництва, структурні зміни в економіці сприяли зменшенню техногенного навантаження на навколишнє природне середовище, але мали негативні соціальні та демографічні наслідки, зокрема призвели до поширення масштабів бідності та депопуляції населення країни.

Національній економіці поки що не вдалося радикально змінити екстенсивний тип розвитку та забезпечити раціональне природокористування.

На сьогодні стан населених пунктів України характеризується значними відмінностями в рівнях їхнього соціально-економічного розвитку, неузгодженістю ряду законодавчих та нормативно-правових актів з містобудівним законодавством. Спостерігається надмірна концентрація населення і виробництва у великих містах, неефективний, уповільнений розвиток більшості середніх і малих міст, селищ і сіл. Надмірне втручання держави до регіональної політики протягом довготривалого періоду призвело до значних територіальних диспропорцій економічного розвитку країни, суттєвих недоліків в територіальній організації суспільства, в системі поселень. В результаті погіршилась демографічна ситуація в країні, стан зайнятості, знизилась якість життя населення, особливо в сільській місцевості.

Водночас спостерігається тенденція збільшення загальної площі територій населених пунктів. неефективно використовуються землі, відведені під об'єкти промисловості, транспорту, енергетики, а також землі рекреаційного призначення.

Сталому розвитку населених пунктів перешкоджають нестабільність соціально-економічних умов у державі на перехідному етапі, відсутність науково обґрунтованої, чітко визначеної стратегії її сталого розвитку, недосконалість правових, організаційних, економічних засад діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо формування повноцінного життєвого середовища.

Розуміння сутності сталого розвитку як комплексної соціально економічної та екологічної проблеми вимагає відповідної державної політики, далекоглядного інституційного менеджменту. В центрі цієї політики має бути людина, а інвестиції в неї першочерговими. Діяльність державних інституцій стає засобом реалізації стійкого розвитку суспільства.

Забезпечити сталий розвиток без збалансованого розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер неможливо, як і без врахування потреб членів суспільства в майбутньому.

Інституційні реформи та стратегії мають розроблятися і проводитися з урахуванням цих положень. Крім того, національні програми мають бути скоординовані на світовому рівні.

Складність забезпечення сталого розвитку пов'язана і з тим, що на сьогодні відсутній єдиний підхід до формування національних програм.

В методичному плані можна вказати на необхідність проведення ситуаційного аналізу, формування політики, складання програм та планів дій, імплементації та моніторингу. Процес формування національної стратегії сталого розвитку має виходити зі збалансованих та інтегрованих економічних, соціальних та екологічних цілей та враховувати національні особливості в економіці, політиці, культурі, екології.

Регулююча діяльність інституціональних структур має охоплювати всю палітру відносин, що беруть участь в процесі реалізації сталого розвитку. Вона має бути направлена на підвищення ефективності цього процесу в цілому. Однак, важливо вдосконалювати відносини, явища і процеси в різних сферах і областях, які сприяють цьому завданню. Можна виділити,

наприклад, роботу щодо інтеграції різних секторів, що входять в систему сталого розвитку, ефективного розподілу ресурсів та фінансів між ними. Важливою є гармонізація економічних стратегій, що направлені на економічне відродження та зростання, соціальних стратегій, спрямованих на побудову громадянського суспільства, екологічних стратегій, зорієнтованих на інтеграцію факторів навколишнього природного середовища в процес сталого розвитку.

Наголос на комплексність розуміння розвитку був зроблений на конференції в Ріо в 1992 році. В підсумковому документі "Порядок денний на XXI століття" підкреслювалась необхідність залучення окремих складових для вирішення проблеми розвитку. При цьому наголошувалось на ролі центральної влади та урядів країн, які поряд з бізнесовими структурами та громадянським суспільством мають стати головними провідниками сталого розвитку.

На державному рівні у зв'язку з цим виникають нові проблеми щодо розуміння сутності, стану, динаміки, шляхів та забезпечення сталого розвитку.

Насамперед потребують вирішення такі питання:

- ✓ визначення головних цілей сталого розвитку;
- ✓ вибір напрямків сталого розвитку;
- ✓ формування моделі сталого розвитку;
- ✓ визначення можливих форм та способів проведення заходів щодо сталого розвитку;
- ✓ з'ясування ролі окремих інституцій в його проведенні; виявлення та врахування специфічних економічних, соціальних, екологічних та інших умов і особливостей;
- ✓ розробка та прийняття законодавчої бази забезпечення цього процесу;
- ✓ формування механізмів сприяння сталого розвитку;

- ✓ організація відповідних інституційних структур для здійснення сталого розвитку;
- ✓ забезпечення матеріальних, фінансових та інших умов для проведення сталого розвитку;
- ✓ вироблення критеріїв та показників сталого розвитку;
- ✓ налагодження моніторингу за основними індикаторами сталого розвитку;
- ✓ координація зусиль різних функціональних сфер та учасників процесу сталого розвитку;
- ✓ налагодження інтеграційних дій з питань сталого розвитку з міжнародним співтовариством.

З критеріальних позицій ООН Україна поки що не вийшла на той мінімальний рівень, який би свідчив про перехід до сталого розвитку, хоча й має значні потенційні резерви та передумови. Про це свідчать внутрішні спонукальні чинники, які характеризують нашу країну, а саме:

- ✓ наявність ще досить міцного ресурсно-виробничого і науково-технічного потенціалу;
- ✓ вибраний курс на демократизацію та ринкові перетворення;
- ✓ формування законодавчого поля для можливості здійснення інтеграції екології та економіки в реальному житті.

Зовнішні спонукальні чинники теж формують певні сприятливі передумови для переходу на засади сталого розвитку. До них слід віднести:

- ✓ міжнародне визнання України як країни, що проводить виважену, передбачувану політику;
- ✓ вагомий вклад України в процес ядерного роззброєння;
- ✓ членство України у впливових міжнародних організаціях;
- ✓ вигідність геополітичного розташування;
- ✓ лібералізація та розширення зовнішньоекономічної діяльності;
- ✓ відносна стабільність валютного ринку;
- ✓ глобальний характер екологічних проблем;

✓ міжнародні зобов'язання України щодо охорони навколишнього середовища.

З точки зору національних особливостей інтегрування екології й економіки Україна рухається у напрямі реалізації власної стратегії сталого розвитку. Для переходу до сталого розвитку потрібен час і відповідна політика.

Однак протягом певного періоду наша країна буде обмежена у можливостях фінансування природоохоронних витрат, що викликає необхідність у визначенні пріоритетних напрямів екологічної політики, виходячи з певних національних особливостей.

Факторами формування таких пріоритетів виступають:

✓ погіршення здоров'я людей через значну забрудненість середовища;

✓ втрати фізичного капіталу і природних ресурсів;

✓ погіршення стану біологічного та ландшафтного різноманіття;

✓ низька еколого-економічна ефективність природоохоронних заходів.

Виходячи з цього, має бути сформована принципово нова свідомість і екологічна культура для забезпечення гармонії людей з природою. Актуальним стає розробка і реалізація екологічно обґрунтованої концепції розвитку економіки. Вона має передбачати скорочення обсягів виробництва ресурсодобувних, енергоємних галузей промисловості, перехід на екологічно безпечні та сучасні технології виробництва.

Державна політика в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки реалізується через окремі міждержавні, державні, галузеві, регіональні та місцеві програми.

В Україні розроблено і введено в дію близько 250 національних, загальнодержавних, державних, міжнародних, галузевих і регіональних

програм, які фінансуються із залученням коштів державного бюджету. З них на сьогодні 137 безпосередньо пов'язано зі сталим розвитком.

За роки незалежності в Україні розроблено і прийнято багато загальнодержавних і національних програм, спрямованих на вирішення великомасштабних проблем, що зачіпають життєво важливі інтереси людей

в екологічній, економічній та соціальних сферах (Дніпро і питна вода, Чорне й Азовське моря, національна екологічна мережа, промислові й комунальні відходи та інші). Успішна реалізація цих програм значною мірою визначатиме перехід нашої держави на засади сталого розвитку.

Відбувалося формування інституційних, організаційних, правових і економічних засад раціонального природокористування.

У той же час відсутність дієвих важелів управління процесами формування і, значною мірою, виконання програм державного значення, їх фінансове незабезпечення не сприяють їх виконанню.

Поряд з цим постає питання адекватності природних ресурсів темпам зростання економіки. Воно пов'язане з вивченням взаємодії екологічних і господарських процесів у соціально-економічному розвитку окремих країн, регіонів і планети в цілому.

В Україні спостерігається кризова екологічна ситуація, яка має тенденцію до поглиблення. В господарському комплексі переважають сировинно-витратні, найбільш енергоємні та екологічно шкідливі галузі. Фінансування екологічних програм і природоохоронних заходів недостатнє. Навколишнє природне середовище продовжує забруднюватися понад допустимі норми. Ситуація ускладнюється довготривалими негативними наслідками Чорнобильської катастрофи. Рівень екологічної свідомості населення та менеджменту усіх рівнів залишається досить низьким. Екологічна освіта недостатня як за обсягами, так і за ефективністю.

Першочерговим пріоритетним національним завданням в Україні сьогодні стає підвищення екологічної культури, підвищення рівня еколого-економічної освіченості керівників та посадових осіб державних установ,

органів місцевого самоврядування, громадських організацій, ринкових підприємницьких структур. Необхідно сформувавши інтелектуальний потенціал сталого розвитку України, який би вирішив завдання переведення суспільства на шлях гармонійного розвитку.

Інституційні установи мають прорахувати вплив факторів техногенної діяльності людини на далеку перспективу, глибоко вивчити процеси, які відбуваються у довкіллі і прогнозувати можливі наслідки.

На перехідному етапі розвитку із двох альтернатив - обмежене економічне зростання та структурна екологічна і соціально-економічна перебудова - має бути вибрано остання, оскільки вона дає перспективу прискорених темпів економічного і екологічно безпечного зростання у майбутньому.

Перехід до сталого розвитку вимагає національного єднання. А саму ідею збалансованого, гармонійного і безпечного розвитку України слід пропагувати як національну.

Україна має певні досягнення у реалізації державної соціальної політики. Однак рівень та якість життя населення в країні ще далекі від європейських стандартів. Постійне підвищення добробуту населення є ефективним чинником зміцнення соціальної стабільності в суспільстві. Це завдання має бути головним напрямом у визначенні пріоритетів розвитку. Реалізація соціальної політики має стимулювати розвиток економіки, а економічне зростання є передумовою сталого розвитку.

Довгостроковими орієнтирами стратегії у соціальній сфері мають стати забезпечення достойного життєвого рівня населення, розвиток трудового потенціалу, формування середнього класу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, розвиток освіти, культури, поліпшення охорони здоров'я населення.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 634 було затверджено «Комплексну програму реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку, на 2003-2015

роки». Ця програма визначає стратегію і шляхи розв'язання глобальних та загальносуспільних проблем в Україні з метою забезпечення сталого розвитку. До основних завдань цієї програми віднесено ліквідацію бідності, впровадження моделей сталого виробництва і споживання, спрямованих на забезпечення життєдіяльності людини, охорона і раціональне використання природних ресурсів, оптимізація ресурсної бази економічного і соціального розвитку. Однак, механізми реалізації цих програмних положень розроблені недостатньо, а виконання завдань Програми має стати важливою складовою стратегічного планування переходу України до сталого розвитку та інтегрування її у європейське і світове співтовариство, а також забезпечити комплексний системний підхід до формування державної політики на принципах сталого розвитку.

Заходи, передбачені Програмою, направлені на досягнення таких цілей, як підвищення добробуту населення та забезпечення його продуктивної зайнятості, стабілізацію соціального становища в державі, підвищення енергоефективності виробничих процесів, структурну перебудову економіки, технологічне переоснащення виробництва, розвиток наукоємних галузей, збільшення використання відновлюваних джерел енергії, відновлення і підтримання екологічної рівноваги.

Міжнародні організації надають підтримку проектам для розвитку демократичного, прозорого механізму локалізації принципів сталого розвитку і демонстрації ефективності громадсько-приватного партнерства для вирішення місцевих соціальних, економічних та екологічних проблем. В Україні існують також численні громадські організації, які ставлять за мету сприяння переходу України на принципи сталого розвитку. Певні заходи щодо впровадження і реалізації принципів сталого розвитку здійснюються на рівні окремих міст України. У ряді регіонів було розроблено концепції сталого розвитку.

5.4. Інноваційна модель сталого розвитку національної економіки

Інноваційний розвиток національної економіки - це процес розширеного суспільного відтворення, в якому зростання обсягів виробленої продукції та підвищення її конкурентоспроможності досягається переважно за рахунок інтенсивного виробництва та активного використання нових знань та їх матеріалізованих результатів. Сутність його полягає у безперервному оновленні спектру товарів та послуг, а також технологій їх виробництва.

Інноваційний розвиток економіки забезпечує постійне зменшення енерго- та ресурсоемності одиниці продукції, збільшення продуктивності праці.

Інноваційний розвиток торкається усіх ланок ринкових пропозицій товарів і послуг споживчого та інвестиційного призначення, ц тому охоплює не тільки виробництво, але й багато інших сфер суспільного життя - фундаментальну і прикладну науку, освіту, управління, фінанси, культуру та інші.

Необхідною умовою інноваційного розвитку економіки є забезпечення засобами державної політики тісного взаємозв'язку між усіма складовими суспільного життя.

Національна система інновацій має базові потенційні можливості, які необхідно використати та розвинути у процесі переходу на інноваційну модель розвитку економіки.

Ці можливості базуються на:

- ✓ розвинутій мережі науково-дослідних і проектно-конструкторських організацій, галузевих і територіальних наукових центрів;
- ✓ розвинутій системі освіти;
- ✓ сучасному науково-виробничому потенціалі таких наукоємних галузей промисловості, як аерокосмічна, електронна, напівпровідникова, виробництво засобів зв'язку, обчислювальної техніки, приладобудування, суднобудування та інші;
- ✓ значних резервах виробничих потужностей;

- ✓ економічно вигідному географічному розташуванні України;
- ✓ привабливих природничо-кліматичних умовах та наявності різноманітних природних ресурсів;
- ✓ участі України в міжнародних наукових і науково-технічних програмах.

Одночасно існують негативні явища і проблеми, що стримують розвиток української інноваційної системи :

- ✓ зупинка та руйнація багатьох переважно високотехнологічних галузей промисловості;
- ✓ низький рівень фінансування прикладної науки взагалі та інноваційної діяльності зокрема;
- ✓ невідповідність галузевої структури виробництва та прикладної науки сучасним вимогам;

Однак, на практиці задекларовані заходи не мають достатнього фінансового забезпечення. Не здійснюється моніторинг і практично відсутня інформація щодо процесу реалізації й результативності національних і загальнодержавних природоохоронних програм. Принципи сталого розвитку в економічній політиці не дотримуються. Стратегічне планування переходу до сталого розвитку в Україні ще не набуло формальних ознак системної політики. До цього часу не прийняті Національна стратегія сталого розвитку та Національний план дій з охорони навколишнього середовища, хоча рядом міжнародних документів передбачено заходи щодо сприяння сталому розвитку та прийняття державної стратегії сталого розвитку.

Перехід до сталого розвитку тісно пов'язаний з національною безпекою України та захистом її національних інтересів. Стабільність існування України стає залежною як від внутрішніх факторів ризику (соціально-економічна криза, злочинність, корупція, регіональні екологічні кризові процеси), так і від явищ глобального характеру (глобальні економічні кризи, організована злочинність, контрабанда наркотиків, незаконна торгівля зброєю, міжнародний тероризм, інформаційні диверсії).

Глобалізація світової економіки створює нові умови існування держав та міждержавних відносин. Україна відчуває гостру потребу в адекватній синхронізації стратегії національної безпеки у відповідності з тенденціями розвитку зовнішніх та внутрішніх загроз.

Проголошення світовою спільнотою новою шляху розвитку земної цивілізації - сталого розвитку, змушує до перегляду концептуальних засад національної безпеки. Визнання Україною нової моделі історичного прогресу суспільства на засадах сталого розвитку (Всесвітня Програма дій на XXI сторіччя, Ріо-де-Жанейро, 1992 рік), духовного відродження, самозбереження та гармонійного існування суспільства стає головним пріоритетом національної безпеки.

Постала життєво необхідна проблема створення системи забезпечення національної безпеки нового типу, яка б ґрунтувалася на засадах сталого гармонійного розвитку.

В Україні була розроблена програма сталого розвитку, яка має вирішити питання гармонізації та збалансування розвитку економіки, природи та суспільства.

У 2002 році Міжвідомчою комісією з науково-технологічної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України був розроблений проект Національної доктрини інноваційного розвитку і модернізації економіки України. Він зберігає свою актуальність і може стати базовою платформою інноваційної моделі сталого розвитку України, хоча до цього часу не прийнятий вищими органами влади.

- ✓ незначна частка приладобудування, машинобудування, тонкого хімічного синтезу та інших високих технологій в структурі промисловості та негативна динаміка її росту;

- ✓ домінування і збільшення частки у ВВП енергоємних гірничо-видобувних галузей, металургії та інших видів первинної переробки сировини;

- ✓ недостатнє використання національного науково-технічного потенціалу в інтересах України;

- ✓ слабка розвиненість малих та середніх інноваційних підприємств;
- ✓ зниження якості робочої сили, яке сталося за рахунок вимивання найбільш кваліфікованих працівників з реальної економіки в торгівлю та за кордон;
- ✓ недостатній рівень державного впливу на розвиток в Україні інноваційної діяльності через невідповідність органів державного управління моделі інноваційного розвитку економіки;
- ✓ недостатній вплив освітніх програм на впровадження інновацій на всіх рівнях суспільної та освітньої діяльності.

Негативні фактори впливу на національну систему інновацій в даний час переважають позитивні, тому інноваційний розвиток країни знаходиться в зародковому стані. Так, у структурі виробництва національної промисловості переважають низько- та середньо-технологічні продукти II-IV технологічних укладів. Зокрема, на сировинну продукцію в загальному обсязі реалізованої продукції добувної та обробної промисловості у 2005 р. припадало 66,7 %, у той час як на інвестиційну продукцію - 13,3 %, а на товари тривалого користування - лише 1,3 %.

Інноваційна активність промислових підприємств України є надзвичайно низькою порівняно з іншими державами. В Україні у 2005 р. обсяг реалізованої інноваційної продукції був у 7 разів меншим, ніж у країнах ЄС, і складав 24,5 млрд грн, що становило лише 6,4 % загального обсягу реалізованої промислової продукції держави.

Перехід на інноваційну модель сталого розвитку об'єктивно є єдиним шансом уникнути наступних криз і незворотнього відставання від розвинутих країн, однак вимагає швидких організаційно-управлінських та політичних рішень.

Національні інновації можуть бути використані при виробництві продуктів харчування, одягу, взуття, в машинобудуванні, енергетиці та інших галузях, які мають великий попит на інновації.

Можна виділити три види інноваційних потоків: індивідуальна ініціатива, промислове замовлення і державні інноваційні програми.

Індивідуальна ініціатива - це інноваційні ідеї, висунуті окремими фахівцями або невеликими колективами. У промисловості такими інноваторами є інженери-розробники та винахідники, які пропонують нові вироби, матеріали, лікарські препарати та технології, нові види послуг. У сільському господарстві, крім інженерів, причетних до сільгосптехніки та сільгоспхімії, інноваторами є агрономи та тваринники, що вивели нові сорти сільгоспкультур та нові породи свійських тварин. У медицині - це нові методи лікування, запропоновані лікарями-інноваторами.

Промислове замовлення - це нові розробки, виконані на замовлення промислових підприємств колективами фахівців науково-дослідницьких установ, вищих навчальних закладів, заводських лабораторій та конструкторських бюро.

Промислове замовлення - типовий вид інноваційної діяльності для ринкової економіки. Малі та середні фірми не мають змоги утримувати власний інноваційний потенціал, а відтак мусять купувати технічну документацію, розроблену іншими фірмами, основною діяльністю яких є саме розробка нових виробів і технологій.

Державні інноваційні програми - це великі розробки, що виконуються на державне замовлення, і, як правило, кількома науково-дослідницькими та промисловими організаціями. Ці розробки ініціюються окремими відомствами.

Цей інноваційний потік виникає, коли державі потрібно створити нову наукомістку та капіталомістку галузь промисловості, сільського господарства чи медицини. Наприклад, ядерну енергетику чи ядерну зброю, військово-морський флот, спосіб лікування ракових захворювань, космічне та військово-ракетобудування, напівпровідникову промисловість, комп'ютерне виробництво. Сьогодні формування державних науково-технічних програм є способом розподілу бюджетного фінансування серед науково-дослідних

установ і колективів без покладання на останніх відповідальності за стан відповідних галузей виробництва та їх місце на внутрішньому і зовнішньому ринках. Стратегія державних інноваційних програм повинна бути спрямована на завоювання та створення нових ринків наукомісткої продукції.

Впровадження в Україні інноваційної моделі сталого розвитку вимагає активного стимулювання і використання усіх трьох інноваційних потоків.

На сучасному етапі існує низка причин, які стримують попит на інновації:

- ✓ низька рентабельність виробництва, особливо високотехнологічного та наукомісткого, у порівнянні з торгівельно-посередницькою та банківською діяльністю;

- ✓ орієнтація на імпорт кінцевого продукту замість організації його виробництва в Україні;

- ✓ традиційна зневага до фігури інженера та інженерної діяльності з боку керівників виробництва.

- ✓ продукції, техніки і технологій, розміщення підприємств, виробництв тощо, який в нашій державі лише продекларований.

Третя вимога полягає у необхідності обов'язкового врахування екологічних лімітів в процесі проектування і будівництва промислових та інших комплексів.

Четверта вимога торкається визначення пріоритетних напрямів нової макроекономічної та екологічної політики, втілення в життя основних принципів ресурсозбереження.

Впровадження в нашій країні основних засад сталого розвитку стримується рядом політичних, економічних, соціальних та міжнародних причин, які мають складний характер.

Основними із них є наступні:

- ✓ відсутність соціально-економічної стабільності;

- ✓ нерозвиненість ринкових механізмів;

- ✓ недостатня усвідомленість керівників різних рівнів управління у необхідності використання стратегії сталого розвитку;
- ✓ відсутність ефективної системи інституційного забезпечення впровадження сталого розвитку;
- ✓ недосконалість правової бази;
- ✓ відсутність національної стратегії переходу до сталого розвитку;
- ✓ нерівномірність розміщення продуктивних сил по території України.

Перехід України до сталого розвитку ускладнюється ще й рядом не вирішених проблем політичного, економічного, воєнного, інституційного становлення державності.

Розв'язання цих проблем потребує значних зусиль і часу, вирішення певних першочергових заходів.

Перш за все на вищому законодавчому рівні необхідно прийняти концепцію сталого розвитку країни в якості основного шляху розвитку України на XXI століття і на цій основі розробити узгоджену та ефективну стратегію, сформулювати головні завдання та визначити шляхи їх вирішення.

По-друге, провести професійну підготовку і атестацію управлінського персоналу, відповідального за підготовку і реалізацію стратегій сталого розвитку на всіх рівнях управління.

По-третьє, прийняти необхідне нормативно-правове законодавство, розробити методологію, методикау діяльності з реалізації засад сталого розвитку.

По-четверте, ввести стандарти та регламенти діяльності відповідно до вимог сталого розвитку.

По-п'яте, розробити та забезпечити виконання програм переходу до сталого розвитку.

Для стимулювання попиту на інновації необхідно:

- ✓ змінити податкові пріоритети, встановивши вигідніші податкові ставки для виробництва, ніж для торгівлі чи банківської діяльності;

- ✓ встановити митні пільги на імпорт передового технологічного обладнання та продукції, яке не виробляється в Україні, та на експорт вітчизняного обладнання та продукції;
- ✓ запровадити матеріальне заохочення інновацій, включаючи підтримку і стимулювання попиту споживачів на наукомістку продукцію;
- ✓ налагодити систему сертифікації, контролю якості продукції та оцінки відповідності світовим зразкам;
- ✓ впровадити безперервну технічну та інформаційну підтримку життєвого циклу товарів.

Модель нині діючої системи державної інноваційної політики є досить розгалуженою, але недостатньо інтегрованою і зорієнтованою на досягнення головної мети інноваційної діяльності - розширеного відтворення економіки на новій технологічній основі, зростання ВВП, завоювання і формування нових ринків товарів і послуг.

Не сформовано центр інноваційної політики, який би проводив інноваційну ідеологію в економічну практику. Не завершено формування стимулюючої законодавчо-правової бази і адекватного фінансово-економічного механізму, включаючи організаційні структури. Певного орієнтування потребує вся економічна модель держави, у тому числі освіта, культура, науковий та інтелектуальний потенціал, які є першоосновою суспільного прогресу.

Тривалий час вирішенню еколого-економічних питань не приділялось належної уваги, тому умови проживання людей в деяких регіонах світу, зокрема в Україні погіршувались.

Система природокористування, охорони й відтворення навколишнього середовища в Україні не відповідає вимогам часу і нині перетворилась на фактор, який стримує перехід на засади сталого розвитку. Вирішення цих проблем залежить від макроекономічної, екологічної та соціальної політики.

Багато країн позитивно сприйняли модель сталого розвитку, яка стимулює економічне зростання і подальшу до певної межі інтенсифікацію використання природних ресурсів.

Поступовий перехід на систему економічного зростання й екологічного балансування вимагає дотримання цілої низки вимог. Одна з них полягає в забезпеченні адекватності нової екологічної політики сучасним економічним перетворенням, застосування економічних важелів управління, вартісної оцінки природних ресурсів.

Моніторинг впровадження Цілей сталого розвитку

Коли Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу досягнення Цілей сталого розвитку було започатковано інклюзивний процес їх досягнення в Україні. Кожна глобальна ціль була розглянута з урахуванням специфіки національного розвитку, у результаті чого постала національна система, яка складається із 86 завдань. Ці завдання національного розвитку, індикатори для моніторингу їх виконання та цільові орієнтири для досягнення до 2030 року було відображено в Національній доповіді “Цілі сталого розвитку: Україна”. Фактично ця система є базою для подальшого комплексного моніторингу країни.

У 2019 році Кабінет Міністрів України у своєму Розпорядженні затвердив перелік індикаторів, у розрізі яких здійснюється збір даних для моніторингу реалізації Цілей сталого розвитку і оприлюднення даних та координацію робіт з розробки метаданих за індикаторами. Так було започатковано вимірювання суспільного прогресу у цілому та удосконалення системи національної статистики.

У липні 2020 року Україна на Політичному форумі високого рівня зі сталого розвитку під егідою Економічної і соціальної ради ООН представила світовій спільноті перший Добровільний національний огляд стану досягнення Цілей сталого розвитку.

У 2021 році запроваджено постійний моніторинг індикаторів досягнення Цілей сталого розвитку.

6. ГЛОБАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Питання здоров'я населення та розвитку суспільства нерозривно між собою пов'язані. Стан здоров'я населення – важливий індикатор благополуччя країни, він відображає її соціально-економічне, екологічне, демографічне та санітарно-гігієнічне становище, є показником її прогресу, мірою соціально-культурного розвитку суспільства і якості життя. Саме тому здоров'я населення має займати провідне місце у системі цінностей будь-якої цивілізованої країни. Стан здоров'я громадян може або сприяти збільшенню трудового потенціалу, або призвести до його деградації та руйнування. Здоров'я та якість життя окремих людей і популяції у цілому визначається складним набором взаємопов'язаних факторів. З огляду на це, заходи щодо зміцнення охорони здоров'я і благополуччя населення не можуть обмежуватися тільки сектором охорони здоров'я. Розробка і здійснення державних політичних заходів, спрямованих на підвищення якості життя, вимагають активної участі й залучення інших секторів економіки та соціальної сфери на всіх етапах цього процесу [7]. Державними членами Організації Об'єднаних Націй (ООН) сформульовані 17 цілей сталого розвитку (ЦСР), які мають бути досягнені до 2030р. Майже всі ЦСР безпосередньо пов'язані зі здоров'ям або опосередковано сприяють поліпшенню здоров'я. Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аспектам сталого розвитку, пов'язаним зі здоров'ям населення країн світу присвячені наукові праці таких вчених як: Е.Барбієр [8], О.Березіна [1] Дж.Бургесс [8], Л.Гонюкова [6], О.Мартюшева [2] А.Рожко [5], Л.Свистун [5], В.Сичова [6] та ін. Незважаючи на значний обсяг публікацій, присвячених дослідженню сталого розвитку, недостатньо розробленими залишаються питання моніторингу процесу реалізації цілей сталого розвитку в сфері охорони здоров'я за допомогою системи глобальних показників. Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз системи глобальних показників

досягнення цілей в області сталого розвитку в галузі охорони здоров'я. Основні результати дослідження. Центральний елемент розвитку – це здоров'я населення: воно є попередньою умовою прогресу в галузі сталого розвитку, а також його показником і результатом. Разом з тим, хоча в даний момент немає жодного сумніву в тому, що здоров'я повинно займати потрібне місце в наступному поколінні цілей в області розвитку, все ж у цьому випадку необхідно ще знайти і переконливий спосіб визначення тієї чи іншої мети в галузі охорони здоров'я.

У доповіді ВООЗ «Здоров'я у 2015р.: від цілей розвитку тисячоліття до цілей сталого розвитку» визначені основні чинники, що вплинули на прогрес у галузі охорони здоров'я відповідно до прийнятих ООН Цілей розвитку тисячоліття (ЦСТ), а також викладені дії, які країни і міжнародне співтовариство повинні зробити в першу чергу для досягнення нових цілей у галузі сталого розвитку (ЦСР) [7]. Після широкого процесу консультацій Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) розроблений перелік основних показників стану здоров'я, що пропонуються для моніторингу досягнення Цілей в галузі сталого розвитку.

Ціль 3 ставить здоров'я саме по собі як бажаний результат. Важливо також те, що здоров'я представлено в якості початкового елемента інших цілей і надійного показника того, наскільки добре відбувається сталий розвиток в цілому. Показники, пов'язані зі здоров'ям, можна об'єднати в такі тематичні групи, що характеризують [13]: репродуктивне здоров'я, материнство, здоров'я новонароджених та дітей; інфекційні хвороби; неінфекційні хвороби і психічне здоров'я; травми і насильство; систему охорони здоров'я; екологічні ризики; спалахи хвороб. В табл. 6.1 представлено задачі та показники для досягнення ЦСР 3 «Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх в будь-якому віці».

Таблиця 6.1–Задачі та показники досягнення ЦСР 3

ЦСР 3 «Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччя всіх осіб будь-якого віку»	
Задачі	Показники
3.1 До 2030 року знизити глобальний коефіцієнт материнської смертності до менше 70 випадків на 100000 живонароджених	3.1.1 Коефіцієнт материнської смертності 3.1.2 Частка пологів, прийнятих кваліфікованими медичними працівниками ³
3.2 До 2030 року покласти край передбачуваній смертності новонароджених дітей у віці до п'яти років, при цьому всі країни повинні прагнути зменшити неонатальну смертність до 12 випадків на 1000 живонароджених, а смертність у віці до п'яти років до 25 випадків на 1000 живонароджених	3.2.1 Коефіцієнт смертності дітей у віці до п'яти років 3.2.2 Коефіцієнт неонатальної смертності
3.3 До 2030 року покласти край епідеміям СНІДу, туберкульозу, малярії і тропічних хвороб, яким неприділяється належної уваги, і забезпечити боротьбу з гепатитом, захворюваннями, що передаються через воду, і іншими інфекційними захворюваннями ³	3.3.1 Число нових заражень ВІЛ на 1000 неінфікованих в розбивці за статтю, віком і приналежністю до основних груп населення 3.3.2 Захворюваність на туберкульоз на 100000 осіб 3.3.3 Захворюваність на малярію на 1000 осіб 3.3.4 Захворюваність на гепатит В на 100000 осіб 3.3.5 Число людей, які потребують лікування від «забутих» тропічних хвороб
3.4 До 2030 року зменшити на третину передчасну смертність від неінфекційних захворювань за допомогою профілактики і лікування і підтримки психічного здоров'я і благополуччя	3.4.1 Смертність від серцево-судинних захворювань, раку, діабету, хронічних респіраторних захворювань 3.4.2 Смертність від самогубств
3.5 Покращувати профілактику і лікування залежності від психоактивних речовин, в тому числі зловживання наркотичними засобами та алкоголем	3.5.1 Охоплення лікуванням розладів, викликаних вживанням психоактивних речовин (медикаментозні, психосоціальні та реабілітаційні послуги та послуги щодо подальшого догляду) 3.5.2 Зловживання алкоголем (що визначається у відповідності з національними особливостями вживання алкоголю на душу населення у віці від 15 років) в літрах чистого алкоголю в календарний рік
3.6 До 2020 року вдвічі скоротити в усьому світі число смертей і травм в результаті дорожньо-транспортних пригод	3.6.1 Смертність в результаті дорожньо-транспортних пригод

<p>3.7 До 2030 року забезпечити загальний доступ до послуг з охорони сексуального і репродуктивного здоров'я, включаючи послуги з планування сім'ї, інформування та просвіта, і облік питань охорони репродуктивного здоров'я в національну стратегічну програмах</p>	<p>3.7.1 Відсоткова частка жінок репродуктивного віку (від 15 до 49 років), чиї потреби з планування сім'ї задовольняються сучасними методами 3.7.2 Народжуваність серед підлітків (у віці від 10 до 14 років і у віці від 15 до 19 років) на 1000 жінок в даній віковій групі</p>
<p>3.8 Забезпечити загальне охоплення послугами охорони здоров'я, в тому числі захист від фінансових ризиків, доступ до якісних основних медико-санітарних послуг та доступ до безпечних, ефективних, якісних і недорогих основних лікарських засобів і вакцин для всіх</p>	<p>3.8.1 Охоплення основними медико-санітарними послугами (визначається як середнє охоплення основними послугами за процедурами, щовідслідковуються) 3.8.2 Частка населення з великою питомою вагою сімейних витрат на медичну допомогу в загальному обсязі витрат або доходів домогосподарств</p>
<p>3.9 До 2030 року істотно скоротити кількість випадків смерті і захворювання в результаті впливу небезпечних хімічних речовин і забруднення і отруєння повітря, води і ґрунтів</p>	<p>3.9.1 Смертність від забруднення повітря житлових приміщеннях і атмосферного повітря 3.9.2 Смертність від відсутності безпечної води, безпечної санітарії та гігієни (від відсутності безпечних послуг в галузі водопостачання, санітарії та гігієни (ВПСГ) для всіх) 3.9.3 Смертність від ненавмисного отруєння</p>
<p>3.a Активізувати, при необхідності, здійснення Рамкової конвенції Всесвітньої організації охорони здоров'я із боротьби проти тютюну в усіх країнах.</p>	<p>3.a.1 Стандартизована за віком поширеність вживання тютюну особами у віці від 15 років</p>
<p>3.b Сприяти дослідженням і розробкам вакцин і лікарських препаратів для лікування інфекційних і неінфекційних хвороб, які в першу чергу стосуються країн, що розвиваються, забезпечувати доступність недорогих основних лікарських засобів і вакцин відповідно до Дохінської декларації «Угода ТРІПС та охорона здоров'я», в якій підтверджується право країн, що розвиваються в повному обсязі використовувати положення Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності відносно прояву гнучкості для цілей охорони здоров'я населення і, зокрема, забезпечення доступу до лікарських засобів для всіх</p>	<p>3.b.1 Частка цільової групи населення, охоплена імунізацією усіма вакцинами, включеними в національні програми 3.b.2 Загальний чистий обсяг офіційної допомоги з метою розвитку, спрямованої на медичні дослідження і в основні галузі охорони здоров'я 3.b.3 Частка медичних установ, постійно мають набором основних необхідних і доступних лікарських засобів</p>
<p>3.c Істотно збільшити фінансування</p>	<p>3.c.1 Число медичних працівників на</p>

охорони здоров'я та набір, розвиток, професійну підготовку та утримання медичних кадрів в країнах, щорозвиваються, особливо в найменш розвинених країнах і малих острівних державах, що розвиваються.	душу населення і їх розподіл
3.d Нарощувати потенціал всіх країн, особливо країн, що розвиваються, в області раннього попередження, зниження ризиків і регулювання національних і глобальних ризиків для здоров'я	3.d.1 Здатність дотримуватися Міжнародних медико-санітарних правил (ММСП) і готовність донадзвичайних ситуацій в області суспільної охорони здоров'я

Складено авторами відповідно до [12]

В щорічному звіті ВООЗ за 2017р., що стосується світової статистики охорони здоров'я: «World health statistics 2017: monitoring health for the SDGs, sustainable development goals» [13] містяться результати, яких досягли країни світу в сфері досягнення ЦСР. Моніторинг досягнення Цілей в галузі сталого розвитку, що стосуються охорони здоров'я та суміжних областей, пов'язаний для багатьох країн зі значними труднощами. Можливості організацій, що займаються статистикою охорони здоров'я, в багатьох країнах як і раніше дуже обмежені, а зрослий попит на деталізовані дані робить це ще більш очевидним. Зв'язки між сектором охорони здоров'я і статистичними відомствами повинні удосконалюватися, інституціоналізуватися і виходити далеко за рамки співробітництва, пов'язаного, наприклад, з модулем національного демографічного і медичного обстеження або перепису населення. Зокрема, інституційний потенціал для аналітичних досліджень є недостатнім, і його слід зміцнювати в міністерствах охорони здоров'я, державних медичних установах і статистичних відомствах [13].

Одним із завдань для досягнення ЦСР 3 є зменшення до 2030р. на третину передчасної смертності від неінфекційних захворювань за допомогою профілактики і лікування, а також підтримання психічного здоров'я і благополуччя. Рівень досягнення цього завдання визначається наступними показниками: смертність від серцево-судинних захворювань, раку, діабету, хронічних респіраторних захворювань; смертність від

самогубств.У Європейському регіоні ВООЗ прийнято ряд важливих стратегічних і програмних документів, профілактичного спрямування, зокрема профілактики неінфекційних захворювань. Серед них: «Основи нової Європейської політики в охороні здоров'я «Здоров'я 2020», декларація Глобальної міністерської конференції щодо здорового способу життя та боротьби з неінфекційними захворюваннями, Європейська стратегія профілактики і боротьби з неінфекційними захворюваннями на 2012–2016рр., Європейський план дії по скороченню шкідливого вживання алкоголю на 2012–2020рр. [7].Неінфекційні захворювання є однією з основних проблем в галузі охорони здоров'я та розвитку 21-го століття. Жоден уряд не може ігнорувати зростаюче тягар неінфекційних захворювань. Привідсутності фактичних дій, соціальні та економічні втрати будуть продовжувати рости, і знищувати потенціал країн по їх усуненню.Визнаючи руйнівний соціальний, економічний і суспільний вплив на здоров'я неінфекційних захворювань розроблено Глобальний план дій ВООЗ з профілактики та боротьби з неінфекційними захворюваннями 2013–2020рр. (відомий як Глобальний план дій по неінфекційним захворюванням –Global NCD Action Plan [10]), який містить дев'ять добровільних глобальних цілей і глобальну системи моніторингу. Він був прийнятий Всесвітньою асамблеєю охорони здоров'я в 2013р. та перекликається з ЦСР в області охорони здоров'я щодо боротьби з неінфекційними захворюваннями [7, 11].За оцінками ВООЗ у 2015р. 40 мільйонів смертей (70% від загальної чисельності смертей у світі) сталися через неінфекційні захворювання. Більшість смертей у світі у 2015р. були викликані чотирма основними неінфекційними захворюваннями, а саме: серцево-судинним захворюваннями –17,7млн смертей (45% всіх випадків смертей від неінфекційних захворювань); новоутвореннями –8,8 млн смертей (22%); хронічними респіраторними захворюваннями –3,9 млн смертей (10%) та діабет –1,6 млн смертей (4%). Ризик смерті від одного з чотирьох основних неінфекційних захворювань у віці від 30 до 70 років зменшився з 23% в 2000р.до 19% в 2015р.

[13].Серцево-судинні захворювання (ССЗ) займають перше місце серед неінфекційних хвороб вУкраїні, зумовлюючи третину причин інвалідності та майже дві третини випадків смертності. Щорічно від ССЗ помирає понад 426тис. українців (67,3%),тобто у середньому щодня –більше однієї тисячі осіб. Цей показник є одним із найвищих у Європі, тому питання зменшення передчасної смертності від неінфекційних захворювань для України є досить актуальним [7].За даними ВООЗ в Європейському регіоні найвищий рівень смертності від серцево-судинних захворювань, раку, діабету, хронічних респіраторних захворювань в віці від 30 до 70 років в 2015р. спостерігався в Туркменістані, Російській Федерації та Україні, а найнижчий –в Ісландії (рис. 4)[13].Епідемія неінфекційних хвороб обумовлює значні соціальні втрати, масштабні економічні збитки, гальмує прогрес у досягненні стратегічних цілей людського розвитку.

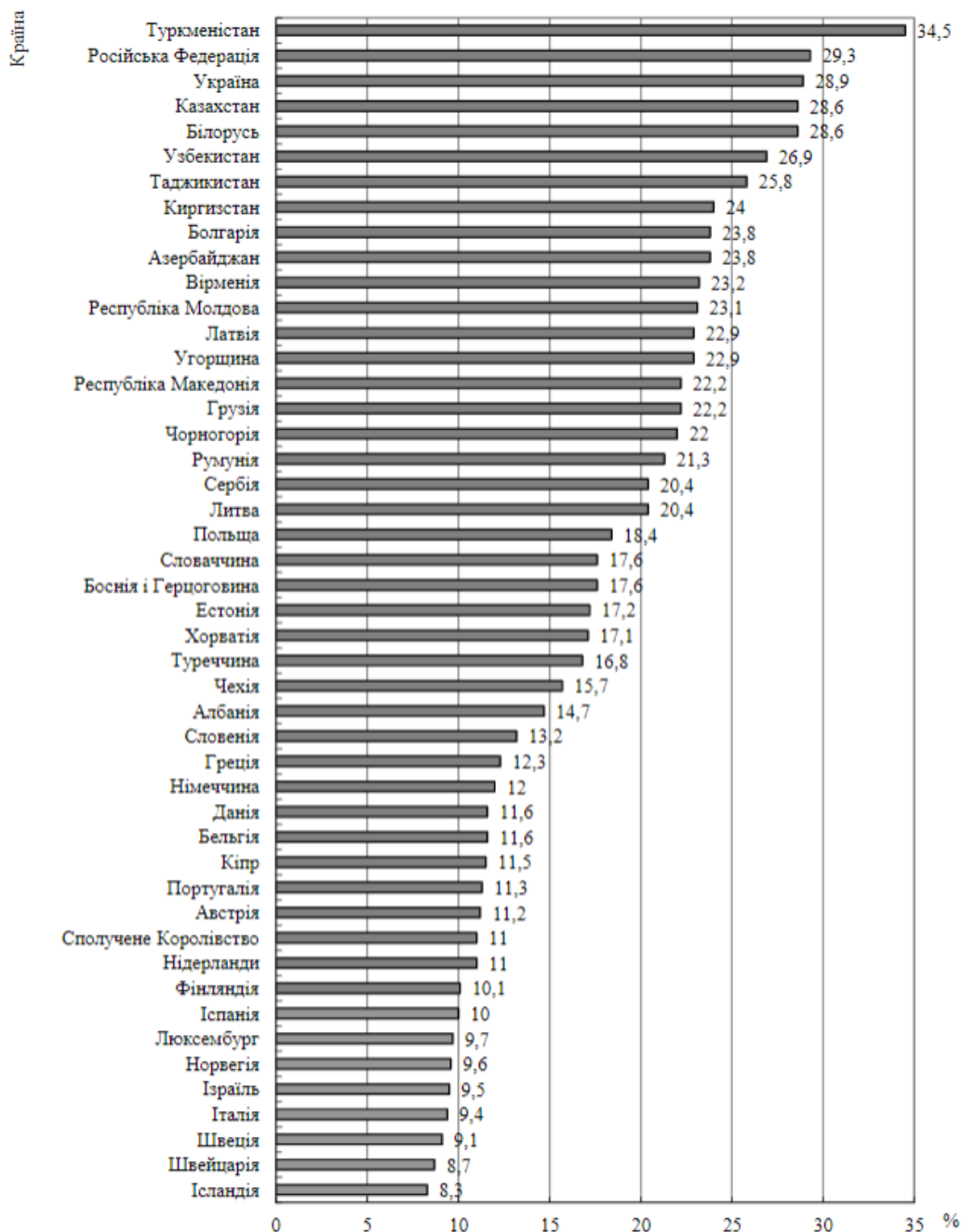

Рис. 4. Смертність від серцево-судинних захворювань, раку, діабету, хронічних респіраторних захворювань в віці від 30 до 70 років в Європейському регіоні в 2015р. (%), побудовано авторами відповідно до [13]

Сьогодні в світі викликає занепокоєння тенденція до зростання неінфекційних захворювань, щонегативно впливає на охорону здоров'я окремих громадян та суспільства в цілому, а також на перспективи розвитку економіки. Соціальний та економічний тягар зумовлений чотирма хворобами, які перебувають у центрі уваги держав –членів ООН: серцево-

судинними захворюваннями, діабетом, раком та хронічними респіраторними захворюваннями; вони призводять до тривалої недієздатності, зниження добробуту родин і зменшення продуктивності, а також до величезного навантаження на систему охорони здоров'я. За даними, представленими Європейським бюро ВОЗ, у 2014р. найвище значення стандартизованого коефіцієнту смертності (СКС) від хвороб системи кровообігу (за МКБ–10) у всіх вікових групах в розрахунку на 100000 населення серед країн Європейського регіону мала Україна (674), а найнижче значення – Іспанія (119) (рис. 5). Варто зазначити, що дані по деяким країнам відсутні

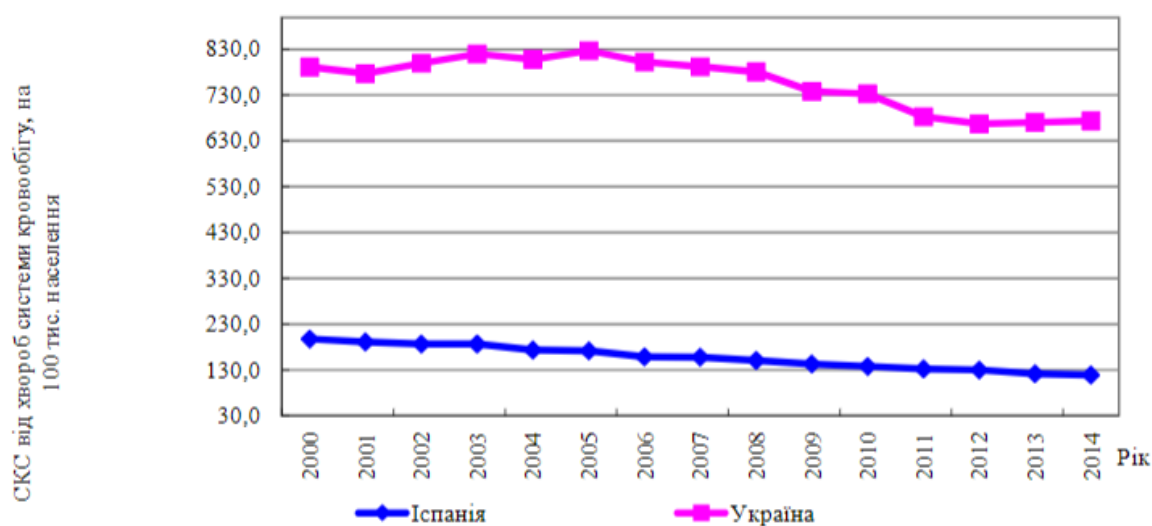

Рис. 5. Стандартизований коефіцієнт смертності (СКС) від хвороб системи кровообігу (за МКБ–10) у всіх вікових групах в 2000–2014рр. в Україні та в Іспанії, побудовано відповідно до[9]

Таким чином, значення СКС від хвороб системи кровообігу (за МКБ–10) у всіх вікових групах в розрахунку на 100000 населення в Україні перевищує значення коефіцієнту в Іспанії у 5,6 рази. Порівняльний аналіз СКС від хвороб системи кровообігу населення України та Іспанії проведений з метою демонстрації необхідності приділення більшої уваги цій проблемі. У регіональному розрізі в 2015р. за кількістю померлих від хвороб системи кровообігу перше місце займала Дніпропетровська область (36430 осіб), друге – Харківська область (30123 особи). Найменший показник

спостерігався у Чернівецькій області (8358 осіб) [3]. Епідемію неінфекційних захворювань в Україні пов'язують із посиленням впливу глобалізації, швидкої урбанізації, зниження фізичної активності агресивною рекламою тютюну, алкоголю та фаст-фуду, збільшенням доступності цих продуктів. Із метою впровадження Концепції розвитку системи громадського здоров'я в Україні розроблений проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Прозатвердження Національного плану заходів щодо неінфекційних захворювань для досягнення глобальних цілей сталого розвитку» [4].

Висновки. Здоров'я населення безпосередньо залежить від соціально економічних умов, інакше кажучи, стан здоров'я населення є самим точним, адекватним індикатором якості життя. Здоровий спосіб життя та сприяння благополуччю для всіх осіб в будь-якому віці має важливе значення для забезпечення сталого розвитку та створення процвітаючого суспільства. Здоров'я і благополуччя всіх вікових груп населення є самостійною ціллю сталого розвитку (ЦСРЗ), але воно також впливає на перебіг подій і сприяє досягненню всіх інших цілей. Для оперативного моніторингу процесу реалізації всіх цілей сталого розвитку і виконання відповідних завдань за країнами світу використовується уніфікований набір глобальних показників.

7. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

7.1. Принципи сталого розвитку туризму

Науково-технічний і соціально-економічний прогрес привів до прискореного розвитку туризму. Через це в місцях, масово відвідуваних туристами, з'явилися серйозні проблеми в області екології, культури та соціального розвитку. Неконтрольоване зростання туризму, обумовлений бажанням швидко отримати прибуток, часто приводить до негативних наслідків - збитку навколишньому середовищу та місцевим громадам. Це змушує людство проявляти турботу про збереження природних, історичних та культурних цінностей. Принципи охорони біосфери в глобальному масштабі були закріплені в 1992 р. конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро, у якій взяли участь делегації урядів 179 країн світу, численні міжнародні та неурядові організації. На конференції було схвалено програмний документ "Порядок денний на XXI століття" ("Agenda 21") і прийнята Декларація з навколишнього середовища і розвитку.

Прийняття цього документа стало початком впровадження радикального нововведення в сферу туризму - принципу сталого розвитку туризму, який був запропонований ЮНВТО. Ця радикальна інновація змушує працівників туристської сфери та туристів міняти свої погляди на туризм, на взаємовідносини його учасників.

У 1995 р. спільними зусиллями Всесвітньої туристської організації, Всесвітньої ради з подорожей і туризму та Ради Землі був розроблений документ "Порядок денний на XXI століття для галузі подорожей і туризму" (Agenda 21 for the Travel and Tourism Industry).

У цьому документі аналізується стратегічна і економічна важливість туризму, наводяться численні повідомлення про надмірний наплив туристів, про втрату деякими курортами їх колишньої слави, знищення місцевої

культури, транспортних проблеми і зростаючий опір місцевого населення напливу туристів.

Документ визначив конкретну програму дій державних відомств, національних туристських адміністрацій (НТА), галузевих організацій і туристичних компаній зі сталого розвитку туризму. Для урядових відомств визначені наступні пріоритетні сфери діяльності:

- ✓ оцінка існуючої нормативної, економічної та добровільної структури з точки зору сталого туризму;
- ✓ оцінка економічної, соціальної, культурної та екологічної діяльності національної організації;
- ✓ навчання, освіта і просвіта громадськості; планування сталого туризму;
- ✓ сприяння обміну інформацією, досвідом і технологіями; забезпечення участі всіх суспільних секторів у розвитку сталого туризму;
- ✓ розробка нової туристської продукції; співробітництво в цілях розвитку сталого туризму.

Завданнями туристських компаній є вироблення та визначення напрямків діяльності з розвитку сталого туризму. Пріоритетними сферами діяльності повинні стати збереження і відновлення навколишнього середовища: зведення відходів до мінімуму; залучення персоналу, клієнтів та громадськості до вирішення екологічних питань. Розгляд економічних, соціальних, культурних критеріїв та охорони навколишнього середовища має бути складовою частиною всіх управлінських рішень, у тому числі при включенні нових елементів в існуючі програми.

У 2004 р. Всесвітня туристська організація сформулювала концепцію сталого розвитку туризму (цитуюємо):

"Норми та практику управління стійким розвитком туризму можна застосовувати до всіх видів туризму та до всіх типів напрямків, включаючи масовий туризм і різні ніші туристських сегментів. Принципи стійкості відносяться до охорони навколишнього середовища, економічним та

соціально-культурним аспектам розвитку туризму і між цими трьома аспектами повинен бути встановлений відповідний баланс, щоб гарантувати довготривалу стійкість туризму. Таким чином, стійкий туризм повинен:

1) забезпечити оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, які становлять ключовий елемент розвитку туризму, підтримуючи основні екологічні процеси і допомагаючи зберігати природну спадщину та біологічне різноманіття;

2) поважати своєрідні соціально-культурні особливості приймаючих спільнот, зберігаючи властиву їм створене і сформоване культурна спадщина та традиційні звичаї, і вносити внесок у взаєморозуміння різних культур і терпимість до їх сприйняття;

3) забезпечувати життєздатність довгострокових економічних процесів, враховуючи їхню вигоду для всіх зацікавлених кіл, які їх неупереджено поширюють, включаючи постійну зайнятість і можливості вступників доходів та соціальних послуг для приймаючих спільнот і внесок у скорочення масштабів убогості.

Сталий розвиток туризму потребує компетентну участь всіх зацікавлених кіл, що мають стосунок до цієї справи, і в такій же мірі в рішучому політичному керівництві для того, щоб забезпечити широку участь та досягнення консенсусу. Досягнення сталого туризму є безперервним процесом, що вимагає постійного моніторингу впливу на навколишнє середовище, вводячи, у випадку якщо це необхідно, відповідні попереджувальні та/або коригувальні заходи.

7.2.Сталий туризм та його особливості

Стійкий туризм повинен також підтримувати високий рівень задоволення потреб туристів, використовуючи багатопланові запити туристів, підвищуючи їх поінформованість (обізнаність) про стійкість результатів і просуваючи практичну діяльність зі сталого туризму серед них".

Основна відмінність моделей масового (традиційного) та сталого туризму (табл.7.1) полягає в тому, що частина одержуваних вигод у випадку сталого розвитку туризму спрямовується на відновлення ресурсної бази та вдосконалення технологій виробництва послуг.

Таблиця 7.1

Основні відмінності сталого туризму від масового (традиційного)

Фактори порівняння	Стійкий туризм	Масовий (традиційний) туризм
Залучення туристів	Обсяги надання туристських послуг узгоджуються з соціально-економічними, екологічними можливостями території, які й визначають характер туристської діяльності	Туристська діяльність орієнтована на постійне збільшення туристських потоків. Обсяги надання туристських послуг обмежуються лише ємністю матеріально-технічної бази
Поведінка туристів	Відвідувачі під час свого перебування дотримуються певної моделі поведінки у відповідності з культурою відвідуваною територією. Поведінка відвідувачів не завдає шкоди природним ресурсам, традицій і звичаїв місцевого населення	Відвідувачі приносять свій спосіб життя і поведінки на територію відпочинку
Ставлення до природи	Для відвідувачів важлива сама цінність існування природних об'єктів, а не їх споживча цінність	Домінує споживачьке ставлення відвідувачів до природних об'єктів. Природні об'єкти оцінюються виходячи з їх корисності для людини
Відносини відвідувачів та місцевого населення	Дружелюбні, поважні відносини, метою яких є пізнання нової культури	Формальні відносини. Відвідувачі вважають себе господарями, яких повинні обслуговувати

У 2000 р. відомі туроператори спільно з ЮНЕП (програма ООН із захисту навколишнього середовища), Комісією ООН з освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Всесвітньої туристської організацією створили добровільне некомерційне партнерство "Ініціатива туроператорів для сталого розвитку туризму" (ТОІ), відкрите для всіх нових членів. Учасники цього партнерства визначають сталий розвиток як основу своєї підприємницької діяльності і спільно працюють для просування практики і методів, сумісних

зі сталим розвитком. Вони прагнуть запобігати забрудненню навколишнього середовища; зберігати рослини, тварин, екологічні системи, біологічне різноманіття; охороняти і зберігати ландшафт, культурна і природна спадщина, поважати цілісність місцевих культур і уникати негативного впливу на соціальні структури; співпрацювати з місцевим співтовариством і народами; використовувати місцеві продукти і вміння місцевих працівників. У 2002 р. ЮНВТО спільно з ЮНКТАД розробила програму "Стійкий туризм - запорука викорінення злиднів" (ST-EP).

В даний час здійснюється цілий ряд міжнародних програм з впровадження стійкого туризму. Однією з них є Програма комплексного управління прибережними зонами (Integrated Coastal Zone Management), яка має статус кодексу і прийнята більшістю країн Європи, що інтенсивно розвивається в Америці, актуальна для України. Мета цієї програми: облік специфічних соціально-природних умов морських узбереж при організації життєдіяльності і управлінні прибережними зонами. Європейська програма навчання комплексного управління прибережними зонами фінансується Європейським Союзом.

Останнім часом стали розвиватися так звані нетрадиційні види туризму - екологічний, сільський, екстремальний, пригодницький, соціально відповідальний.

7.3. Соціально відповідальний туризм

Філософія соціально відповідального туризму полягає в тому, щоб обмінюватися культурними традиціями, консолідуватися на основі національної самобутності, знайомлячись з побутом місцевих жителів, їх традиціями і звичаями. Тут важливо, щоб туристи вели себе як гості, яким люб'язно дозволили пожити в будинку, а не як господарі, яким всі навколо повинні прислужувати. У той же час місцевим жителям не слід ставитися до туристів, як до настирливим непроханим гостям, чия присутність треба перетерпіти, вони повинні розуміти, що приїжджі сприяють поліпшенню

економічної та соціальної ситуації на їхній батьківщині. Схема управління соціально відповідальним туризмом наведена на рис. 6.

Соціально відповідальний туризм визнає головну роль місцевих громад, їх соціальну відповідальність за власну територію.

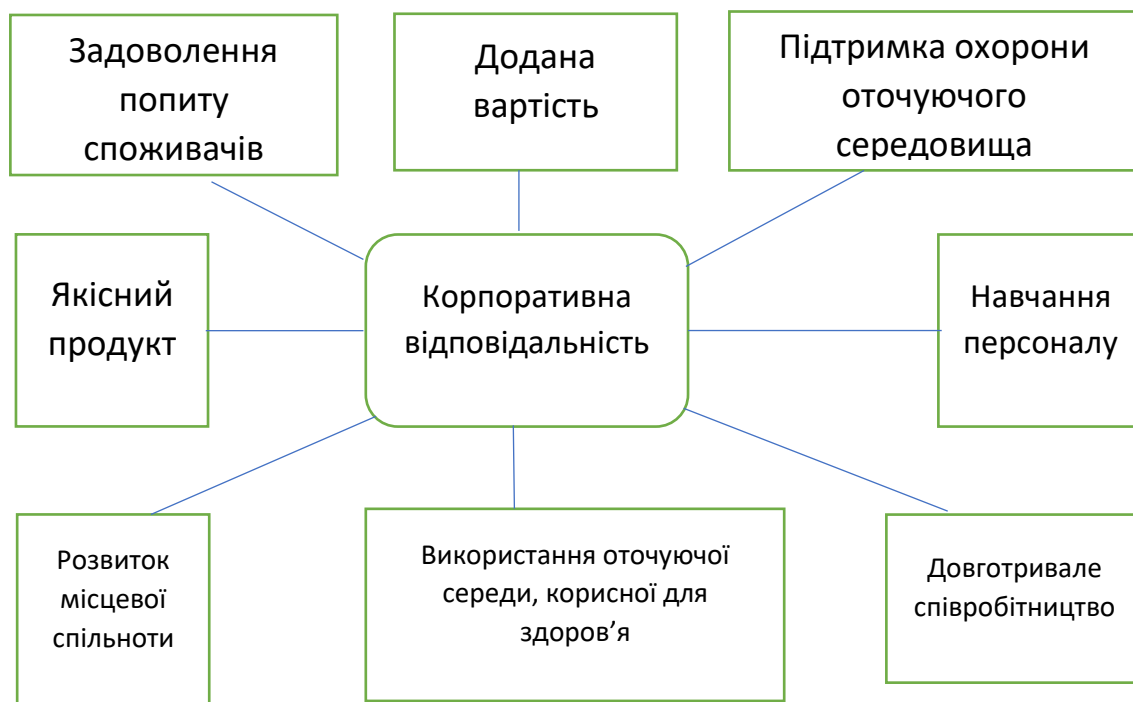

Рис. 6. Схема управління соціально відповідальним туризмом.

Розвиток туризму, – зазначено у “Хартії зі сталого туризму”, – має бути оснований на критерії сталості. Це означає, що він є екологічно прийнятним на тривалий період часу, економічно життєздатний, а також етично та соціально справедливий і рівноправний щодо місцевих громад”.

Сталий розвиток туризму - концепція розвитку туризму, що передбачає довгострокове, протягом поколінь, допустиме антропогенне навантаження на туристичні ресурси, їх життєздатність, розвиток і економічну рентабельність.

Найбільш розповсюдженим та загальноприйнятим визначенням сталого розвитку залишається визначення з доповіді Світової комісії з питань

навколишнього середовища та розвитку (WECD, 1987 р.) – «Наше спільне майбутнє»:

Сталий розвиток – це розвиток, що задовольняє потреби сьогодення і гарантує таку ж можливість майбутнім поколінням.

Таке визначення фокусується на: концепції потреб, особливо бідного населення світу, яким потрібно надати найвищий пріоритет; концепції обмеження можливостей оточуючого середовища у задоволенні теперішніх і майбутніх потреб.

З вищенаведеного визначення можна зробити висновок, що коли ми говоримо про сталий розвиток, ми не фокусуємось виключно на екологічних питаннях. Сталий розвиток сприймається як процес, що гармонійно поєднує використання ресурсів, напрямки інвестування, аспекти технологічного розвитку та інституційні зміни з потребами теперішнього і прийдешніх поколінь.

Декілька експертів (Герракіс та Дефіс, 2004 р., Редкліфт, 1991р.), виходячи з вищенаведеного визначення, ставлять наступні запитання:

- Коли ми говоримо, що сталий розвиток гарантує майбутнім поколінням рівень життя не гірший, ніж теперішній, що ми вкладаємо у слово «гірший»? Чи можемо ми визначити поняття «достатнього рівня життя» для теперішнього покоління і передбачити довготривалий ефект від обмеження використання природних ресурсів сьогодні?

- Коли ми говоримо про задоволення потреб людей, то ми говоримо про нинішнє чи майбутнє покоління?

- Рівень споживання має залишитись на теперішньому рівні, чи його потрібно зменшувати?

Оскільки перше визначення не відповідає на поставлені запитання, три міжнародні

організації IUCN, UNEP та WWF у 1991 році запропонували інший підхід.

Сталий розвиток визначається як: "... Шлях розвитку, що справді покращує якість життя людей і в той самий час зберігає природне різноманіття планети... Сталий розвиток означає жити гармонійно з іншими людьми та з природою”.

У цьому визначенні акцент зроблено на покращенні якості життя людей та важливості гармонійного співіснування з природою. На Світовій конференції з розвитку сталого туризму, що мала місце у Ланзароті в 1995 р., було прийнято Хартію розвитку сталого туризму. Ось визначення сталого розвитку згідно із Хартією:

Сталий розвиток - це процес управління глобальними ресурсами, результатом якого має бути їх збереження, що, в свою чергу, призведе до збереження природного та культурного багатства.

Вищенаведене визначення підкреслює потребу зберігати природну та культурну спадщину, і в той же час приділяє увагу раціональному управлінню природними ресурсами.

Сталий розвиток має чотири виміри, які тісно пов’язані між собою:

- ✓ Соціальний, що показує взаємозв’язок людей, зокрема рівність та повагу до правіших.
- ✓ Економічний, тісно пов’язаний із системами, що забезпечують виживання людини (робота та гроші).
- ✓ Екологічний (природний), який фокусується на системах, що підтримують життя планети.
- ✓ Політичний (інституційний), що означає демократичне правління і прийняття рішень з питань використання природного та створеного людиною середовища.

Сталий розвиток має деякі характеристики, що відрізняють його від інших форм розвитку, які з’явилися протягом останніх десятиліть, такі як класична модель і модель необмеженого розвитку.

1. Прямий зв’язок з навколишнім середовищем. Людська діяльність та використання ресурсів не можуть перевищувати можливості екосистеми.

Перевищення цієї здатності призводить до деградації довкілля. Перебування людської раси на цій планеті можливе лише за умови, що всі наші дії не перевищуватимуть можливості екосистеми.

2. Передбачення майбутніх потреб. Ми маємо моральний обов'язок зберегти для майбутніх поколінь можливість забезпечити власні потреби з ресурсів навколишнього середовища, яке має наше покоління.

3. Збереження та покращення якості життя. Якість життя означає не лише матеріальний, але й соціальний, моральний, духовний аспекти. Тому якість має включати всі ці аспекти.

4. Рівні можливості. Всі адміністративні одиниці та соціальні групи в країні повинні мати рівні права, можливості та обов'язки. Особлива увага повинна приділятися бідним та людям з особливими потребами.

5. Принцип обережності. Якщо існує сумнів з приводу екологічного впливу якихось дій чи проектів із розвитку, то вибір, в першу чергу, має бути на користь захисту довкілля.

6. Потреба співвідносити всі дії з впливом на довкілля. Щоб вирішити серйозні проблеми навколишнього природного середовища, необхідно брати до уваги всі їх аспекти.

Таким чином, досягнення сталості - це складний процес, що включає в себе кооперацію на різних рівнях (національному, науковому, місцевому, рівні ЗМІ та ін.). Кожен з вищенаведених секторів має робити внесок до справжньої «культури сталого розвитку».

Туризм вважається однією з найпотужніших індустрій світу. Туризм є джерелом доходів та робочих місць у багатьох країнах світу.

Ця галузь економіки розвивається дуже динамічно і є важливим елементом соціально-економічного розвитку. Сьогодні бізнес обсяг туризму дорівнює або навіть перевершує експорт нафти, продуктів харчування або автомобілів.

Але попри динамічний розвиток і зростання економіки, він також має свої негативні наслідки для природного середовища: забруднення води,

ґрунтів і океанів, зміна клімату, неефективне використання джерел енергії, руйнація пам'яток природи, знищення біорізноманіття тощо.

Туризм важливий тому, що:

- ✓ Туризм сприяє створенню 7% всіх робочих місць у глобальному масштабі, а також ще мільйони робочих місць у «споріднених» галузях економіки (будівництво, транспорт, торгівля, сільське господарство, тощо);

- ✓ Туризм «відповідає» за 30% світового експорту послуг (на суму більшу ніж 1 мільярд доларів США), для країн, що розвиваються цей показник становить 45%;

- ✓ На туризм припадає 9% світового ВВП;

- ✓ За прогнозами Всесвітньої туристичної організації до 2030 року кількість міжнародних туристів складатиме 1,8 млрд. чол.

Реальний вплив туризму на довкілля залишається прихованим за рахунок того, що транспортні перевезення, готельний та ресторанний бізнес сприймаються як окремі сектори сфери послуг, а не як взаємопов'язані компоненти єдиного комплексу, головним завданням якого є задоволення всезростаючих потреб туризму.

Зростання значимості туризму та загострення проблем, пов'язаних з його розвитком, змушують говорити про необхідність змін та пошуку нових векторів розвитку. Це стало причиною численних спроб адаптації головних положень і принципів концепції сталого розвитку до контексту туризму. Слід зазначити, що перша спроба визначення сталого туризму була зроблена ще у 1988 році Всесвітньою туристичною організацією. Сталий туризм розглядався як напрямок, що веде до управління всіма ресурсами таким чином, що економічні, соціальні й естетичні потреби можуть задовольнятися при одночасному збереженні культурної самобутності, основних екологічних процесів, біологічної різноманітності і систем підтримки життя.

Значно поживалися зусилля з розроблення принципів сталого туризму після прийняття «Порядку денного на XXI століття». Туризм не був включений як окремий розділ у цей програмний документ, який охоплює

різноманітні аспекти сталого розвитку світового співтовариства. Та все ж таки у “Порядку денному на ХХІ століття” була сформульована думка про те, що індустрія туризму володіє колосальним потенціалом і може вносити конструктивний внесок у сталий розвиток всіх регіонів планети.

Важливим кроком стало розроблення у 1996 році Всесвітньою туристичною організацією, Світовою радою з подорожей та туризму та Радою планети Земля власного “Порядку денного на ХХІ століття у сфері подорожей та індустрії туризму”. Крім цього, протягом 1990-х років була ухвалена ще низка міжнародних документів. Зокрема, Міжнародна конференція з туризму, яка відбулася у Ланшеро (Канарські острови) в 1995 році, ухвалила “Хартію зі сталого туризму”. У квітні 1999 року рішенням Генеральної Асамблеї ООН та Комісії ООН зі сталого розвитку була ухвалена “Міжнародна програма зі сталого розвитку туризму”. У цьому ж році у Сантьяго (Чилі) був ухвалений “Глобальний етичний кодекс туризму”. Всі ці документи так чи інакше розкривають екологічну, економічну та соціальну складову сталого розвитку туризму. “Розвиток туризму, – зазначено у “Хартії зі сталого туризму”, – має бути оснований на критерії сталості. Це означає, що він є екологічно прийнятним на тривалий період часу, економічно життєздатний, а також етично та соціально справедливий і рівноправний щодо місцевих громад”.

Особливо актуально це звучить для України, країни з колосальним туристично-рекреаційним потенціалом, яка покладає великі надії на туристичний сектор економіки. Україна саме зараз має можливість розвивати туристичну індустрію на засадах сталості. Звичайно, концепція розвитку сталого туризму, з повним дотриманням принципів гармонійного розвитку, є складною в реалізації, але водночас вона є ідеалом, орієнтиром, до якого слід прагнути.

Курортні та рекреаційні території нашої держави становлять близько 9,1 млн. га, тобто 15% території. Щороку Україну відвідує приблизно 17 млн. іноземців, більшість яких є громадянами країн СНД, а третина – з ЄС. За

даними Всесвітньої туристської організації, частка України в турпотоках Європи становить близько 4%, а також приблизно 0,9% в загальноєвропейських надходженнях від туристичної діяльності.

Але туристичний потенціал України на сьогоднішній день розкрито не повністю (частка туристичної галузі в структурі ВВП країни – 1,5 – 2,5%). Основними перешкодами розвитку туристичного сектору в Україні є переважно чинники управлінського, економічного, соціального, екологічного та культурного характеру.

Варто зазначити, що сутність концепції сталого розвитку у туризмі містить у собі два ключових взаємопов'язаних положення. *По-перше* – необхідність задоволення потреб усіх верств населення, зокрема малозабезпечених і соціально незахищених, зазвичай, через соціальні форми туризму. Причому в туризмі майже рівнозначно виявляються економічні та соціальні потреби людини. *По-друге* – обмеженість ресурсів, що обумовлює обмежену здатність навколишнього середовища задовольняти теперішні та майбутні потреби суспільства. Основною складовою обмежень у сталому розвитку туризму є природне навколишнє середовище, а також економічні, соціально-побутові та культурологічні обмеження, які обумовлені організацією суспільства, станом технологій, рівнем освіти і культури населення.

Дотримання змісту сталого розвитку в туризмі передбачає:

- ✓ охорону довкілля, мінімізація збитку в процесі туристичної діяльності, екологічний нагляд за станом туристичного освоєння територій;
- ✓ контрольоване використання технологій туристичного обслуговування, передусім автотранспорту, енергії, питної води тощо;
- ✓ соціальну справедливість щодо місцевих громад, тобто прибуток та інші блага від туризму мають розподілятися на паритетних засадах, з урахуванням інтересів місцевого населення, а не переходити до іноземних інвесторів і національної еліти;
- ✓ естетичну гармонію рекреаційного природокористування, яка

полягає у тому, що туристична діяльність та інфраструктура повинні органічно вливатися в історично сформоване середовище і зберігати унікальну своєрідність кожної місцевості.

В даний час реалізується ціла низка міжнародних програм з впровадження сталого туризму, так як для України пріоритетним є розвиток міжнародного туризму та повноцінне членство на світовому ринку туристичних послуг, що, на нашу думку, є цілком реально, так як країна має потужні можливості та умови для нарощення свого потенціалу, зокрема завдяки наявності унікальних природно-рекреаційних ресурсів, історико-культурних пам'яток, багатій флори та фауни, зон різноманітних форм відпочинку.

Вважаємо, що для розвитку туристичної індустрії України на засадах сталого туризму актуальним є розробка інноваційних підходів, так як перехід до моделі сталого потребує структурної адаптації національної економічної системи, ефективного використання наявних ресурсів та активного застосування інструментів державного регулювання розвитку туристичної галузі.

Також однією з вкрай актуальних проблем дотримання та реалізації принципів сталого розвитку у туризмі є відсутність кваліфікованих кадрів, які розуміють необхідність та важливість саме такої діяльності:

- 1) при плануванні сполучають та взаємоузгоджують соціальні, економічні й екологічні цілі;

- 2) здійснюють кількісну оцінку впливу на навколишнє середовище (функціонування природних екосистем) різних форм і видів туризму, окремих об'єктів і турів.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що, оскільки сучасний стан розвитку туризму в Україні переважно можна оцінити як нестабільний та несталий, проблеми сталого розвитку туризму набувають усе більшої гостроти та актуальності і звертають увагу все ширшого кола дослідників та практиків. Нині відсутній комплексний підхід щодо показників оцінки стану

й перспектив розвитку індустрії туризму в Україні з урахуванням базових принципів сталого розвитку.

Для забезпечення сталого розвитку туризму в Україні необхідно підвищувати рівень раціонального використання ресурсного потенціалу, професійну підготовку персоналу в індустрії туризму, забезпечувати розвиток транспортної інфраструктури, долати сезонну і просторову нерівномірність розподілу туристів, підвищувати фінансові показники підприємств індустрії туризму, приділяти значну увагу взаємозв'язку між природоохоронною діяльністю і сталим туризмом.

8. ВРАХУВАННЯ ПИТАНЬ ІНВАЛІДНОСТІ: ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

8.1. Задоволення потреб індивідів з особливими потребами

Міжнародне середовище, починаючи з ХХ століття активізувалося навколо задоволення потреб індивідів з особливими потребами. Було прийнято ряд законодавчих актів для захисту прав і свобод людей з особливими можливостями [1]:

1. Універсальна Декларація прав людини.
2. Декларація прав людей з інтелектуальною недостатністю (1971).
3. Декларація прав інвалідів (1975).
4. Світова програма дій щодо людей з обмеженими можливостями (1982).
5. Стандартні правила ООН про рівні можливості для людей з інвалідністю (1993).

Сучасні міжнародні стандарти в галузі основних прав людини передбачають можливості участі кожної людини у суспільному житті. В «Стандартних правилах забезпечення рівних можливостей для інвалідів», що були затверджені 20 грудня 1993 року на 48 сесії Генеральної Асамблеї ООН у правилах 6, 7, 8 було визначено умови, за яких має здійснюватися навчання, зайнятість, підтримка доходів і соціального забезпечення в інтегрованому середовищі [1].

Першим міжнародним документом ХХІ століття, який стосувався прав індивідів з обмеженими можливостями в політичній, соціально-економічній та культурній сферах стала прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 13 грудня 2006 року Конвенція ООН «Про права людей з обмеженими можливостями».

Генеральний Секретар ООН Кофі Аннан Kofi Atta Annan (1938-2018) відзначив дану Конвенцію як «історичне досягнення для 650 мільйонів людей з обмеженими можливостями в усьому світі» (Morals, 2018). Україною

Конвенція «Про права осіб з інвалідністю» (Конвенція про права інвалідів) була ратифікована Верховною Радою України у березні 2010 р. Дана Конвенція стала основним документом, який забезпечує захист прав особи з особливими потребами.

У статті 24 даної Конвенції зазначається [2]:

1. Держави-учасниці визнають право осіб з інвалідністю на освіту. Для цілей реалізації цього права без дискримінації й на підставі рівності можливостей держави-учасниці забезпечують інклюзивну освіту на всіх рівнях і навчання протягом усього життя, прагнучи при цьому:

а) до повного розвитку людського потенціалу, а також почуття достоїнства та самоповаги та до посилення поваги до прав людини, основоположних свобод і людської багатоманітності;

б) до розвитку особистості, талантів і творчості осіб з інвалідністю, а також їхніх розумових і фізичних здібностей у найповнішому обсязі;

с) до надання особам з інвалідністю можливості брати ефективну участь у житті вільного суспільства.

2. Під час реалізації цього права держави-учасниці забезпечують, щоб:

а) особи з інвалідністю не виключалися через інвалідність із системи загальної освіти, а діти з інвалідністю - із системи безплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти;

б) особи з інвалідністю мали нарівні з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безплатної початкової й середньої освіти в місцях свого проживання;

с) забезпечувалося розумне пристосування, що враховує індивідуальні потреби;

д) особи з інвалідністю отримували всередині системи загальної освіти необхідну підтримку для полегшення їхнього ефективного навчання;

е) в умовах, які максимально сприяють засвоєнню знань і соціальному розвитку, відповідно до мети повного охоплення, вживались ефективні заходи з організації індивідуалізованої підтримки.

3. Держави-учасниці надають особам з інвалідністю можливість засвоювати життєві та соціалізаційні навички, щоб полегшити їхню повну й рівну участь в процесі освіти і як членів місцевої спільноти. Держави-учасниці вживають у цьому напрямі належних заходів, зокрема:

а) сприяють засвоєнню абетки Брайля, альтернативних шрифтів, підсилювальних та альтернативних методів, способів і форматів спілкування, а також навичок орієнтації та мобільності й сприяють підтримці з боку однолітків і наставництву;

б) сприяють засвоєнню жестової мови та заохоченню мовної самобутності глухих;

с) забезпечують, щоб навчання осіб, зокрема дітей, які є сліпими, глухими чи сліпоглухими, здійснювалося з допомогою найбільш підхожих для особи з

інвалідністю мов, методів і способів спілкування і в обстановці, яка максимально сприяє засвоєнню знань і соціальному розвитку.

4. Щоб сприяти забезпеченню реалізації цього права, держави-учасниці вживають належних заходів для залучення до роботи вчителів, зокрема й учителів з інвалідністю, які володіють жестовою мовою та (чи) абеткою Брайля, та для навчання спеціалістів і персоналу, що працюють на всіх рівнях системи освіти. Таке навчання охоплює освіту в питаннях інвалідності й використання підхожих підсилювальних і альтернативних методів, способів та форматів спілкування, навчальних методик і матеріалів для надання підтримки особам з інвалідністю.

5. Держави-учасниці забезпечують умови, щоб особи з інвалідністю могли мати доступ до загальної вищої освіти, професійного навчання, освіти для дорослих і навчання протягом усього життя без дискримінації та нарівні

з іншими. Із цією метою держави-учасниці забезпечують, щоб для осіб з інвалідністю забезпечувалося розумне пристосування.

Отже, інклюзивним колективам закладів освіти, необхідно співпрацювати з фахівцями, які мають значний досвід роботи як із молоддю з особливими потребами, так і роботодавцями, які можуть залучити таких осіб для покращення індивідуальних показників особистісного розвитку, забезпечення подальшої швидкої інтеграції в соціальне та економічне середовище.

Крім того, в процесі забезпечення процесу інклюзивної освіти відбувається гуманізації соціумів (групи осіб, які виконують одне поставлене завдання) зокрема, та у майбутньому суспільства в цілому. Індивіди стають більш чутливими до колективних та індивідуальних проблем, більш відповідальними під час виконання завдань, спостерігається толерантність у сприйнятті особистісних відмінності.

У вересні 2015 року Генеральна Асамблея прийняла Порядок денний сталого розвитку до 2030 року, який включає 17 цілей сталого розвитку (ЦСР). Ґрунтуючись на підході «не залишати нікого осторонь», нова програма підкреслює цілісний підхід до досягнення сталого розвитку для всіх.

ЦСР спрямовані на забезпечення всіх трьох аспектів сталого розвитку (екологічного, економічного та соціального). Незважаючи на те, що слово «інвалідність» безпосередньо не згадується в усіх цілях, всі цілі є актуальними для включення та розвитку людей з інвалідністю.

Посилання на проблеми інвалідності міститься в різних цілях ЦСР, зокрема в цілях, пов'язаних з освітою, зростанням і зайнятістю, подоланням нерівності, розвитком міст і громад, а також зі збором даних та моніторингом ЦСР.

Буклет підготовлено в рамках співпраці Національної Асамблеї людей з інвалідністю України та ПРООН за підтримки МЗС Данії.

У вересні 2015 року Генеральна Асамблея прийняла Порядок денний сталого розвитку до 2030 року, який включає 17 цілей сталого розвитку (ЦСР). Грунтуючись на підході «не залишати нікого осторонь», нова програма підкреслює цілісний підхід до досягнення сталого розвитку для всіх. ЦСР спрямовані на забезпечення всіх трьох аспектів сталого розвитку (екологічного, економічного та соціального). Незважаючи на те, що слово «інвалідність» безпосередньо не згадується в усіх цілях, всі цілі є актуальними для включення та розвитку людей з інвалідністю.

Посилання на проблеми інвалідності містяться в різних цілях ЦСР, зокрема в цілях, пов'язаних з освітою, зростанням і зайнятістю, подоланням нерівності, розвитком міст і громад, а також зі збором даних та моніторингом ЦСР:

- Ціль 4 щодо інклюзивної та справедливої якійся освіти та сприяння можливостям навчання протягом усього життя зосереджена на усуненні гендерних відмінностей в освіті та забезпеченні рівного доступу до всіх рівнів освіти та професійної підготовки для вразливих груп, включаючи людей з інвалідністю.
- Ціль 8 передбачає сприяння безперервному, інклюзивному та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній роботі для всіх. Міжнародна спільнота має на меті досягти повної та продуктивної зайнятості та гідної праці для всіх жінок і чоловіків, у тому числі для людей з інвалідністю, і рівної оплати за роботу рівної вартості.
- Ціль 11 спрямована на те, щоб зробити міста та громади інклюзивними, безпечними та сталими. Для досягнення цієї Цілі держави-учасниці мають забезпечити доступ до безпечних, доступних і сталих транспортних систем для всіх шляхом підвищення безпеки дорожнього руху та розвитку громадського транспорту з особливою увагою до потреб вразливих груп, зокрема, людей з інвалідністю.
- Тісно пов'язана з нею Ціль 10, що спрямована на скорочення нерівності у країнах та між країнами шляхом розширення можливостей та сприяння соціальному, економічному та політичному включенню всіх, включаючи людей з інвалідністю.
- Ціль 17 підкреслює, що для посилення засобів реалізації та зміцнення глобального партнерства для сталого розвитку важливим є збір даних, а також моніторинг та підвартість ЦСР. Держави-учасниці мають посилити підтримку для розбудови спроможності країн, що розвиваються, включаючи найменш розвинені країни та малі островні країни, що розвиваються. Це значно поліпшить доступність яasnих, своєчасних і достовірних даних, дезагрегованих за наявність інвалідності.

Буклет розроблено в рамках проекту ПРООН «Громадянське суспільство задля розвитку демократії та прав людини»

ВРАХУВАННЯ ПИТАНЬ ІНВАЛІДНОСТІ

ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Порядок денний зі сталого розвитку на період до 2030 року

Питання інвалідності безпосередньо згадується у таких ЦІЛЯХ:

- 11x** Люди з інвалідністю та питання інвалідності згадуються у Порядку денному зі сталого розвитку на період до 2030 року
- 6x** Люди в вразливих/важких життєвих ситуаціях згадуються в Порядку денному

Забезпечення активної участі інвалідів у житті суспільства – девіз нашого часу

Міжнародний день інвалідів відзначається у всьому світі щорічно 3 грудня відповідно до резолюцією 47/3 Генеральної Асамблеї від 14 жовтня 1992 року. Його мета - просування прав інвалідів у всіх сферах суспільного життя, а також привернення уваги широкої громадськості до проблем інвалідів.

Ухвалення Конвенції про права інвалідів у 2006 році стало логічним продовженням багаторічної роботи ООН в цій галузі. А Порядок денний в галузі сталого розвитку до 2030 року, і ряд основних глобальних стратегій в сфері розвитку закріплюють основи діяльності щодо подальшого просування прав інвалідів.

«Забезпечення активної участі інвалідів у житті суспільства - реалізація Порядку денного в галузі сталого розвитку на період до 2030 року»

Тема Дня покликана була привернути увагу до аспектів розширення можливостей інвалідів в контексті досягнення цілей в галузі сталого розвитку, викладених в Порядку денному на період до 2030 року.

Порядок денний до 2030 року спрямований на досягнення благополуччя для всіх жителів планети. Інваліди можуть внести свій посильний внесок у вирішення цього завдання, включаючи діяльність в сфері пом'якшення наслідків стихійних лих, гуманітарних операцій та містобудування. Уряди, інваліди, організації, що захищають їх права,

академічні установи та приватний сектор можуть спільно допомогти в досягненні Цілей в галузі сталого розвитку.

11 червня 2019 року генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш оголосив про початок реалізації Стратегії ООН по інтеграції інвалідів. За допомогою Стратегії система ООН забезпечуватиме систематичний облік прав інвалідів у своїй роботі, що здійснюється як поза Організацією, так і всередині неї, а також зміцнювати довіру інвалідів та їх впевненість в тому, що їх цінують, а їх гідність і права поважають, і що на робочому місці їм будуть забезпечені сприятливі умови для повноцінної і ефективної участі нарівні з іншими.

За оцінками, більше 1 мільярда людей мають якусь форму інвалідності. Це відповідає майже 15% населення світу. Від 110 мільйонів (2,2%) до 190 мільйонів (3,8%) людей 15 років і старше відчувають значні труднощі у функціонуванні. Більш того, показники інвалідності зростають у зв'язку зі старінням населення і зростанням тягаря хронічних порушень здоров'я.

Форми інвалідності можуть бути самими різними. Деякі порушення здоров'я, пов'язані з інвалідністю, призводять до поганого стану здоров'я і значним медико-санітарним потребам, а інші порушення не призводять до цього. Однак усі інваліди мають такі ж загальні медико-санітарні потреби, як і всі інші люди, і, тому, їм необхідний доступ до основних служб охорони здоров'я. Стаття 25 Конвенції ООН про права інвалідів (КПІ) підтверджує право інвалідів на найвищий досяжний рівень здоров'я без дискримінації.

Інвалідність - це медичний стан або серйозно порушена функція організму, що суттєво лімітує або обмежує можливості індивідуума в контексті стандартних норм для окремих груп. Цей термін часто використовується для позначення індивідуальних функцій організму, включаючи фізичні недоліки, сенсорні порушення, когнітивні порушення, інтелектуальні порушення, психічні захворювання, а також різні види хронічних захворювань.

По всьому світу люди з інвалідністю демонструють більш низькі результати щодо здоров'я, більш низькі досягнення в галузі освіти, меншу економічну активність і більш високі показники бідності, чим не інваліди. Частково це пов'язано з тим, що інваліди стикаються з бар'єрами, що перешкоджають їх доступу до послуг, які для багатьох з нас є звичними, таким як охорона здоров'я, освіта, зайнятість і транспорт, а також інформація.

Ці перешкоди можуть приймати різні форми, що стосуються, в тому числі фізичного середовища, законодавства, політики, суспільних відносин або дискримінації.

Люди з обмеженими можливостями наражаються на більш високий ризик насильства:

- ✓ Діти з обмеженими можливостями майже в чотири рази частіше піддаються насильству, ніж їхні здорові однолітки.

- ✓ У дорослих з деякими обмеженими формами інвалідності в 1,5 рази більше шансів стати жертвою насильства

- ✓ У дорослих з порушеннями психічного здоров'я майже в чотири рази більше шансів стати жертвою насильства.

Фактори, які сприяють підвищенню ризику насильства по відношенню до людей з обмеженими можливостями, включають стигму, дискримінацію і невігластво, а також відсутність соціальної підтримки для тих, хто піклується про них.

Факти і досвід показують, що при ліквідації всіх бар'єрів особи з обмеженими можливостями отримують право в повній мірі брати участь в житті суспільства, приносячи йому цілком відчутну користь. Таким чином, бар'єри на шляху інвалідів завдають шкоди суспільству в цілому, а елемент доступності є складовою частиною прогресу і розвитку.

Конвенція про права інвалідів (КПІ) визнає, що наявність бар'єрів є центральним компонент інвалідності. Відповідно до Конвенції, концепція інвалідності еволюціонує «в ході подолання людьми з порушеннями різних

поведінкових і екологічних бар'єрів, що перешкоджають їх повній і ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими».

Доступність і інтеграція - основні права осіб з обмеженими можливостями, які закріплені в Конвенції про права інвалідів, є не тільки цілями, а й передумовами для здійснення інших прав. Конвенція (статті 9, доступність) прагне надати інвалідам можливість вести незалежний спосіб життя і брати активну участь у всіх аспектах життя і розвитку суспільства. Вона закликає держави-учасники вживати належних заходів для забезпечення того, щоб інваліди мали доступ до всіх аспектів життя суспільства на засадах рівності з іншими, а також для виявлення та усунення перешкод і бар'єрів, що заважають доступності.

В Україні, починаючи з минулого року почали змінювати систему підтримки людей з інвалідністю. МОЗ разом з іншими міністерствами та громадськістю працює над впровадженням в Україні *Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я (МКФ)*. Це система, яку використовують в усіх розвинених країнах лікарі, педагоги, спеціалісти з реабілітації та психологи, щоби всебічно зрозуміти стан здоров'я людини й краще спланувати лікування, реабілітацію та послуг для людей із хронічними захворюваннями або інвалідністю.

У створення грудні Уряд ухвалив розпорядження щодо впровадження МКФ (Розпорядження від 27 грудня 2017 р. № 1008-р «Про затвердження плану заходів із впровадження в Україні Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я та Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків»).

МОЗ України у травні 2018 року був виданий наказ №981 про затвердження перекладу Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я та Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків.

Це здійснено в рамках реалізації Плану заходів із впровадження Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я та Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків, затвердженого розпорядженням Кабміну від 28 грудня 2017 року № 1008.

Міжнародна класифікація функціонування (МКФ) схвалена усіма 191 членами Всесвітньої організації охорони здоров'я 22 травня 2001 року під час 54-ї Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я. МКФ доповнює іншу класифікацію ВООЗ, Міжнародну класифікацію хвороб 10-го перегляду (МКХ).

Медична модель обмеження життєдіяльності, на якій ще донедавна базувалась українська охорона здоров'я, передбачала розподіл людей на здорових та хворих. Медицина рятувала життя, але не допомагала людині, що залишилась нерухомою, сліпою або з ампутованою кінцівкою, жити далі.

На відміну від цієї моделі, Міжнародна класифікація функціонування зосереджує увагу не на діагнозі, а включає усі аспекти життя людини (розвиток, участь та середовище), і окремо - для дітей і підлітків. Це дозволяє краще планувати лікування, реабілітацію та створення послуг для людей із хронічними захворюваннями або інвалідністю.

Міжнародна класифікація функціонування (МКФ) - це класифікатор, який використовують в усіх розвинених країнах лікарі, педагоги, спеціалісти з реабілітації та психологи. Його використання в Україні є підґрунтям для розвитку системи реабілітації, раннього втручання та інклюзії, для планування заходів соціального захисту, систем компенсації та для розробки і реалізації їх політики. Функціонування та обмеження життєдіяльності через МКФ розглядаються як взаємодія між навколишнім середовищем та станом здоров'я людини, і тому класифікатор створює більш інтегроване розуміння стану здоров'я, надає можливість краще планувати лікування, реабілітацію та створення послуг для людей із хронічними захворюваннями або інвалідністю.

МКФ складається з таких основних компонентів:

- ✓ Функції та структура тіла (В — англ. Body)
- ✓ Активність (А — англ. Activity, пов'язана із завданнями та діями індивіда) та участь (Р- англ. participation — залученість у життєву ситуацію)
- ✓ Додаткова інформація щодо тяжкості та факторів зовнішнього середовища.

Головне завдання – зробити процес реабілітації безперервним: від моменту виникнення проблеми зі здоров'ям, що призвела до інвалідності, до максимально можливого відновлення функціонування. Для цього необхідно змінити як процедуру визначення інвалідності, так і послідовність дій, які допомагатимуть людині з інвалідністю максимально адаптуватися до навколишніх умов.

Класифікація, схвалена Всесвітньою організацією охорони здоров'я, не є інструментом оцінювання, навпаки – у МКФ включені усі аспекти життя людини, а не лише діагноз.

Головною перевагою МКФ для пацієнтів є інтеграція фізичних, ментальних та соціальних аспектів їх стану. Діагноз мало що може сказати про функціональні можливості людини. Для прикладу, діагноз «перелом вертлюгової западини» нічого не каже про функціонування людини. В залежності від типу перелому лікування може дати повне відновлення, а можлива ситуація, коли людина не зможе ходити самостійно навіть з найкращою пожиттєвою реабілітацією. Для планування та реалізації втручань потрібно використовувати інформацію про обмеження функцій.

Не менш важливою є рання діагностика та виявлення у маленьких дітей - *система раннього втручання*. Адже чим раніше виявляється хвороба чи стан, тим простіше лікувати або корегувати. В Україні будуть використовуватись найкращі міжнародні тестові системи для діагностики розвитку дитини і вироблений алгоритм спостереження за розвитком новонароджених з критично низькою вагою (катамнестичне спостереження).

Раннє втручання – це комплексна допомога для сім'ї з дитиною від народження до 4-х років, що має інвалідність, порушення розвитку чи ризик її виникнення. Система раннього втручання підтримує всю сім'ю, даючи їй навички, необхідні для забезпечення найкращих умов для збереження здоров'я дитини, її розвитку і освіти. Завдяки ранньому втручанню діти і батьки отримують знання, навички, що дозволяють їм ефективно інтегруватися в громади.

Оскільки МКФ є по своїй суті класифікацією, пов'язаною з охороною здоров'я та обставинами, які стосуються здоров'я, вона також використовується в таких областях, як страхування, соціальний захист, праця, освіта, економіка, розробка стратегії соціального та загального законодавства та екологічні зміни. Вона була прийнята як одна з соціальних класифікацій Організації Об'єднаних Націй, на яку посилаються та в якій реалізуються Стандартні правила з забезпечення рівних можливостей для людей з обмеженнями життєдіяльності. Таким чином, МКФ є зручним інструментом для реалізації прийнятих міжнародних мандатів з прав людини, а також національного законодавства.

8.2. Розумне пристосування для людей з інвалідністю

З ратифікацією Україною в грудні 2009 року Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, в українському законодавстві з'явилося визначення розумного пристосування. До сьогодні практика його застосування так і не стала поширеною, що, напевне, пов'язано із незрозумілістю цього нового терміну.

Насправді, у розвинутих країнах світу принцип розумного пристосування використовується не перше десятиліття, а отже є й відповідна практика, включаючи досвід судових процедур у випадках відмови в розумному пристосуванні. На жаль, в українській традиції мова йде лише про розумне пристосування для осіб з інвалідністю, хоча таких пристосувань можуть потребувати й інші люди в різні періоди свого життя.[2]

Отже, для розуміння того, що ж таке розумне пристосування варто використовувати визначення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, різні модифікації якого застосовуються й в українському законодавстві: «розумне пристосування» означає внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і підхожих модифікацій і коректив, що не становлять непропорційного чи не виправданого тягаря, для забезпечення доступу особам з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод».

Це складне визначення можна розділити на кілька частин та розглядати на прикладах праці людей з порушенням здоров'я, зокрема інвалідності.[2]

Право на працю

І так, реалізація права на працю людини з інвалідністю нарівні з іншими залежить від можливості виконувати ту чи іншу роботу, що безпосередньо пов'язано із станом здоров'я людини та перешкодами, які можуть виникати.

«Наприклад, під час проведення конкурсу на вакантні посади, роботодавець проводить співбесіду з усіма кандидатами. Уявляємо, що серед цих кандидатів є людина з порушеннями слуху, для якої усна співбесіда може виявитись недоступною, отже вона не зможе довести свою професійність та отримати роботу. В такій ситуації необхідно усунути перешкоди із урахуванням особливостей людини, що і буде заходами розумного пристосування. У випадку, коли їй буде запропоновано пройти співбесіду, наприклад у письмовій формі або залучити перекладача жестової мови, вона зможе нарівні з іншими взяти участь у конкурсі».

Результат заходів розумного пристосування є очевидним: після врахування існуючих перешкод, шляхом забезпечення відповідних умов, людина з порушеннями здоров'я зможе реалізувати свої права нарівні з іншими.

Індивідуальні рішення

Важливим моментом є також те, що розумне пристосування передбачає вживання певних заходів в конкретному випадку і коли це потрібно. Ця

частина визначення означає, що розумним пристосуванням є індивідуальне рішення для конкретної людини з певним порушенням здоров'я на конкретному робочому місці із відповідним переліком професійних обов'язків.

Працівник, який залежить від щоденних медичних процедур, може потребувати зміни робочого графіку для їх проходження.

«Наприклад, його робочий день може починатись об 11 годині, але також триватиме 8 годин, чи наприклад людина буде мати перерву з 11 до 13 години, а починатиме робочий день раніше за інших працівників, або закінчуватиме пізніше. Таких варіантів із графіком роботи може бути безліч в залежності від потреби».[1]

Надмірний тягар

Насправді, не всі заходи, яких може потребувати людина з інвалідністю для забезпечення реалізації права на працю будуть заходами розумного пристосування. Як зазначено у визначенні, заходи розумного пристосування не повинні накладати на роботодавця надмірний чи невикористаний тягар.[1]

В Україні відсутні критерії розуміння надмірного чи невикористаного тягара. Однак таке навантаження не буде непропорційним, якщо воно достатньо компенсується державною підтримкою.[1]

На жаль, українські роботодавці змушені розраховувати лише на власні ресурси. По суті єдиною можливістю отримати кошти для створення умов на робочому місці є дотації на створення спеціальних робочих місць, для осіб з інвалідністю, які зареєстровані безробітними у Державній службі зайнятості. І навіть не дивлячись, що на ці цілі передбачені немаленькі кошти (від сорока до ста мінімальних зарплат), процедура отримання цих ресурсів є надскладною, що змушує роботодавців відмовлятися від співпраці з державою. [1]

«Робочі місця, створені за рахунок дотації, не враховуються під час проведення розрахунку нормативу робочих місць для працевлаштування

людей з інвалідністю до завершення виконання договору про надання дотації, який має укладатись на два роки».[1]

Розумне пристосування в різних сферах життя

Поліцейські послуги та розумне пристосування

Для тих, хто користується візком (окрім пандуса, щоб потрапити до відділку) – перенесення кабінету слідчого на перший поверх або вихід уповноваженого працівника поліції, аби прийняти та зареєструвати заяву, або провести бесіду/опитування свідка на першому поверсі (за відсутності ліфту). Для слабчучих людей потрібно буде залучити перекладача жестової мови й/або спілкуватися за допомогою засобів виводу тексту на екран/друку документів. Для незрячих людей може знадобитись асистент, щоб супроводжувати їх всередині будівлі до потрібного кабінету. Також асистент буде потрібен для того, щоб ознайомитись із документами або ж надати людині електронні копії й час на ознайомлення з ними через електронний зчитувальний пристрій. Розумним пристосуванням для людей літнього віку та для людей, що мають труднощі в навчанні, буде використання великих шрифтів, надання інформації в друкованому вигляді й використання так званого формату спрощеного читання. Замість того, щоб роздруковувати положення із закону чи розмішувати на інформаційному стенді у відділку поліції довгі тексти юридичною мовою, можна ту ж інформацію викласти спрощено й зрозуміло, ілюструвавши схемами чи інфографікою. Ще один приклад розумного пристосування – інформація про поліцейські послуги мовою національних меншин та етнічних громад, що проживають у цьому місті.[1]

Медичні послуги й розумне пристосування

Для нечуючих людей розумним пристосуванням буде або забезпечення медичного працівника, який знає жестову мову, або ж перекладача з жестової мови.

Для людини, що пересувається на візку, розумним пристосуванням буде впевнитись, що вона може потрапити самостійно до потрібного

кабінету/спеціаліста, або ж за умови відсутності ліфту й/або недоступних приміщень організувати можливість проведення прийому такої люди відповідними медичними працівниками в окремому кабінеті на першому поверсі.[1]

Освіта й розумне пристосування

Метою інклюзивного навчання є покращення навчального середовища, у якому вчитель і учні відкриті до різноманіття, де гарантується забезпечення потреб учнів і повага до їх здібностей і можливостей бути успішними. «Інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно зорієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей». Інклюзивне навчання означає, що всі учні можуть навчатися в школах за місцем проживання, у загальноосвітніх класах, де в разі необхідності їм буде надаватися підтримка як у навчальному процесі, так і з перепланування школи, класів, програм і діяльності з тим, щоб усі учні без виключення навчалися й проводили час разом.[1]

Сфера послуг і розумне пристосування

Розумним пристосуванням в аптеці буде:

- ✓ фармацевт, який розмовляє мовою жестів;
- ✓ наявність збільшувального скла, щоб клієнти могли самостійно прочитати анотацію до ліків;
- ✓ можливість замовлення ліків додому/виклик кур'єра. [1]

Спортивні клуби

Останнім часом кількість спортивних залів, клубів і басейнів значно зросла. Спорт не тільки корисний, але й популярний. Тож кількість відвідувачів спортивних клубів так само, як і їх різноманіття, лише зростатиме. І якщо «стандартний відвідувач» спортивного клубу про жодні розумні пристосування не чув і ніколи не просив, то відвідувачі

«нестандартні, з певними ознаками» можуть потребувати розумного пристосування. І спортивні клуби так само, як і інші види бізнесу, що надає послуги населенню, мають обов'язок надавати таке розумне пристосування.

[1]

Для людей з інвалідністю:

- ✓ супроводження;
- ✓ архітектурна доступність роздягальні, приміщень, де відбувається заняття (обов'язок забезпечити загальну архітектурну доступність клубу встановлюють державні норми будування);
- ✓ спеціальний спуск до басейну для людей на візках;
- ✓ вбиральні/душові пристосовані до людей різного зросту й тих, що користуються візками;
- ✓ працівники клубу, які принаймні навчені спілкуванню з людьми з інвалідністю й готові допомогти за потреби;
- ✓ тренери, які вміють працювати з людьми з різними нозологіями, зокрема такі, що розуміють мову жестів.

Заклади громадського харчування, торгівельні й розважальні центри:

- ✓ окремі місця для паркування для людей з інвалідністю поряд із входом і нагляд за тим, аби їх не займали інші відвідувачі;
- ✓ архітектурна доступність не тільки входу, але й всього приміщення;
- ✓ вбиральні не тільки доступні для тих, хто пересувається на візку, але й обладнані для батьків із дітьми (і жіночі, і чоловічі вбиральні);
- ✓ персонал, що володіє іноземними мовами;
- ✓ збільшені кабінки для примірки в магазинах одягу, щоб зручно було людям на візках;
- ✓ різний рівень розташування дзеркал – під різний зріст людини;
- ✓ дитяча кімната, дитячий стільчик, дитяче меню. [1]

Дискримінація, непряма дискримінація й розумне пристосування

Дискримінація – ситуація, за якої особа й/ або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних й інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного й соціального походження, громадянства, сімейного й майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними й необхідними.

Принцип недискримінації означає необхідність:

1. Рівного поводження з людьми з різними ознаками в однакових умовах. Наприклад, до поліції приходять два заявники, один з яких гетеросексуальний чоловік, який заявляє про пограбування, а інший гей, який заявляє про злочин на ґрунті ненависті. Вони отримують однакової якості поліцейські послуги, без образ, зневажливих натяків на сексуальну орієнтацію тощо.

2. Різного поводження з людьми, які через свої ознаки знаходяться у неоднаковому становищі. Наприклад, до поліції приходять два заявники, один з яких африканець, а інший українець. Вони отримують однакової якості поліцейські послуги, українець буде спілкуватись із поліцейськими українською мовою, африканець або отримає перекладача, або ж у відділку буде знайдено поліцейського, що розмовляє англійською або французькою мовою.

3. У разі застосування формально нейтральних правил – ці правила не мають ставити людей з різними ознаками в гірше становище порівняно до людей без таких ознак. Наприклад, якщо на службу в поліції влаштується жінка мусульманка, яка носить хіджаб, їй буде потрібний дозвіл на носіння головного убору разом із уніформою, адже заборона носити хіджаб буде означати її дискримінацію за ознакою релігійних переконань і статі. Або, якщо до поліцейського відділку із заявою прийде сліпа людина, вона

потребуватиме су проведення або принаймні пояснення, щоб з першого поверху дістатись до кабінету слідчого на третьому поверсі.

Як це все пов'язано? Обмеження в реалізації або користуванні правом може наступати внаслідок того, що потреби певних людей (через ту чи іншу ознаку людини) не можуть бути реалізовані, якщо не застосовується виключення, або якщо ми «однаково поведимося з людьми в однаковій ситуації».

Отже, непрямі дискримінація – це ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи й/ або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами й/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними й необхідними.

Тож для того, аби уникнути непрямі дискримінації, потрібно застосовувати виключення в тих випадках, коли індивідуальні ознаки людини не дають їй нарівні з іншими користуватися чи реалізовувати те чи інше право. Або, як зазначив у своїх рішеннях ЄСПЛ, – ставитися по-різному до людей згідно з різними обставинами.

Концепція «непрямі дискримінації» ґрунтується на тому, що потрібно встановити, що широка група людей з однією ознакою вже зазнала чи потенційно може зазнати обмеження через застосування певного правила, критерію або практики.

З іншого боку, концепція «розумного пристосування» не вимагає визначення групи людей з однією ознакою, яка отримає потенційну вигоду від виконання обов'язку пристосування до потреби/відмінності. Розумне пристосування розробляється в залежності від індивідуальних потреб. З іншого боку, якщо ми знаходимо розумне пристосування аби уникнути непрямі дискримінації в одній ситуації для однієї людини, то потім переглянувши правило та зробивши відповідні до нього зміни, ми вирішуємо

проблему дискримінації цілої групи в подібних ситуаціях. Це є можливим як завдяки вже застосованому розумному пристосуванню (поширити досвід на інших представників групи), так і через внесення змін безпосередньо до правила, що стало причиною дискримінації. [1]

Ще один аспект відмінностей полягає в тому, що непряма дискримінація настає тоді, коли правило/критерій/практика під питанням не проходять тесту на правомірність та пропорційність, тоді як від обов'язку використовувати розумне пристосування навпаки можна відмовитися у випадку, коли пристосування є непомірним тягарем, що є дуже індивідуальним і залежним від кожного випадку критерієм. [1]

Утім варто зазначити, що концепція «непрямої дискримінації» для української практики ще більш незвична, ніж концепція «розумного пристосування». Загального розуміння, зокрема у суддів щодо того, яким чином її застосовувати – немає, що мало відрізняє Україну від країн-членів Європейського Союзу, де також існує проблема тлумачення цієї норми. Але сам підхід застосування заборони непрямої дискримінації для встановлення обов'язку пристосовуватися є цікавим та можливим. [1]

І наостанок, зважаючи на те, що в так званому чистому вигляді концепція «розумного пристосування» є досить новою як для української, так і для європейської спільноти, сам собою обов'язок пристосовуватися до різних обставин є більш звичним явищем. Наприклад, пристосування, що робляться для того, аби ввести до суспільства різноманіття культур, мов, релігій тощо – вже давно звична та необхідна практика. Таким чином, починаючи від пошуку індивідуальних рішень, ми переходимо до виключень у різних загальних правилах, а потім в ідеальному випадку розвитку переходимо до того, аби із самого початку проектувати суспільні послуги й простір таким чином, аби вносити весь спектр різноманіття – тобто використовуємо універсальний дизайн. [1]

Оскільки розумне пристосування є одним з способів забезпечення фактичної рівності, то відповідно до Конвенції ООН про права осіб з

інвалідністю відмова в розумному пристосуванні є однією з форм дискримінації за ознакою інвалідності. І навіть не дивлячись на те, що Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» ще не виокремлює такої форми дискримінації, пряме посилення на норми Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю дозволяє захищати від неї людей з інвалідністю. [1]

Отже, насамкінець, з прикрістю змушені констатувати, що роботодавці часто бояться брати на роботу осіб з інвалідністю, вважаючи, що вони зіштовхнуться з серйозними труднощами при створенні відповідних умов. Проте не всі люди з інвалідністю потребують заходів розумного пристосування на робочому місці, зрештою й не всі заходи розумного пристосування потребують надмірних витрат чи зусиль від роботодавців. В цьому контексті важливо об'єднати зусилля роботодавців та неурядових організацій щодо залучення державного фінансування, зокрема, коли розумне пристосування стає надмірним чи невиправданим тягарем для роботодавців. Це може стосуватися, наприклад придбання відповідного обладнання, здійснення реконструкції у приміщеннях, залучення асистентів, помічників чи перекладачів жестової мови, придбання спеціального програмного забезпечення тощо.

Як було зазначено на початку, поняття розумного пристосування для України є досить новим.

9. ЛІКУВАННЯ ТА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПІСЛЯ ТРАВМ ЯК ЦІЛЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ №3

Травматизм є серйозною медико-соціальною проблемою сучасності. Травми займають 3-тє місце серед причин летальності після серцево-судинних та онкологічних захворювань, особливо в осіб молодого віку. Останнім часом зросла кількість множинних та поєднаних травм серед найбільш працездатної частини населення. У загальній структурі травматизму при надзвичайних ситуаціях травми кінцівок за оцінкою різних авторів становлять від 45 до 62%, у тому числі з переломами кісток до 34%. Основними причинами травм кінцівок є дорожньо-транспортні пригоди, нещасні випадки у побуті, на виробництві та у спорті.

Постійно зростає кількість бойових травм кінцівок. Причинами цього є війна на території України та ускладнення криміногенної обстановки у багатьох країнах світу, боротьба екстремістських угруповань, терористичні акти з використанням вибухових пристроїв. Частота вогнепальних поранень опорно-рухової системи становить більше 70% від усіх бойових пошкоджень.

Травми кінцівок часто зумовлюють посттравматичні ускладнення. Зокрема тільки порушення процесів зростання кісток спостерігається у 2,5-18,0% постраждалих (Л.Д. Горидова, К.К. Романенко, 2000). Пацієнти з наслідками травм опорно-рухового апарату є найчисельнішою групою, яка потребує комплексного відновного лікування. Серед цих хворих більше 90% складають хворі з пошкодженнями хребта, тазу, нижніх та верхніх кінцівок, а близько 10% має множинні пошкодження опорно-рухового апарату.

Постановка цілі на законодавчому рівні

Для зменшення інвалідизації людей з травмами кінцівок необхідно збільшувати об'єм активних рухів для попередження розвитку контрактур суглобів, поетапно формувати рухові навички, покращувати координацію

рухів зміцнювати кінцівки, навчати цілеспрямованих дій та необхідних рухових навиків.

Ці завдання можна вирішити за допомогою комплексної фізичної реабілітації.

В країні прийнято ряд законодавчих актів про реабілітацію. Зокрема з 2006 року вступив у дію закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», в якому детально викладені всі провідні складові реабілітаційної системи, її структура, вимоги щодо формування індивідуальних реабілітаційних програм. Більшість клініцистів розглядають реабілітацію як комплекс заходів, які здійснюються після закінчення курсу хірургічного та медикаментозного лікування. Таке уявлення значно звужує завдання і мету реабілітації, яку необхідно розуміти значно ширше – у вигляді складної системи відновлення [2, с. 8].

Стаття 3.

1. Цей Закон регулює реабілітацію у сфері охорони здоров'я осіб з обмеженнями повсякденного функціонування. Порядок здійснення інших видів реабілітації визначається іншими законодавчими актами.

2. До осіб, яким надається реабілітаційна допомога, належать:

- 1) особи з обмеженнями повсякденного функціонування;
- 2) особи, у яких захворювання, травми, вроджені порушення або інші стани здоров'я можуть призвести до обмеження повсякденного функціонування або стійкого обмеження життєдіяльності.

Стаття 4. Права та обов'язки осіб, яким надається реабілітаційна допомога

1. Особи, яким надається реабілітаційна допомога, їхні законні представники мають право брати участь у реабілітації в таких формах:

1) обирати реабілітаційний заклад, відділення, підрозділ, фахівців з реабілітації з урахуванням їх спеціалізації;

2) отримувати від фахівців з реабілітації вичерпну інформацію у доступній формі про свої права, обов'язки, наявні обмеження повсякденного

функціонування, результати реабілітаційного обстеження, умови та форми реабілітаційної допомоги;

3) ознайомлюватися з документами щодо реабілітації;

4) брати участь у визначенні мети та завдань реабілітації, складанні індивідуального реабілітаційного плану та внесенні змін до них;

5) інших формах участі, не заборонених законодавством.

2. Особи, яким надається реабілітаційна допомога, їхні законні представники під час проведення реабілітації мають право на:

1) гідне та гуманне ставлення з боку фахівців з реабілітації, працівників реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів та інших суб'єктів реабілітації;

2) захист персональних даних, дотримання режиму інформації з обмеженим доступом та збереження лікарської таємниці;

3) захист своїх прав і законних інтересів, у тому числі в судовому порядку;

4) відмову від проведення реабілітації на будь-якому етапі надання реабілітаційної допомоги;

5) інші права, передбачені законодавством.

3. Особи, яким надається реабілітаційна допомога, їхні законні представники під час проведення реабілітації зобов'язані:

1) надавати фахівцям з реабілітації об'єктивну інформацію, необхідну для надання реабілітаційної допомоги;

2) дотримуватися законних методичних настанов, інструкцій, рекомендацій фахівців з реабілітації;

3) на вимогу фахівця з охорони здоров'я надавати інформацію, дотичну до реабілітації.

4. Держава забезпечує осіб, які потребують реабілітації, технічними та іншими засобами реабілітації відповідно до індивідуального реабілітаційного плану у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Стаття 5. Принципи проведення реабілітації

1. Загальними принципами проведення реабілітації є:

1) пацієнтоцентричність, що передбачає планування та проведення реабілітації з урахуванням потреб, можливостей та побажань особи, якій надається реабілітаційна допомога, або її законного представника та членів її сім'ї, а також безпосередню їх участь у розробленні, реалізації та внесенні змін до індивідуального реабілітаційного плану;

2) цілеспрямованість - організація процесу реабілітації має спрямовуватися на досягнення довго- та короткострокових завдань;

3) своєчасність - реабілітація має розпочинатися під час гострого реабілітаційного періоду або одразу після стабілізації стану здоров'я з хронічним перебігом, індивідуальний реабілітаційний план має змінюватися відповідно до зміни функціонального стану особи, якій надається реабілітаційна допомога;

4) послідовність - кожний наступний етап процесу реабілітації має бути пов'язаний з попереднім етапом, бути підґрунтям для наступного етапу та враховувати фактичні зміни функціонального стану особи, якій надається реабілітаційна допомога;

5) безперервність - процес реабілітації має відбуватися безперервно протягом всіх реабілітаційних періодів;

6) функціональна спрямованість - реабілітаційна допомога має бути спрямована на досягнення оптимального рівня функціонування та якості життя особи у її середовищі.

2. Психологічна допомога в процесі реабілітації організовується з урахуванням таких принципів етичної та безпечної поведінки:

1) виключення або мінімізація ризиків ретравматизації, що передбачає проведення виключно тих заходів та втручань, які гарантовано не погіршать стан здоров'я особи;

2) компетентності, правильної оцінки та ознайомлення з ризиками, спричиненими ситуаціями, в яких могла бути особа;

3) готовності до надзвичайних та кризових ситуацій, у яких особа, якій надається реабілітаційна допомога, може перебувати;

4) відповідальності за отриману інформацію, що передбачає використання інформації з користю для особи, якій надається реабілітаційна допомога, а також для вдосконалення методів протидії різним формам насильства.

10. ЯКІСТЬ ЖИТТЯ В СИСТЕМІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

10.1. Якість життя в системі цілей сталого розвитку

Вирішення проблеми потреб і ресурсів для їх задоволення є обов'язковим атрибутом на будь-якому етапі цивілізаційного розвитку. Тут ключовими виступають поняття "потреби" і "ресурси". Упродовж всього часу формування сучасної цивілізації відбулись кардинальні зміни щодо потреб і ресурсів: якщо на початку формування потреби були мінімальними, а ресурси для задоволення цих потреб були максимальними (хоча здебільшого не задіяними для задоволення цих потреб). Сьогодні ситуація істотно змінилась – потреби значно зросли (як в якісному, так і кількісному вимірах), а обсяги ресурсів для задоволення цих потреб, як мінімум, не збільшились. В цьому плані можна виокремити дві фундаментальні причини таких змін: високі темпи зростання чисельності населення планети і досягнення науково-технічного прогресу, який сприяв збільшенню обсягів використання природних ресурсів для задоволення всезростаючих потреб соціуму. Унаслідок цього на початку XXI ст. постало питання нестачі ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку.

Аналізуючи сучасний стан розвитку людської цивілізації, можна констатувати, що сучасні успіхи цивілізації, досягнення науково-технічного прогресу за наявних методів організації соціальних, економічних і екологічних відносин, спричиняє не тільки прогресивний соціально-економічний розвиток, але й подальше зубожіння природи і значної частки населення планети. Тому постає проблема системного аналізу впливу результатів соціально-економічного розвитку на добробут окремої людини і суспільства загалом. Найбільш адекватним індикатором рівня добробуту сьогодні є поняття "якість життя".

Проблема формування та підвищення якості життя населення перебуває в центрі дослідження відомих як вітчизняних, так і закордонних

учених. Зокрема, теоретико-прикладні аспекти дослідження якості життя вже тривалий час активно висвітлюють вітчизняні учені, такі як: А. Базилюк, Д. Богиня, В. Геєць, В. Горбатов, О. Грішнова, М. Кизим, А. Колот, Е. Лібанова, Н. Лук'янченко та ін. Важливим є висновок українських дослідників про те, що одним із стратегічно важливих напрямів модернізації українського суспільства є підвищення якості життя населення.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Загалом, незважаючи на ступінь дослідження проблематики підвищення якості життя населення, низка принципів питань є дискусійними і до кінця невирішеними. У цьому контексті актуальним постає аналіз впливу Цілей сталого розвитку (ЦСР) до 2030 року на забезпечення високої якості життя за сучасних умов.

Виклад основного матеріалу. Рівень життя населення є основним реальним показником економічного розвитку будь-якої держави. У програмних

документах Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-деЖанейро, 1992) зазначено, що сталий розвиток являє собою не незмінний стан гармонії, а скоріш за все процес змін, в якому масштаби експлуатації ресурсів, напрямок капіталовкладень, орієнтація технологічного розвитку і інституційних змін узгоджуються з нинішніми і майбутніми потребами [1-3]. З позицій системи "потреби – ресурси" появу Концепції СР можна трактувати як реакцію суспільства на ситуацію, яка склалась у цій системі.

Починаючи із 70-х років ХХ ст. суть економічного розвитку почала набувати іншого змісту – головну увагу почали акцентувати на зменшенні масштабів бідності, нерівності і безробіття, які є незмінними факторами процесу економічного зростання. При цьому, суть розвитку формулюють досить коротко: для того, щоби з'ясувати чи розвивається країна, доцільно поставити питання: що відбулось з бідністю, як змінився рівень безробіття, який ступінь нерівності. Якщо всі три показники скоротились порівняно з

високим початковим рівнем, то поза всяким сумнівом, країна переживає період розвитку. Якщо один чи два з них, а особливо коли всі три погіршились, то немає сенсу говорити про розвиток навіть у разі подвійного зростання прибутку на душу населення. Як зазначено в доповідях Всесвітнього банку, метою розвитку є поліпшення якості життя. Поліпшення якості життя, особливо в найбідніших країнах, означає передусім зростання прибутків. Але не тільки це. Воно охоплює, зокрема, кращу освіту, харчування й охорону здоров'я, відновлення навколишнього середовища, однакові можливості, розширення особистої свободи і більш змістовне культурне життя [4].

Поява терміна "якість життя" зумовлена переходом від традиційного трактування соціального-економічного розвитку як збільшення доходів до трактування розвитку як розширення можливостей людини задовольняти свої постійно зростаючі потреби. У цьому контексті постають проблеми побудови і оцінювання показників якості життя людей. З огляду на це, дуже важливо уточнити зміст досліджуваної категорії, визначити та класифікувати чинники, що впливають на якість життя на різних рівнях управління, запропонувати сукупність показників для комплексної оцінки якості життя, знайти методiku визначення її рівня для виявлення регіональних відмінностей та розроблення відповідних регіональних програм соціально-економічного характеру, спрямованих на її підвищення. Проте на сучасному етапі ще до кінця не відпрацьовано чітких і науково обґрунтованих критеріїв об'єктивної оцінки показників, на основі яких можна визначити реальний якісний стан рівня життя різних соціальних верств населення, і за цими ознаками здійснити їх відповідне структурне ранжирування, реалізацію ефективної державної політики, спрямованої на забезпечення досягнення відповідного життєвого рівня населення [5].

Якість життя є складним, багатокomпонентним явищем, що залежить як від об'єктивних факторів (насамперед можливості задоволення людських потреб та інтересів у певних соціально-економічних умовах), так і від

різноманітних суб'єктивних факторів (соціально-психологічних, соціокультурних та інших). Підвищення якості життя є критерієм і необхідною умовою людського розвитку. Концепція людського розвитку наголошує на пріоритетності ролі людини, визначаючи, що людина – мета економічного зростання, а не його ресурс [6]. Як зазначає О. Пальчук, від вирішення проблем рівня та якості життя істотно залежать спрямованість та темпи подальших перетворень у країні для забезпечення соціально-економічної стабільності в суспільстві. Поза сумнівом, що одним із ключових чинників національної конкурентоспроможності є якість життя як базис для розвитку людського капіталу [7].

У Декларації та Плані виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002), визначено, що досягнення цілей сталого розвитку повинно забезпечити:

- ✓ збалансовану інтеграцію економічних, соціальних та екологічних аспектів СР;
- ✓ зміцнення узгодженості, координації і контролю;
- ✓ створення сприятливих умов для забезпечення верховенства права і зміцнення державних інституцій;
- ✓ розширення участі і реального залучення громадянського суспільства та
- ✓ інших відповідних зацікавлених сторін до реалізації "Порядку денного на XXI століття", а також заохочення прозорості та широкої участі громадськості;
- ✓ зміцнення потенціалу у сфері сталого розвитку на всіх рівнях, враховуючи місцевий [8].

Стратегічною метою СР є підвищення якості життя, розширення можливості кожної людини у формуванні власного майбутнього. Безумовно, насамперед йдеться про зменшення бідності – тому необхідною умовою постає збільшення доходів. Але якість життя є багатовимірним поняттям, яке охоплює тривалість життя, задоволення потреб в освіті, високий рівень

грамотності, високу якість середовища проживання тощо. За сучасних умов проблеми підвищення

якості життя населення є найважливішими завданнями державних органів управління всіх країн.

Концепція СР виходить з того, що якість життя, як складне багатокомпонентне об'єктивне і суб'єктивне явище, відображає базові передумови та ступінь реалізації вимог людського розвитку, що істотно впливає на самовідчуття людини, самоідентифікацію та якість середовища її існування (природне чи соціальне). Найістотнішою особливістю ЦСР є те, що вони зорієнтовані не тільки на економічні результати та досягнення науково-технічного прогресу, а й надають пріоритети розвитку людини, що автоматично зумовлює необхідність підвищення якості життя людини.

Ступінь пріоритетності якості життя, а не просто задоволення найважливіших людських потреб, дедалі більше стає науково обґрунтованою стратегією цивілізаційного розвитку. ЦСР є одночасно і орієнтиром, і системою пріоритетів для реалізації стратегії реформ у будь-якій країні, оскільки вони визначають найнагальніші проблеми, що стоять перед суспільством.

Об'єктивно якість життя виражається через науково обґрунтовані нормативи потреб та інтересів людей, відносно яких можна судити про ступінь їх задоволення. З іншого боку, потреби та інтереси людей індивідуальні та динамічні, а ступінь їх задоволеності можуть оцінити тільки власники цих потреб та інтересів. Ступінь задоволеності потреб людей не може бути виміряний статистичними величинами, адже більшою мірою існує у свідомості людей, їх суб'єктивних думках та оцінках.

Визнаючи, що традиційні економічні показники неспроможні відобразити реальний стан суспільного розвитку, багато дослідників до головних факторів, що визначають якість життя, відносять:

- ✓ властиві певній людині або соціуму внутрішні можливості здійснювати

- ✓ життєві процеси, тобто життєвий потенціал;
- ✓ результативні характеристики життєдіяльності відносно наявних у людей потреб, інтересів, цінностей і цілей; ● зовнішні можливості, тобто властивості навколишнього середовища, що дають можливості для здійснення життєвих функцій [9, с. 97].

Певною мірою з цим можна погодитись. Крім того, відбувається чіткий взаємозв'язок економічного і соціально-політичного розвитку. Яскравий приклад – зростання рівня життя і процеси демократизації. Випереджальний економічний розвиток зумовлює перехід до демократичних основ побудови суспільства, що пояснюють підвищенням рівня освіти, передусім зростанням доступу громадян до інформації внаслідок розвитку засобів комунікації, а також урбанізацією, розповсюдженням стандартів життя середнього класу, нагромадженням економічних ресурсів, що створюють базу для міжгрупового компромісу.

Наведемо основні параметри антропогенної діяльності та її наслідки для екосистем упродовж XX ст. Упродовж століття чисельність населення зросла у 3,75 раза. Валовий світовий продукт зріс майже у 417 разів, енергетична потужність техносфери – у 14 разів. Водночас не можна стверджувати, що впродовж XX ст. добробут населення зріс у 14 разів (не кажучи вже про 417 разів). При цьому зростання виробничих потужностей цивілізації супроводжувалось зменшенням площі лісів, збільшенням обсягів використання прісної води тощо.

Зростання виробничої потужності людства базується, передусім, на зростанні виробництва і споживання енергії. Енергія є єдиною об'єктивною і загальною мірою вартості будь-якого виду виробленої продукції не тільки людиною, але і природою. Практично в усіх країнах споживання енергії пропорційне ВВП і воно постійно зростає. У табл. 2 наведено динаміку зростання споживання енергії починаючи з 1850 р. ($TW-y = 31,5 \cdot 10^{18} J$). Згідно з даними табл. 2, за 150 років чисельність населення зросла у 5,5 раза, виробництво енергії збільшилось у 20,5 раза. При цьому енергоозброєність

людини (кількість виробленої енергії, що припадає на 1 особу, зростає у 3,7 разів. Як наслідок – значно зростає тривалість життя, кількість благ і послуг внаслідок науково-технічного прогресу, який і лежить в основі збільшення обсягів виробництва енергії.

Лауреат Нобелівської премії в галузі економіки за 1998 р., індійський економіст Амартія Сен, розробив економічну теорію, відповідно до якої кількісний показник доходу на душу населення не є адекватною характеристикою "процвітання": "багатства" чи "бідності" держави і суспільства. Він запропонував ввести замість кількісного показника – індексу ВВП (валового внутрішнього продукту на душу населення), якісний показник – ІЛР (індекс людського розвитку), покликаний замінити ВВП у визначенні рівня економічного розвитку суспільства. ІЛР повинен включати, поряд із традиційними економічними показниками, також рівень дитячої смертності, ступінь соціального оптимізму, доступ до освіти, рівень грамотності, процентне співвідношення лікарів до загальної кількості населення і т.ін.

Міжнародна організація праці запропонувала концепцію "базових потреб", відповідно до якої урядам, для підвищення якісних показників рівня життя, пропонували зосередити увагу на задоволенні основних потреб більшості населення. Відповідно до цієї концепції пріоритети соціальної політики можна поділити на дев'ять напрямів розвитку, кожен із яких характеризується своїм набором показників:

- ✓ фінансовий стан особистості – передбачає регулювання процесів розподілу доходів і власності у суспільстві, підтримку особистості як споживача товарів і послуг, гарантування мінімуму споживання;

- ✓ здоров'я – в цьому напрямі передбачається фінансування процесів забезпечення здорового способу життя людини на всіх стадіях життєвого циклу;

- ✓ освіта – розвиток особистості шляхом навчання передбачає фінансування діяльності установ освіти та культури щодо розширення

наявних засобів навчання, виховання майбутнього покоління, збереження, збагачення культурної спадщини;

- ✓ зайнятість та якість трудового життя передбачає розширення можливості отримання оплачуваної роботи, яка відповідає потребам особистості;

- ✓ вільний час і дозвілля – використовуються якісні показники можливості

- ✓ населення ефективно використовувати свій час, доступність якісного дозвілля, наявність часу для виконання сімейних і соціальних обов'язків і. ін.;

- ✓ сприятливе навколишнє середовище передбачає фінансування процесів забезпечення та захисту сприятливого навколишнього середовища, тобто оцінюється екологічна безпека, рівень забрудненості навколишнього середовища;

- ✓ соціальне оточення передбачає участь держави у процесі розвитку первинного та вторинного соціального середовища;

- ✓ забезпечення правосуддя має на меті забезпечення принципів справедливості та гуманізму, безпеки життя, запобігання злочинності;

- ✓ участь у суспільному житті передбачає контроль над процесами динаміки суспільної нерівності, забезпечення можливості участі особи в політичному житті держави [13].

Проаналізувавши ЦСР до 2030 року, можна стверджувати, що інтегрованою метою ЦСР є забезпечення високої якості життя у планетарному масштабі.

З позиції концепції сталого розвитку заслуговує на увагу точка зору Е. Тоффлера, який трактує проблему визначення "якості життя" у трьох аспектах: екологічному, економічному й соціальному. На його думку, з екологічної точки зору до підвищення якості життя можна прийти шляхом відновлення фізичного життєвого середовища, тобто зменшенням забруднення біосфери, відновленням фізичних умов існування людини,

зменшенням антропогенного навантаження на природні екосистеми тощо. З позицій соціально-економічного підходу, поняття "якість життя" розглядав Е. Тоффлер як логічний та історичний наслідок "стандарту" життя, як перехід від задоволення "основних матеріальних потреб споживача" до задоволення "витончених і видозмінених особистих потреб споживача в красі, престижі, індивідуалізації й чуттєвих відносинах". Згідно з поглядами інших прихильників цього підходу (Дж. Гелбрейта, Д. Белла, Р. Арона, Д. Медоуза, Т. Атталі, У. Росту, А. Турена, М. Гійому), якість життя – це необхідний атрибут нового постіндустріального суспільства, без якого його розвиток є сумнівним [15, с. 87-89].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, можна стверджувати, що початок ХХІ ст. знаменується істотними змінами суті поняття соціально-економічного розвитку. Важливими факторами соціального розвитку

стають очікувана тривалість життя, дитяча і материнська смертність, якість соціального і природного середовища життя людини. Концепція сталого розвитку привносить якісне вимірювання в сучасні моделі економічного розвитку і підвищує роль інноваційного соціально-економічного потенціалу, здатного в певних випадках компенсувати відсутність значного "економічного зростання" або навіть економічну деградацію. Надалі актуальним постає розроблення системи моніторингу якості життя населення. Оцінювання якості життя має спиратися на сучасні наукові концепції і теорії, які пояснюють процеси функціонування соціально-економічних систем, загальні закономірності соціально-економічного розвитку та його результати.

10.2. Людський розвиток як головний чинник і показник суспільного прогресу

До останньої чверті ХХ ст. було поширеним розуміння суспільного розвитку як, переважно, розвитку економічного, такого, який забезпечує

збільшення виробництва матеріальних благ і зростання прибутку. Але зі стародавніх часів існувала й інша думка: багатство, доходи не є кінцевою метою людини. Вони є лише засобом для чогось іншого, наприклад, для особистісного розвитку. Наприкінці минулого століття сформувалася нова парадигма суспільного розвитку.

Його метою визнається не нарощування виробництва матеріальних благ (суспільство споживання), а надання людям можливості робити вільний вибір щодо професії, роботи, стилю життя – перш за все для збереження здоров'я, отримання доступу до знань, реалізації інтересів і т. ін. Один з авторів цієї ідеї, Амартія Сен, прямо пов'язує мету розвитку із забезпеченням свободи людини, її вільного вибору. Згідно розробленої ним концепції «розширення людського вибору», добробут має оцінюватися не за рівнем доходу на душу населення, а за можливостями людини вести таке життя, яке вона вважає прийнятним для себе. Прибуток розглядається не як мета, а як засіб розширення вибору людей у таких галузях як охорона здоров'я, освіта, культура, економічна чи громадська діяльність. Йдеться про розширення вибору людиною і мети, і стилю (образу) свого життя. Нові концептуальні ідеї отримали підтримку ООН. З 1990 року Програма розвитку ООН (ПРООН) публікує глобальні тематичні доповіді про людський розвиток (ДЛР), у яких увага зосереджується на тих чи тих питаннях, що є ключовими для людського розвитку. У Доповіді про людський розвиток (ДЛР) 1994 року було підкреслено, що національне багатство може розширити можливості вибору для людей.

Однак, цього може й не відбутися. Визначальним тут виступає не саме багатство, а те, як воно використовується у різних країнах. І доти доки суспільство не усвідомить, що головне його багатство – то люди, зайва стурбованість щодо виробництва матеріальних благ буде приховувати кінцеві цілі збагачення життя людей 25. За такого підходу на передній план виступає ідея розвитку людського потенціалу, або людського розвитку. З фізичного капіталу, як основи розвитку, акцент переноситься на людський

капітал, який розглядається і як мета, і як головне знаряддя суспільного розвитку. Тоді й інвестиції мають спрямовуватися переважно у людський капітал, у людину – створення сучасних робочих місць, підвищення загальної освіченості і кваліфікації працівників, здоров'я та якості їхнього життя, забезпечення прав та свобод, людської гідності.

Але реалізувати такий людиноцентристський підхід можна лише у контексті розвитку соціо–природної системи, збалансованості усіх її складових – економічного, соціального, екологічного розвитку. При цьому особлива роль належить соціальному розвитку. Його багатомірність і неоднозначність пов'язана з унікальною та суперечливою роллю людини у самій ідеї та практиці сталого розвитку.

Повторимо, що людина виступає водночас і кінцевою його метою, і головним засобом реалізації цієї мети, а також суб'єктом та інструментом розв'язання проблем, що потребують вирішення.

Отже, соціальна складова сталого розвитку включає і людський розвиток, і всю багатовекторність соціальних стосунків між різними верствами населення, рівнями управління, регіонами, окремими етнічними, соціальними, соціально–демографічними групами з питань узгодження їхніх різноманітних потреб та інтересів. Наприклад, сьогодні на перший план виступає проблема порятунку довкілля, екосистем, у кінцевому рахунку – біосфери.

На жаль, не лише в Україні, а й в багатьох інших країнах у діях влади не видно глибокого розуміння цієї проблеми як комплексної, системної проблеми збереження перспективи життя і розвитку нинішніх та майбутніх поколінь. Справді, йдеться про збереження самої основи життя людей та людської життєдіяльності. Людина задовольняє свої потреби за рахунок того, що вона бере з довкілля у природи. У цьому розумінні природа є базою існування та розвитку як людини-біо, так і людини-соціо. З іншого боку, неможливо зберегти природу в усьому її різноманітті та збалансованості без активної і конструктивної участі людини-соціо у широкому розумінні, без

сукупного розуму людства, його культурних, наукових надбань, творчого потенціалу. У цьому виявляється особливий аспект людського розвитку як важливої частини соціальної складової сталого загальнопланетного розвитку.

На перший план виступають такі його компоненти, як здоров'я людини, освіченість, матеріальний достаток та духовний розвиток, гендерна рівність, права людини.

10.3. Поняття людського розвитку, методи його вимірювання

Радикальні зміни, що відбуваються на нинішньому переламному етапі світового розвитку, можуть отримати сприятливий для людей характер і відповідне спрямування лише під потужним впливом людського потенціалу, який має бути взаємопов'язаним і взаємно підтримуваним із потенціалом природи. Від людської особистості, а в широкому сенсі – від соціуму, від його розуміння суті сучасних глобальних проблем, від його ідеологічної налаштованості та суспільної, громадської згуртованості, залежить пошук та використання ефективних механізмів рятівного балансу у трикутнику «людина – економіка – природа».

Отже, людський розвиток виступає як мета та інструмент сталого суспільного розвитку. Недооцінка впливу людського розвитку на соціально–економічне зростання є однією з головних причин відставання України від великої кількості країн, де розвитку людського потенціалу надається суттєва увага.

Порядок денний людського розвитку має включати не лише економічний розвиток, а й гарантувати основні можливості для довгого та здорового життя, отримання освіти, забезпечення пристойного рівня життя, користування політичними та громадськими свободами для участі у житті громади. Особливого значення набуває реалізація прав людини, при цьому також важливо збереження здорового навколишнього середовища. Разом з тим, розширюючи діапазон вибору і сферу реалізації цих прав, людський розвиток також повинен передбачати більшу відповідальність при

користуванні цими правами, прозору систему підзвітності на всіх рівнях. Отже, ефективний людський розвиток веде до більш етичного суспільства. (Звіт з людського розвитку в Україні за 2008 рік. Людський розвиток і європейський вибір України –К.: ПРООН Україна, 2008. –С.17).

Людський розвиток можна характеризувати як такий, що дає людям можливості максимально розвивати свій потенціал, задовольняти свої інтереси, жити творчо, продуктивно, у гармонії з природою і соціумом. Він спрямований на викорінення бідності, економічної та соціальної ізоляції, розвиток охорони здоров'я, освіти, культури, самодіяльності людей, дотримання їхніх прав і свобод. З іншого боку, людський розвиток підвищує людський потенціал, його спроможність до розв'язання глобальних проблем сучасності, переходу до сталого розвитку.

Подекуди зустрічається ототожнення людського розвитку і сталого розвитку під приводом того, що суспільство – то люди, а людський розвиток і є сталим розвитком суспільства. Тут губиться суть питання, оскільки людський розвиток є лише складовою суспільного розвитку, як і економічний, екологічний або соціальний розвиток. Багатогранне призначення людського розвитку полягає в тому, що він, крім реалізації якісного життя людей, ще й зміцнює людський потенціал як ключову ланку забезпечення сталості у всіх напрямках суспільного розвитку, і перш за все – у розвитку соціальному.

Оскільки людський розвиток безпосередньо торкається проблем економічної та соціальної включеності, кваліфікації, умов та оплати праці, соціального захисту, освіти, здоров'я, тривалості і якості життя, він тісно пов'язаний із соціальною політикою влади, соціальним розвитком держави. А державні видатки на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та ін. отримують характер соціальних інвестицій у людський капітал, особливо коли вони спрямовуються на розвиток самодіяльності людей, підвищення їхньої активності, відповідальної участі у розв'язанні проблем загальнодержавного та місцевого характеру, і головне – особистих,

людських. Людський капітал зростає, використовується ефективніше саме за умов залучення громадян, соціальної мобілізації, що сприяє консолідації суспільства.

Для вимірювання людського розвитку, моніторингу його динаміки розробляється система показників. Уперше багаторівнева система показників була розроблена ООН у 1990 році. Показник найвищого рівня – індекс людського розвитку (ІЛР), який дає узагальнюючу характеристику загального впливу на людський потенціал найважливіших соціально–економічних процесів. Він заснований на трьох кількісно вимірюваних параметрах життя людини:

- 1) рівень життя (дохід);
- 2) отримання знань;
- 3) тривалість життя.

ІЛР розраховується як середньоарифметична величина трьох зазначених показників другого рівня. Рівень життя вимірюється середнім показником доходу, який розраховується як частка ВВП на душу населення (у дол. США за паритетом купівельної спроможності). Показник рівня освіти є середньозваженим двох складових: писемності дорослого населення (вага – 2/3) та частки учнів і студентів у чисельності населення (вага – 1/3). Показником стану здоров'я вибрано індекс тривалості життя. Він розраховується як очікувана тривалість життя при народженні (табл. 10.1).

Таблиця 10.1.

Індекс людського розвитку

ІЛР = 1/3 І доходу + 1/3 І освіти + 1/3 І тривалості життя			
Індекс доходу	Індекс освіти І освіти = 2/3 І писемності + 1/3 І охоплення освітою		Індекс стану здоров'я
І ввп	Індекс писемності дорослого населення	Індекс охоплення всіма видами освіти – початковою, середньою, проф.- технічною, вищою	І тривалості життя
ВВП на душу населення; дол. США за ПКС	Частка писемних серед населення старше 15 років; % І писемності	Частка учнів та студентів у загальній чисельності населення; % І охоплення освітою	Очікувана середня тривалість життя при народженні, років

Джерело: Звіт з людського розвитку в Україні. Людський розвиток і європейський вибір України. Програма розвитку ООН в Україні. 2008. –С.18.

Третій рівень включає профільні показники, згруповані у відповідні блоки. Більшість із них є кількісними, але деякі не можна виміряти, наприклад, дотримання прав людини, демократичних свобод, соціальної рівності. Причина – відсутність надійної та співставної інформації. У таких випадках користуються даними про ратифікацію відповідних міжнародних угод.

Взагалі, треба мати на увазі, що ІЛР розраховується не з метою визначення абсолютних показників людського розвитку, а лише для ранжування країн на основі показників, обчислених за єдиною методикою. Чисельна величина індексу знаходиться у межах від 0 до 1.

Розраховується також індекс бідності населення (ІБН) – окремо для країн, що розвиваються (ІБН-1) та для розвинених країн (ІБН-2). Цей показник ілюструє не лише рівень відсутності матеріального добробуту, а й відсутність доступу до життєво необхідних ресурсів – здоров'я, роботи, освіти, питної води тощо.

При розрахунку ІБН-1 враховуються ті ж елементи життя людини, що і при розрахунку ІЛР. Але для характеристики рівня знедоленості за цими елементами використовуються інші показники. Можливості довгого та здорового життя оцінюються з точки зору його уразливості з причини високої смертності у ранньому віці. Вона вимірюється часткою населення, яке, як очікується при народженні, не доживе до 40 років. Нестатки у сфері доступу до знань вимірюються рівнем неписьменності дорослого населення. Оцінка відсутності доступу до загальних життєвих ресурсів робиться з використанням двох основних показників: частка населення, що не має стійкого доступу до покращених джерел води, та частка дітей з пониженою для їхнього віку масою тіла.

ІБН – 2 вимірює рівень злиденності у тих же аспектах, що й ІБН–1 (і також ІЛР), але при цьому також враховується рівень соціальної ізоляції населення. Використовуються такі показники: частка населення, яка, як очікується при народженні, не доживе до 60 років; частка функціонально неписьменного населення; частка людей, що живуть нижче межі злиденності, рівень застійного безробіття (протягом 12 та більше місяців).

ІЛР вимірює середній показник досягнень країни без урахування гендерної нерівності. Наприклад, дві країни, що мають однаковий середній рівень писемності дорослого населення, можуть мати досить суттєві відмінності у цьому показнику, взятому окремо для чоловіків і окремо для жінок. Тому в системі ООН було введено показники, що враховують нерівність між жінками і чоловіками. Індекс розвитку з урахуванням гендерного фактору (ІРГФ) оцінює нерівність з точки зору різної очікуваної тривалості життя, різних рівнів освіти, різних рівнів оплати праці. Інший індикатор – показник розширення можливостей жінок (ПРМЖ) вимірює нерівність з точки зору представництва жінок у парламенті, на державних посадах вищого рівня, а також різниці у заробітній платні.

Як бачимо, створена ООН багаторівнева система показників людського розвитку охоплює практично усі істотні аспекти життя людини і дає можливість відслідковувати зміни у людському розвитку.

У системі ООН пропагується також концепція безпеки людини, яка тісно пов'язана з концепцією людського розвитку. Вона означає захист основоположної сутності людського життя таким чином, аби забезпечити дотримання людських свобод та самореалізацію людини. Йдеться про фундаментальні свободи людини, захист від розповсюджених загроз та ситуацій. Це вимагає створення політичних, екологічних, громадських, культурних, а також військових систем, які б усі разом забезпечували умови виживання людей, засоби їхнього існування та захисту людської гідності. Безпека людини доповнює державну безпеку, розширює права людини, зміцнює людський потенціал.

Обидві зазначені концепції – людського розвитку та людської безпеки – тісно пов'язані з цілями та завданнями, визначеними у Декларації тисячоліття, прийнятій у 2000 р. (Докладніше про ЦСТ див. в розділі 2).

Таким чином, проблеми людського розвитку входять до числа найбільш актуальних і пріоритетних в діяльності міжнародних організацій та національних урядів. Не менше уваги вони потребують і на регіональному та місцевому рівнях. Їх розв'язання складає серцевину соціальної політики, соціальних відносин, а в широкому розумінні – соціальної складової усієї діяльності, спрямованої на забезпечення сталого розвитку суспільства.

Слід також зазначити, що ЦСТ, як і людський розвиток, а також стратегічне завдання соціальної інтеграції (соціального залучення – СЗ), виходять із спільних цінностей, мають порядок денний, який багато в чому співпадає. Зазначені три концепції тісно пов'язані спільними підходами, інструментами і є значною мірою взаємно доповнюючими. З урахуванням цього Україні належить реалізувати стратегію людського розвитку, об'єднавши державну політику у таких напрямках як демографічний розвиток, охорона здоров'я, зайнятість, оплата праці, соціальний захист, регіональний

та місцевий розвиток. Така стратегія може бути визначена і реалізована за участі усіх зацікавлених сторін.

У Доповіді з людського розвитку ООН за 2010 рік індекс людського розвитку України складає 0,710, що дає їй лише 69 місце у рейтингу серед 162 країн світу²⁶. Це означає, що Україна перебуває у групі країн з високим рівнем людського розвитку, але її ІЛР все ще не досяг рівня 1993 р., коли вперше розрахунки ІЛР були включені у Доповідь з людського розвитку. Тоді Україна посіла 45 місце²⁷.

Але глибока економічна криза 1990–х років, її негативні наслідки разом з іншими причинами значно погіршили основні показники, що й привело до зниження ІЛР України. Суттєво покращити ситуацію поки що не вдається. Уряд намагається закласти основи для поступового зростання ІЛР у наступні роки.

10.4. Рівень життя і людський розвиток

Добробут у концепції людського розвитку розглядається як основа розширення можливостей вибору для людей. Тому показники зростання ВВП, включно й у розрахунку на душу населення, не є безпосереднім критерієм

зміцнення або погіршення людського потенціалу. Про це свідчить не лише недавній досвід теперішніх посткомуністичних країн, а й досвід таких у цілому благополучних країн, як США чи Велика Британія, які у 70–90-ті роки демонстрували стійкі темпи зростання ВВП на душу населення, і у той же час доля бідного населення в них зростала.

Існує чимало прикладів країн, у яких дохід на душу населення вищий, а ІЛР нижчий, ніж у країнах із значно нижчим рівнем середньодушового доходу.

Отже, навіть досить високий рівень ВВП на душу населення не означає автоматично покращення для людини можливостей отримати сучасну освіту, прожити довге і здорове життя, задовольнити потреби, що зростають.

Виходить, вирішальним тут є не «скільки», а «як використовується» накопичене багатство.

Економічне зростання є головною передумовою зміцнення людського потенціалу. Воно є «постачальником» нових ресурсів, необхідних для розширення можливостей людини, розвитку людського потенціалу, збільшення тривалості життя, покращення здоров'я населення, безпеки середовища його проживання та ін. Але так відбувається не завжди, і тому є ціла низка причин. На наш погляд, головною серед них виступає економічна нерівність.

Існують різні види нерівності, але економічна нерівність займає серед них особливе місце. Йдеться, перш за все, про відмінності між людьми (та групами людей) щодо розміру отриманого ними доходу і накопиченого багатства. І ця обставина завжди у центрі уваги суспільства.

На жаль, нерівний доступ до ресурсів притаманний усім суспільствам. Його причини досить різноманітні. Серед них виділяються дві основні групи.

До першої групи причин відносять ті, що пов'язані з відмінностями особистісних рис людей. Люди різні за віком, статтю, станом здоров'я, звичками, потреба ми, суспільним становищем тощо. Усе це впливає на рівень доходів і отримання необхідних ресурсів. Друга група причин стосується особливостей порядку розподілу отриманого доходу у межах країни чи світу. У ньому можуть бути закладені можливості несправедливого розподілу, а то й прямої дискримінації відносно певних соціальних груп чи країн. Якщо відмінності у доходах значні, це безпосередньо впливає на можливості людей досягти чогось у житті.

Отже, економічна нерівність – то об'єктивна річ, з одного боку. З іншого, вона може сягати необґрунтовано високого рівня в залежності від існуючих недосконалих механізмів розподілу, і за це несе відповідальність

влада. Нерівність у доходах породжує одну з найбільш актуальних і складних проблем сучасності – бідність, визначену серед цілей розвитку тисячоліття під першим номером.

Чому суспільство, міжнародна спільнота з такою гострою стурбованістю ставиться до проблем бідності, економічної та соціальної нерівності?

Тому, по-перше, що це суперечить загальнолюдським принципам моралі та соціальної справедливості.

По-друге, більш рівний розподіл створює кращі можливості для прогресу саме знедолених груп, що в цілому сприяє зростанню людського потенціалу.

По-третє, більш справедливий розподіл доходу дає можливість самореалізації набагато більшій частині людей, що веде до розвитку людського капіталу, приватної ініціативи, громадянського суспільства, сприяє економічному зростанню.

По-четверте, нерівність, особливо у її крайніх формах, знижує легітимність політичної влади, веде до звуження демократії, зниження ефективності державних інститутів. Тому у багатьох країнах ліквідація бідності і несправедливого розподілу визначені як пріоритетні цілі державної політики.

Що відбувається з нерівністю у сучасному світі? Які перспективи її подолання?

В цілому відбулися позитивні зміни. Сумарний середньосвітовий показник – ІЛР – з 1990 р. зріс на 18% (і на 41% у період після 1970 р.). Це говорить про суттєве покращення показників тривалості життя, писемності та доходів²⁸. За останні 40-50 років тривалість життя у найбідніших країнах світу зросла на 20 років. Завдяки імунізації вдається щорічно зберігати життя до 3 млн. дітей. На чверть скоротилася чисельність дітей, які голодують. З 10% до майже 60% збільшилася кількість сімей, що мають доступ до безпечної питної води.

Більш ніж удвічі збільшилася кількість дітей, охоплених навчанням у початковій та середній школі. Без перебільшення – це успіхи, що вражають.

Але не менш вражає і прірва економічної та соціальної нерівності, що залишається нездоланною. Середньодушовий дохід у світі на початку 2000-х років складав 5,5 тис. дол. США (за ПКС). При цьому 80% населення мали дохід нижче середнього. Дохід 10% найбіднішої частини населення був більш ніж у 100 разів нижчим за дохід 10% найбагатших людей. Глобальна нерівність у світі не зменшується (табл. 10.2).

Таблиця 10.2.

Показники глобальної нерівності по доходах

	1970	1980	1990	2000	2015
Середній дохід (ПКСдол.США)	3895	4562	5166	5533	7557
Частка найбідніших 20% населення світу у ВВП світу, %	1,4	1,3	1,4	1,5	1,8
Частка найбагатіших 20% населення світу у ВВП світу, %	69,9	71,8	73,3	74,1	70,5

Аутсайтери відстають все більше, а в основі відставання залишається нездоланий розрив в рівнях економічного розвитку між багатими та бідними країнами, що розвиваються. Найбільш розвинені країни світу залишаються головними центрами економічної активності світової економіки. На початку XXI століття на їхню частку приходилося біля 3/4 загальносвітового ВВП, світової торгівлі та світових інвестицій.

Інша характеристика нерівності у світі – співвідношення між доходами різних соціально-економічних груп населення у різних країнах.

Наприклад, у США в 2004 році поріг бідності домогосподарств, що склалися з одної людини, був визначений у 9 645 доларів. Це перевищувало середньодушові доходи у 120 державах. Дохід на душу населення найбідніших 20% населення Японії перевищує аналогічний показник у Танзанії у 130 разів. Нерівність у доходах має зворотню сторону – нерівність у багатстві. На початок XXI століття 2% населення світу належало

більше половини багатства домогосподарств усіх країн. У той же час половина жителів Землі не мала й

1% багатств. У Північній Америці 6% населення світу володіють 34% багатств усіх домогосподарств світу.

У постсоціалістичних країнах перехід від адміністративно-командного управління економікою до ринкової економіки спричинив радикальний перерозподіл матеріального багатства. Непрозорі, часто шахрайські методи проведення приватизації підприємств колишньої державної власності створили умови для народження вузького прошарку дуже багатих приватних власників і відкинули значну частину населення за межу злиденності. За таких умов ІЛР багатих людей суттєво перевищує ІЛР бідних.

Для визначення бідності застосовують різні підходи. Традиційно її найперше пов'язують з доходами. Таким чином визначається бідність абсолютна і відносна. Абсолютна бідність означає нездатність сім'ї задовольнити основні потреби в одязі, їжі, житлі за рахунок поточних доходів. В основі розрахунку лежить визначення мінімального переліку основних потреб (прожиткового мінімуму) та обсягу ресурсів для їхнього задоволення.

Крім національних рівнів абсолютної бідності також вживаються розроблені експертами Світового банку універсальні межі бідності, згідно яких у країнах, що розвиваються, бідною вважається людина, яка отримує дохід менше 1 дол. США за ПКС на день. Якщо ж бідняк отримує на рік дохід менше 275 дол., то кажуть про крайню злиденність. В основу цього показника покладена індійська межа бідності, яка базується на вартості продуктів харчування, необхідних для задоволення фізіологічних потреб людського організму. За такою методикою у світі нараховується більше 1 млрд. людей за межею бідності.

Інша, «латиноамериканська» межа бідності проведена на рівні щоденного доходу у 2 дол. за ПКС у дол. США. За цим критерієм кількість бідних у світі становить біля 3 млрд. жінок та чоловіків. Для більш

розвинених країн Східної Європи межа бідності для міжнародних зіставлень визначається на рівні щоденного доходу у 4 долари. У країнах – членах ОЕСР для міжнародних порівнянь вживається критерій абсолютної бідності США на певну дату. Наприклад, у Доповіді про людський розвиток за 2006 рік населення цих країн вважається бідним, якщо середньодушовий рівень щоденного доходу не перевищує 11 дол. США.

Відносна бідність розраховується, в основному, для розвинених країн. Вона означає, що людина або сім'я мають дохід, який не дозволяє їм жити на тому рівні, який досягнутий суспільством. Практично межа відносної бідності визначається як певна пропорція від величини середнього або медіанного особистого доходу. У США вона визначена як 40% від медіанного доходу, у багатьох країнах Європи 50%, у Скандинавських країнах 60%. На відміну від абсолютної бідності, певна межа якої може бути перейдена, відносна бідність існуватиме завжди, хіба що може бути скороченою.

Зазначені об'єктивні способи вимірювання бідності за доходами певною мірою є неповними, однобокими. Їхні результати висвітлюють лише один, хоча й головний аспект бідності. Більш повними за змістом є розглянуті вище індекси людської бідності (ІБН – 1 та ІБН – 2), бо вони висвітлюють нестачу у трьох основних сферах забезпечення людської життєдіяльності: здоров'я, освіта та матеріальний достаток. Вони дають можливість висвітлити масштаби бідності не лише у країнах, що розвиваються, а й у розвинених заможних країнах. Так, серед європейських країн найнижчий рівень бідності (ІБН-2) у Швеції дорівнює 6,5%, найвищий – 29,9% у Італії.

Але найскладніша проблема світового співтовариства – то десятки країн, які самі неспроможні подолати злиденність. У документах ООН неодноразово відмічалось, що у світі є достатньо ресурсів, технологій, які дозволяють повести рішучу боротьбу з усіма виявами бідності. Справа лише

у тому, щоб їх узгоджено та ефективно використовували в інтересах найбільш бідних країн і верств населення.

У Доповіді з людського розвитку за 2003 рік були визначені 6 політичних напрямів «для вивільнення із пасток бідності». Скорочено вони зводяться до наступного:

- ✓ інвестування у людський розвиток – харчування, базову освіту, охорону здоров'я, водопостачання, санітарні послуги задля формування продуктивної робочої сили;
- ✓ підвищення продуктивності праці дрібних сільських виробників;
- ✓ поліпшення базової інфраструктури (порти, дороги, енергопостачання, системи, зв'язку);
- ✓ стимулювання підприємництва та диверсифікації економіки;
- ✓ заохочення демократичного управління та прав людини в цілях забезпечення соціальної справедливості, підвищення добробуту усього населення, ліквідації дискримінації, включно дівчат та жінок;
- ✓ сприяння сталому розвитку довкілля та вдосконалення муніципального управління.

Найбільш пріоритетним виступає завдання забезпечення економічного зростання в усій зоні найбільш бідних країн, що розвиваються, і тут не обійтися без інвестицій та технологій економічно розвинених країн. Але, головне – щоб завдання економічного зростання вирішувалося у тісному зв'язку із зменшенням злиденності.

Як іде в Україні виконання завдань ЦСТ–1 «Скорочення бідності»? Перше завдання пропонує країнам до 2015 року зменшити вдвічі частку населення, у якого вартість щоденного споживання не перевищує 1 долар США (за ПКС). В Україні ця категорія не перевищує 1% населення. Тому Україна поставила собі за мету до 2015 року зменшити вдвічі частку населення, вартість добового споживання якого не перевищує 4,3 долара США (за середнім ПКС порівняно з 2001 роком). Було змінено і завдання №2 ЦСТ–1: зменшити на третину частку

бідного населення за національною межею бідності.

Оновлена в 2009 р. матриця завдань та індикаторів визначила завдання щодо подолання бідності в Україні: до 2015 р. подолати бідність за критерієм 5 дол. США на добу за ПКС; скоротити частку бідного населення до 25%; зменшити до 2015 р. у десять разів частку населення, чиє споживання є нижче фактичного прожиткового мінімуму.

Перше завдання було виконане у 2003 році, а до 2006 року абсолютна бідність в Україні була майже викорінена (досягнуто природного мінімуму у 1%). Скоротити відносну бідність в Україні (завдання №2) виявилось набагато складніше, оскільки матеріальна нерівність зберігається на фоні швидкого зростання доходів найбагатших категорій населення. Це – серйозний виклик не лише для України, а й для інших пострадянських країн, де державній владі належить сфокусувати на проблемі відносної бідності всі аспекти державної політики.

10.5. Здоров'я, тривалість життя і людський розвиток

Тривалість життя, як один з показників, що характеризують людський розвиток, є кількісним параметром, який віддзеркалює такі важливі сторони людського життя, як здоров'я, тривалість здорового життя, причини нездоров'я, рівень смертності, вплив довкілля на здорове життя людини тощо. Індикатор смертності може досить влучно характеризувати рівень та спрямованість суспільного розвитку щодо задоволення основних потреб людей. А вражаючий розкид показників тривалості життя у різних країнах, що коливається у діапазоні між 36 і 79 років у чоловіків та між 34 і 86 років у жінок, яскраво висвітлює розмаїття підходів, спрямованості політики та рівня відповідальності національних урядів щодо забезпечення права людей на довге і здорове життя.

Саме так концепція людського розвитку трактує довголіття: здатність прожити довге і здорове життя. Рівень смертності сам по собі не може бути характеристикою здоров'я населення. У той же час саме смертності

приділяється найбільша увага. Мабуть причиною цього є те, що чимало проблем, пов'язаних з вивченням та вимірюванням рівня здоров'я, ще очікують свого вирішення, а в більшості країн існує більш-менш надійна статистика не здоров'я, а хвороб і смертності.

Згідно Конституції (статуту) Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), здоров'я визначається як стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя. Таке широке визначення є цілком придатним, хоча термін «благополуччя» важко піддається кількісному вимірюванню. Здоров'я можна характеризувати з точки зору здатності людини виконувати певні соціальні функції (ролі), пов'язані з економічною чи громадською діяльністю, демографічною активністю без загрози своєму здоров'ю. Доросла людина може бути водночас працівником у будь-якій сфері, батьком і чоловіком або матір'ю і дружиною, виборцем або злочинцем. Йдеться про здоров'я тіла та здоров'я духа. Є люди із специфічними потребами – від епізодичного нагляду і підтримуючої терапії до постійного інтенсивного лікування.

Отже, шкала «здоров'я – нездоров'я» має велику кількість не завжди чітко визначених градацій. Здоров'я також можна характеризувати як стан організму, за якого усі органи здатні нормально виконувати свої функції. Таке формулювання також допускає певну невизначеність – стосовно розуміння поняття нормальності. Хоча, якщо виходити з поняття норми як встановленої міри, певної середньої величини, то вона може вимірюватися кількісними характеристиками, використовуючи низку відповідних показників. Тоді нездоров'я, хворобу слід розглядати як порушення нормального функціонування організму, його окремих органів. Описуючи хворобу, звертають увагу на її причину (етіологію), механізм розвитку (патогенез) та клінічні вияви (симптоми).

Повертаючись до наведеного вище визначення ВООЗ, слід підкреслити, що здоров'я людини являє собою інтегральне поняття, що

потребує для його характеристики використання параметрів, які відносяться до фізичної, психічної та соціальної сутності людини.

Стан фізичного здоров'я людини вивчає медицина. Вона досліджує і в фундаментальному, і в прикладному аспектах закономірності протікання фізіологічних процесів та їх регулювання. Психіатрія, як розділ медицини, вивчає і корегує психічне здоров'я людини. Соціальні аспекти здоров'я людини є настільки багатофакторними, що потребують уваги цілої низки наук – соціології, етики, соціальної психології, демографії, політології, правознавства та ін. Особливого значення набувають міждисциплінарні дослідження.

В цілому ж значимість людського здоров'я для соціуму настільки велика, що в державному управлінні давно вже виділена окрема функція – охорона здоров'я, виконання якої покладено на відповідні державні інституції. А оскільки охорона здоров'я має глобальний характер, у системі ООН була створена Всесвітня організація охорони здоров'я.

Для характеристики здоров'я використовується чимала кількість показників, які групуються за різними ознаками. Якщо йдеться про здоров'я окремої людини, то це наявність/відсутність хронічних захворювань, функціонування органів та систем, у тому числі імунної, фізичний та психічний розвиток. Кожна з таких груп уточнюється, деталізується за допомогою індикаторів – інтегральних (як температура тіла, частота пульсацій серця, артеріальний тиск, частота дихання) або специфічних.

Інші підходи застосовують для оцінок здоров'я населення. Визначається не лише перелік характерних для певної групи населення хвороб, а й їхні кількісні параметри – захворюваність (наприклад, на 1000 або 10000 чоловік). Цей інтегральний показник може бути деталізований. Для інтегративних оцінок здоров'я використовуються також демографічні показники, такі як смертність, народжуваність, дитяча смертність, очікувана тривалість життя.

Всесвітня організація охорони здоров'я. Всесвітня організація охорони здоров'я є спеціалізованою установою системи ООН, яка почала функціонувати 1948 року і на даний час об'єднує 193 держави світу.

Завданнями організації є моніторинг стану здоров'я у світі, розробка стандартів охорони здоров'я, надання рекомендацій та співпраця з національними урядами з метою посилення національних програм у галузі охорони здоров'я.

Вищим керівним і представницьким органом, уповноваженим приймати рішення, є Всесвітня асамблея з охорони здоров'я. Реалізація рішень і політики

Асамблеї покладена на виконавчий комітет ВООЗ. Штаб – квартира розташована у Женеві (Швейцарія), а представництва організації знаходяться у різних частинах світу. Європейське регіональне бюро ВООЗ, розташоване у Копенгагені (Данія), забезпечує координацію загальноєвропейського процесу «Навколишнє середовище і здоров'я», надає підтримку Європейському комітету з питань навколишнього середовища і здоров'я.

Останній показник, незважаючи на відносну складність його розрахунку, широко використовується у демографічних, статистичних виданнях, публікаціях з людського розвитку.

Тривалість життя людини стає відома лише після її смерті. Щоб визначити середню тривалість життя певного покоління, треба дочекатися смерті усіх людей цього покоління, тобто, через багато років після їх народження. Тому користуються таким показником як очікувана тривалість життя при народженні. Він означає кількість років, яку у середньому належало б прожити одній людині із певного модельного покоління народжених, за умови, що протягом усього життя цього покоління рівень смертності залишиться таким, як у роки, для яких цей показник був розрахований.

Рівень смертності для кожної вікової категорії вимірюється за допомогою вікових коефіцієнтів смертності. Вони розраховуються як

відношення кількості померлих у даному віці протягом періоду розрахунку до середньої кількості людей такого ж віку за даний період, помноженої на тривалість часового інтервалу, для якого проводиться розрахунок. При розрахунку коефіцієнту за один календарний рік – це відношення кількості смертей до середньої чисельності людей, з якими ця подія могла б відбутися.

За таким же принципом розраховують коефіцієнт смертності від окремих причин (хвороби, вбивства, нещасні випадки тощо). Розрахунок без урахування віку дає загальний коефіцієнт смертності.

Боротьба зі смертністю у світі все більше пов'язується з успіхами медицини та діяльністю високоефективної системи охорони здоров'я. З середини 60-х років у розвинених країнах суттєве значення отримав новий тип профілактики.

Йдеться про розповсюдження такого стилю життя, звичок, які зменшують ризик погіршення здоров'я неінфекційного походження, особливо ж серцево– судинного характеру і раку. Раціональний режим харчування (низькокалорійний, з мінімумом жирів тваринного походження), відмова від тютюнопаління, достатній сон, фізичні вправи, помірне вживання алкоголю – усе це сприяло зростанню тривалості життя і покращенню здоров'я людей різних вікових категорій, включно й старшого віку. Значних успіхів досягнуто у лікуванні людей з вадами здоров'я від народження. Суттєві позитивні результати дає масовий медичний догляд дітей, народжених із зменшеним терміном вагітності.

У результаті, на початку 2000-х років у багатьох розвинутих країнах очікувана тривалість життя чоловіків складала 77 років, жінок – 82 роки (а сумарна перейшла бар'єр у 80 років). Із 1000 новонароджених у перший рік вмирає не більше 4, тоді як у 70-ті роки ХХ століття вмирало 12 і це сприймалося як біологічний мінімум. Схоже, що для зростання тривалості життя немає межі. При цьому треба зазначити, що наприкінці ХХ ст. розвинені країни за показником тривалості життя зблизилися, тоді як у колишніх соціалістичних країнах цей показник залишається суттєво нижчим.

Серед країн, у яких тривалість життя зменшується, а смертність зростає, принаймні до недавнього часу, умовно виділяються дві групи. Перша включає більшість країн Центральної і Східної Європи і колишні республіки СРСР, а друга – низка країн, що розвиваються. Це переважно найбідніші африканські країни, що розташовані на південь від Сахари.

Якщо розглядати ситуацію у бідних африканських (і не лише) країнах, то зростання смертності пов'язане передусім з епідемією ВІЛ/СНІД. Скорочення життя тут почалося у 1990-ті роки, триває і, скоріш за все, буде залишатися досить довго. У країнах першої групи ситуація інша. У 1960-ті роки майже в усіх європейських країнах, які тоді були соціалістичними, у європейських республіках СРСР та у Казахстані почалося стійке зростання смертності серед дорослих чоловіків. До середини 1990-х років тривалість життя у 15-літніх чоловіків скоротилася у різних країнах на термін від 0,9 до 5,5 років. До кінця 1990-х років зростання тривалості життя у цих країнах поступово відновилося.

В Україні повільне падіння тривалості життя було зупинене у 2005 році. Добробут і стан здоров'я людини є важливою складовою людського потенціалу. Тому, з точки зору соціуму вони завжди були і будуть залишатися метою суспільного розвитку, його компонентом, складовою. Водночас вони є передумовою і наслідком сталого розвитку людського потенціалу. Зміцнення здоров'я та зростання тривалості життя стало наслідком науково-технічного прогресу, індустріального розвитку, підвищення освітнього і культурного рівня населення, розвитку демократії, ліквідації значної частини людської нерівності.

До того, протягом кількох тисячоліть, на Землі панував традиційний тип смертності, для якого характерною була тривалість життя до 30–35 років. За нашими теперішніми мірками то була передчасна смерть, викликана інфекційними та іншими захворюваннями, голодом, нещасними випадками, війнами.

Перелом наступив у Західній Європі у середині XVIII століття. Почалося зниження смертності під впливом зазначених чинників, а також розвитку медичної науки, розповсюдження науково обґрунтованих практики лікування та профілактики захворювань, гігієни та санітарії. Звісно, так було не всюди. У Росії, наприклад, традиційний тип смертності залишався аж до кінця XIX століття. Її відставання від західноєвропейських країн по середній тривалості життя перед Першою світовою війною складало більше півтора десятки років.

Але, як свідчить історичний досвід, зв'язок між здоров'ям і довголіттям, з одного боку, та суспільним прогресом – з іншого, є двостороннім, взаємним.

Зниження смертності і зростання довголіття людей створює більш сприятливі умови для накопичення і більш ефективного використання знань як на особистісному рівні, так і на рівні взаємодії поколінь. Передача знань та культурних цінностей стає більш надійною та продуктивною, прискорюється розвиток науки. Здоров'я стає важливою умовою отримання освіти та професійного становлення у молодому віці.

Не менш актуальним та очевидним є зв'язок між здоров'ям і здатністю людини ефективно працювати. Низький рівень здоров'я погіршує працездатність, збільшує видатки на підтримання нормального тону життя, у цілому – перешкоджає прискоренню соціально–економічного розвитку. Усе це зменшує свободу вибору людини, оскільки не лише для правильного вибору, а й для реалізації визначеної мети потрібен час, а значить і збільшення тривалості здорового життя.

Право на життя є найпершим і найголовнішим правом людини, а здоров'я є обов'язковою умовою реалізації цього та всіх інших прав і свобод. Життя людей обмежене в часі, і люди цінують його над усе. Втім, якщо людина хвора, то нездоров'я нерідко перешкоджає її самореалізації. А при великій кількості хворих людей погіршуються і умови, і наслідки соціального прогресу.

Є ще один дуже важливий аспект, на який треба звернути увагу – соціальна нерівність. Кажуть, що перед смертю усі рівні, але це – як подивитися. Демографічна статистика свідчить про кричущу, ганебну нерівність людей перед смертю. Це найбільш неприйнятна форма нерівності. Її показниками є нерівність у здоров'ї матерів і дітей залежно від рівня доходів; частка пологів, прийнятих кваліфікованим персоналом; частка дітей до одного року, яким були зроблені усі необхідні щеплення; смертність у групі дітей до 5 років. Показники розраховуються для найбідніших і найзаможніших 20% населення.

У «Доповідях з людського розвитку» цій проблемі приділяється постійна увага. На 2006 рік, коли обстеженням було охоплено 56 країн з нижньої частини списку, ранжованого за рівнем ІЛР, найменший розрив був зафіксований у Бразилії. Там смертність немовлят і дітей у найбідніших сім'ях у 2,9 разів вища, ніж у найбагатших. Найбільший розрив – у Перу складав 4,6 рази.

Інший аспект соціальної нерівності перед обличчям смерті, представлений у Доповідях ООН – гендерна нерівність. У середині ХХ ст., коли у багатьох країнах почалося стабільне зниження смертності, тривалість життя жінок і чоловіків була майже однаковою. Сьогодні це характерне для найменш розвинених країн. А в більшості розвинених країн розрив складає 4–7 років. Найменший розрив – в Ісландії, складає 3,7 роки. В Ізраїлі – 4,2 роки. Із цієї сукупності випадають колишні радянські республіки, де розрив у смертності чоловіків і жінок складає 11-13 років. В Україні – 12,3 роки.

Суттєво впливає на смертність соціальне розшарування суспільства. Помітним є негативний вплив таких чинників, як матеріально–економічні умови життя, урбанізація довкілля, життєвий устрій, екологічні, етнічні, культурні особливості, рівень освіченості людей.

Існують різні причини соціальної нерівності перед обличчям смерті. Говорять про природний відбір, про обмежений доступ до матеріальних ресурсів (у тому числі до медичних послуг) для представників нижчих

соціальних верств, про причини екологічного, культурно–поведінкового характеру (відхилення від правил «здорового образу життя») тощо. Схоже, що в Україні усі ці пояснення (і інші) можуть відповідати дійсності. А значить, потрібна скоординована протидія органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, органів охорони здоров'я, освітніх установ через проведення комплексних, системних заходів – як загальних, так і спрямованих на окремі групи населення.

10.6. Освіта і людський розвиток

Право на освіту є одним з основних невід'ємних прав, проголошених Загальною декларацією прав людини. Минуло шість десятиліть, а в світі, як і раніше, мільйони людей позбавлені можливості реалізувати це право. Близько мільярда жінок і чоловіків, тобто, майже кожна шоста людина залишаються функціонально неписьменними, а значить – приреченими на злидні та безправ'я.

З точки зору людського розвитку, освіта суттєво розширює можливості людини, оскільки позитивно впливає на різні сторони її життєдіяльності, стан здоров'я, суспільну та політичну активність, доступ до знань та вміння ними користуватися як на роботі, так і вдома – у побуті, вихованні дітей тощо. Освічена людина більш ефективно використовує свої здібності, фізичний та природний капітал, завдяки чому він стає більш продуктивним. З підвищенням рівня освіченості жінок–матерів зменшується смертність немовлят та дітей, оскільки покращується якість догляду, харчування та виховання.

До цього слід додати, що переважна частина нових наукових знань виробляється саме в освітніх установах – університетах, академіях, інститутах, де зібраний потужний науковий кадровий потенціал і створена відповідна матеріальна база наукових досліджень. Суспільство майбутнього, основи якого закладаються сьогодні, то суспільство знань, де жінки й

чоловіки вміють ефективно управляти знаннями, де відсутня будь-яка дискримінація у доступі до освіти протягом життя.

Врешті-решт, з освітою пов'язаний стан інтелектуального потенціалу нації та ступінь його використання. Крім того, освіта безпосередньо впливає на розвиток демократії, реалізацію таких засад як людська солідарність і співпраця, соціальна справедливість та сталість суспільного розвитку.

За таких обставин при формулюванні ЦСТ ціллю №2 було визначено ліквідацію неписьменності та забезпечення усім дівчаткам і хлопчикам рівного і обов'язкового доступу до початкової освіти. Таким чином, освіта визначається як одна з найбільш важливих складових з ліквідації бідності, захисту дітей, забезпечення прав жінок та надання їм більш широких можливостей, захисту довкілля, відстоювання прав людини.

Освіта складає основу прогресу людства. «Соціально – економічне процвітання у ХХІ столітті залежить від здатності країн забезпечити освіту усіх членів суспільства з тим, щоб надати кожній людині можливість досягти суттєвих успіхів у світі, що стрімко змінюється... Освіта, вдосконалення професійних навичок та генерація нових ідей є запорукою розвитку людського капіталу, основною рушійною силою економічного зростання та ринкової ефективності, а також джерелом згуртованості усіх держав».

Подібні формулювання, у яких визначається роль сучасної освіти, притаманні переважній більшості документів з питань розвитку, прийнятих ООН та іншими міжнародними організаціями, перш за все ЮНЕСКО. Визначені засади, шляхи та засоби докорінного реформування освіти, аби зробити її дієвим інструментом сталого людського розвитку. Розроблені науково-теоретичні основи та накопичений різноманітний досвід цієї діяльності. Створені та плідно працюють численні творчі колективи, лабораторії, проводяться науко-вопрактичні та методичні конференції.

Чи дають ці зусилля адекватний результат? На жаль, відповідь на це питання не може бути суто позитивною, проблема неписьменності залишається однією з найгостріших проблем сучасного світу. Причому, значною мірою

вона стосується й найбільш розвинених країн, хоча ключі від наукового, освітнього та технологічного прогресу знаходяться саме у них. Це свідчить, що зусилля і ресурси, які використовуються для покращення освіти, не є достатніми.

Освіта та економічне зростання – взаємопов'язані чинники соціального прогресу. Інвестиції в освіту ведуть до підвищення продуктивності праці, розширення випуску продукції, підвищення якості товарів та послуг. З іншого боку, працівники отримують зростаючий дохід, і, таким чином, створюються умови для підвищення добробуту людей, рівня їхньої освіченості та зміцнення людського потенціалу.

Сьогодні добре відомо, що людський капітал відіграє в економічному зростанні провідну роль. Ефективне використання знань у виробництві ґрунтується саме на досягненнях масової освіти. Крім науковців високого гатунку, які забезпечують прориви у фундаментальних та прикладних науках, що є базою для розробки іновативних технологій, потрібна велика кількість висококваліфікованих робітників, інженерів, менеджерів для втілення нових знань у виробництво та отримання кінцевого продукту. Для цього потрібен загальний більш високий рівень освіченості працівників і працівниць, більш якісна масова освіта у школах, вищих та середніх спеціальних навчальних закладах, на робочих місцях.

Слід зауважити, що сам по собі певний рівень освіченості не гарантує швидкого економічного зростання. Це видно на прикладі різних країн, на жаль, і України включно. Серед причин подібного явища слід назвати, по-перше, неефективне використання людського капіталу. Наприклад, зайнятість людей з вищою освітою або з високою кваліфікацією на робочих місцях, де це не потрібне. По-друге, неефективне використання інвестицій в освіту. Це має місце у пострадянських країнах, коли державна підтримка певних навчальних закладів чи освітніх напрямів (за рахунок бюджетних коштів) робиться без належного обґрунтування. По-третє, освіта може не відповідати потребам сучасного ринку праці. По-четверте, невизначеність

стратегічних напрямів розвитку країни може гальмувати соціально-економічне зростання навіть за умов достатньо високого рівня масової освіти.

Недостатнє використання інвестицій, особливо державних, у освіту підтверджує низка прикладів, які в основному стосуються країн, що розвиваються.

Збільшення кількості дітей, що ідуть у школу, не веде до покращення їхнього навчання. На ринку праці не завжди наявний попит на застосування навичок, отриманих випускниками державних професійно-технічних навчальних закладів. Дуже часто недостатнім є рівень підготовки вчителів. Надто великі затрати на адміністративний персонал системи освіти та на інфраструктуру за недостатньої кількості коштів на викладацький склад та матеріальну базу навчання, що веде до погіршення кількісних та якісних показників шкільної освіти.

Та, мабуть, найгіршим є те, що уряди розглядають інвестиції у освіту як засіб економічного розвитку, а не як інвестиції у майбутнє. За виключенням декількох високорозвинених країн, частка видатків на освіту у ВВП не досягає 6%, що не відповідає рекомендаціям Міжнародної комісії з освіти на XXI століття.

За статистичними даними, у багатьох країнах досягнуті суттєві успіхи у реалізації ЦСТ №2 щодо подолання неписьменності, та все ж у багатьох країнах, що розвиваються, рівень писемності залишається низьким. Якщо у групі країн з середнім рівнем розвитку людського потенціалу (75 країн) рівень писемності дорослого населення досягнув 80%, то у групі країн з низьким рівнем людського потенціалу (24 країни) він складає усього 47,7%³⁵. В усіх країнах рівень писемності серед молоді вищий, ніж серед дорослих. Але як у дорослих, так і у молоді рівень писемності жінок/дівчат суттєво нижчий, ніж чоловіків/хлопчиків.

У світі склалося чимало різних національних моделей освітніх систем, які мають суттєві відмінності концептуального характеру. Вони взаємодіють,

впливають одна на одну. Розвиваються потужні інтеграційні процеси в освіті, особливо у Європі. Розпочатий тут під впливом глобалізації та конкуренції на світовому ринку освітніх послуг так званий Болонський процес вже дає результат – створений Європейський простір вищої освіти (ЄПВО). Основне завдання, як його бачать учасники Болонського процесу – зблизити національні освітні системи, зробити їх прозорими і співставними.

Через інтеграцію освітніх систем 47 країн-учасниць сподіваються підвищити якість та конкурентоздатність вищої освіти. Але, якщо країни-члени Європейського Союзу вже практично користуються перевагами ЄПВО, то інші європейські країни, включно й Україна, відстають від них на кілька років. Інтеграція в освітній галузі виявилася різношвидкісною. Втім, сподівання на вигоди від неї залишаються на перспективу реальними. І вже ціла низка інших (неєвропейських) країн виявляє бажання розширити коло учасників та форми інтеграційної взаємодії, розпочатої у межах Болонського процесу.

ЦСТ–2 в українському варіанті спрямована на забезпечення доступу до якісної освіти протягом життя. Вона успішно виконується за всіма показниками. Значну роль тут відіграє досягнутий високий рівень писемності (99,7%), а також рівні охоплення дітей до 5 років дошкільною освітою (99,3%), початковою (99,3%), повною загальною середньою (92%) та охоплення вищою освітою осіб віком від 18 до 22 років (65,2%). Суттєво збільшилася кількість спеціалістів, що отримали вищу освіту: від 422,2 тис. у 2000 році до 551,5 тис. у 2016 році.

10.7. Людський розвиток і гендер

Що таке гендерні проблеми? У чому їхні причини та як їх викоринити? Ці питання мають неабияке значення для людського розвитку, оскільки гендерна

нерівність є одним з базових чинників, які стримують економічний, соціальний, гуманітарний розвиток, гальмують зростання людського

потенціалу, деформують його вплив на сталий розвиток суспільства. Гендерні проблеми дуже важко долаються, бо нерівність статей має міцне коріння, що тягнеться з глибокої давнини.

Люди, крім того, що мають біологічні статеві відмінності, мають ще й соціальну стать, або гендер.

Гендер – це система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин чоловіків і жінок, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстом буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їхньої статі.

Укорінені стереотипи щодо гендерної нерівності створюють у суспільстві відчуття, що розподіл ролей був завжди, і його слід сприймати як дане. Соціальну стать буває важко відокремити від біологічної, а в біологічному плані жінки й чоловіки розрізняються дуже суттєво. До того ж дискримінація за ознакою статі супроводжується дискримінацією за віком, місцем проживання чи національністю, що ускладнює розв'язання проблем.

Щодо причин гендерної нерівності, то виділяють три основні фактори:

1) фактор розвитку суспільства (соціально-економічний розвиток, розвиток

народонаселення, науки і технологій тощо);

2) фактор гендерного порядку (дискримінаційний фактор);

3) фактор поведінки соціальної групи.

Соціальну стать буває важко відокремити від біологічної, а в біологічному плані жінки Розвиток суспільства створює більш сприятливі передумови для гендерної рівності, хоча якогось автоматичного впливу на гендерну рівність немає. Фактор поведінки соціальної групи у різних галузях життєдіяльності відображає вплив історичних та культурних особливостей у різних країнах. А найбільший вплив чинить фактор гендерного порядку або дискримінаційний фактор.

Гендерний порядок – це система соціальних норм, політичних інститутів, елементів політичної культури, ставлення суспільства до гендерних питань. У більшості суспільств цей порядок є патріархальним, що означає відчутну перевагу чоловіків у публічних сферах, контроль за поведінкою жінок, жорстке визначення ролей та асиметричний розподіл ресурсів.

За даними досліджень Світового банку гендерна нерівність провокує серйозні негативні наслідки:

- ✓ підвищує ризик смертності серед немовлят та дітей, знижує рівень імунізації та освіти дітей, підтримує рівень високої народжуваності при низькому рівні життя;
- ✓ збільшує рівень розповсюдженості ВІЛ–інфекції;
- ✓ призводить до втрат у продуктивності праці, зростання попиту на медичні послуги, зростання витрат на соціальні послуги та правоохоронні органи;
- ✓ провокує зростання втрачених можливостей як материнського, так і дитячого покоління, а також втрати у заробітках;
- ✓ відтворює неефективний розподіл праці у сучасній високотехнологічній економіці;
- ✓ збільшує корумпованість державних чиновників та кримінальність бізнесу;
- ✓ негативно впливає на рівень економічного зростання.

Як видно, посилення гендерної рівності могло б суттєво зменшити негативні аспекти людського розвитку і сприяти покращенню ситуації у різних сферах життєдіяльності людей. Для цього існує необхідна правова основа, розроблена і прийнята світовим співтовариством низка міжнародно–правових документів, удосконалюється національне законодавство.

Слід зазначити, що більш високий дохід не гарантує розширення прав жінок, немає доказів того, що гендерна нерівність автоматично зменшується за умов зростання доходів населення. Це є свідченням того, що гендерний

порядок, тобто соціальні норми, політична культура і ставлення суспільства у справі розширення можливостей жінок мають таке ж значення, як економічний добробут та загальний рівень розвитку суспільства.

Міжнародно-правова база реалізації принципу гендерної рівності:

- ✓ Конвенція ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок;
- ✓ Декларація ООН про викорінення насилля відносно жінок;
- ✓ Конвенція ЮНЕСКО про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти;
- ✓ Конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці;
- ✓ Конвенція ООН про боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю;
- ✓ Декларація та Платформа дій 1У Всесвітньої конференції ООН зі становища жінок.

Подібним чином можна оцінити вплив глобалізації на проблему гендерної рівності – він не є ні цілком негативним, ні цілком позитивним, і несе в собі як передумови для розвитку гендерної рівності, так і для посилення гендерного розриву.

Серед негативних наслідків глобалізації щодо гендерної рівності можна назвати такі:

- ✓ глобалізація та пов'язана з нею лібералізація економіки ведуть до зростання цін і відставання від нього заробітної плати, що негативно впливає на малозабезпечені верстви, а, за даними ООН, жінки та дівчата складають до 60% чисельності незаможних верств населення;
- ✓ лібералізація веде також до згортання соціальних програм, основними споживачами яких є жінки й діти;
- ✓ менш мобільні (через завантаження сімейними обов'язками) жінки входять на глобалізований ринок праці на гірших умовах, ніж чоловіки;

- ✓ посилюється розрив між краще оплачуваною кваліфікованою працею у суспільному секторі і неоплачуваною домашньою працею жінок;
- ✓ вільний ринок сільгосппродукції робить нерентабельними нетоварні сільські підприємства у країнах, що розвиваються, а головною робочою силою там є жінки, втрачаючи роботу, вони мігрують у міста, що приводить до диспропорцій у оплаті праці за статтю;
- ✓ відбувається глобалізація злочинності, загострюється проблема насильства над жінками, основним об'єктом торгівлі людьми є жінки й дівчата.

Водночас глобалізація вносить нові позитивні моменти у розширення гендерної рівності:

- ✓ втягуючи країни у все більш поглиблене спілкування, при цьому нерідко за рахунок частки національного суверенітету, глобалізація створює нові можливості для жінок у розробці нових стандартів міжнародного права та захисті прав жінок, посилює вплив неурядових організацій (НУО), у тому числі жіночих, на міжнародній арені;
- ✓ відкритість глобального ринку праці, створення нових робочих місць дозволяє жінкам брати активну участь у суспільному виробництві, у оплачуваному секторі зайнятості;
- ✓ глобалізація освіти та розвиток інформаційних технологій дозволяють жінкам (які є менш мобільними) брати участь в освіті та оплачуваному секторі зайнятості.

Є ще один аспект гендерної нерівності, про який уже йшла мова, але його варто розглянути докладніше. Йдеться, зокрема, про причини гендерного розриву у довголітті. Протягом ХХ ст. як у розвинених західних країнах, так і в країнах колишньої соціалістичної системи (а пізніше – у країнах з перехідною економікою), спостерігалось зростання гендерного розриву у тривалості життя на користь жінок.

Тут є розрив біологічний і розрив гендерний. Перший обумовлений природними причинами. Статистика свідчить, що у більшості популяцій

особини чоловічої статі живуть менше, ніж особини жіночої статі. У нинішній людській популяції такий природний розрив складає 4–5 років на користь жінок, все інше – результат гендерної нерівності.

Гендерний розрив обумовлений трьома факторами, про які вже говорилося. Перший – фактор розвитку суспільства. Від покращення гігієнічних умов та розвитку масової медицини більше виграли жінки, оскільки зменшилася надзвичайно висока раніше материнська смертність.

Другий – фактор гендерного порядку (дискримінаційний фактор). Він визначається ступенем патріархальності гендерного порядку, що встановився у даному суспільстві.

Чоловічий програш у смертності пов'язують з тим, що за сучасних умов чоловіки часто втрачають роль «годувальника», або відіграють її ціною надмірних зусиль з огляду на соціально–економічні потрясіння. Це веде до стресів, психічного розладу, хвороб і, в кінцевому підсумку, до передчасної смерті.

Третій – фактор поведінки, пов'язаний з низьким рівнем самозбереження, відсутністю волі до здоров'я. У чоловіків це – надмірне вживання алкоголю, тютюнопаління, відсутність культури відвідування медичних установ та уважного ставлення до свого здоров'я. До цього слід додати більшу, ніж у жінок, вірогідність інфікування соціально небезпечними хворобами, такими як ВІЛ/СНІД та туберкульоз.

Поєднання зазначених факторів в останні десятиліття на фоні руйнації системи державного патерналізму у посткомуністичних країнах створило надзвичайно складну ситуацію для чоловіків. І якщо у країнах Східної та Центральної Європи ситуація поступово вирівнюється, то у пострадянських країнах вона залишається майже без змін.

Нагадаємо, що у глобальних ЦСТ третя ціль визначена таким чином: «Сприяння у досягненні рівності чоловіків та жінок і розширення прав і можливостей жінок». Була поставлена й головна задача – «ліквідувати, бажано до 2005 р., але не пізніше, ніж до 2015 р. нерівність між статями у

сфері початкової та середньої освіти». У 2006 р. з'ясувалося, що ліквідувати нерівність до 2005 р. не вдалося. І прогнози показують невелику вірогідність вирішити проблему до 2015 р.³⁸ Друге завдання (щодо розширення прав і можливостей жінок) виконується теж дуже повільно. У світі лише шосту частину місць у законодавчих асамблеях займають жінки. У деяких країнах (як Саудівська Аравія або ОАЕ) представництва жінок у законодавчих органах не існує.

В Україні гендерна рівність найкраще забезпечена у освіті. Тут досягнуто суттєвого прогресу. Хоча рівень освіченості у жінок дещо нижчий (у жінок 99,2% при 99,7% у чоловіків), це відносять на рахунок великої кількості жінок віком 80 років і більше, бо саме у цій віковій групі – більшість неписьмених. Рівні охоплення чоловіків і жінок шкільною освітою майже ідентичні, у вищій освіті частка охоплення жінок на 19% більша, ніж у чоловіків. Як результат, частка економічно активного жіночого населення з повною і неповною вищою освітою становить 47,5% від загальної кількості, тоді як відповідна частка чоловіків – 39,5%.

У частині доходів відношення середньої заробітної плати жінок до середньої заробітної плати чоловіків мало досягти 70% у 2004 р. і 76% у 2007 р. Хоча це співвідношення стабільно зростало, воно досягло лише 69% у 2006 р.

Слід зазначити, що при цьому воно перевищує відповідні показники постсоціалістичних країн (60-65%) і майже досягає рівня найбільш розвинених у гендерній рівності країн – Швеції, Норвегії, Данії, Фінляндії, Ісландії.

Присутність жінок на найвищих посадах в Україні можна характеризувати: Наприклад, у Верховній Раді серед депутатів 18,5% жінок, у Кабінеті Міністрів – лише 12%. У більшості європейських країн цей показник знаходиться у діапазоні 23–38%, у Швеції – більше 45%. Але на посадах, де приймаються економічні рішення, та серед посадовців в органах влади жінок набагато більше, ніж чоловіків – понад 63% управлінців і майже

80% спеціалістів. Проте, більшість жінок обіймає посади нижчого рівня і лише незначна частина – керівні посади на державній службі.

Така ситуація частково пов'язана з недавнім минулим, коли частка жінок-професіоналів на високих керівних посадах була незначною у структурі зайнятих. Тут українській владі доведеться діяти більш рішуче, аби збалансувати ситуацію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурик З. М. Державне регулювання сталого розвитку України: теорія та практика : монографія / Бурик Зоряна Михайлівна ; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Львів : Простір-М, 2017. – 383 с.
2. Голод А. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування : монографія / Андрій Голод. – Львів : ЛДУФК, 2017. – 340 с.
3. Чандрян Наїр, Держава сталого розвитку. Майбутнє урядування, економіки та суспільства/ Перекладачі - Ірина Гнатковська/ Чандрян Наїр. – Київ: книга, 2020. – 288 с.
4. Федулова Л.І. Перспективи інноваційного розвитку промисловості України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ief.org.ua>
5. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / авт.: А. Садовенко, Л. Масловська, В. Середа, Т. Тимочко. – 3 вид. – К.; електронний ресурс – 392 с.
https://do.ipk.kpi.ua/pluginfile.php/366992/mod_resource/content/1/rozvytok_suspilstva_undp.pdf
6. Загорський В.С. Концептуальні основи формування системи управління сталим розвитком еколого-економічних систем : монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 336 с.
7. Загорський В.С., Борщук Є.М. Цивілізаційна парадигма сталого розвитку // Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Вип. 3(64) : у 2 ч. Ч. 2. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2020. С. 197–211. ISSN 2070-4011. EFFICIENCY OF PUBLIC ADMINISTRATION. 2021. ISSU7.
8. Голод А.П. Інноваційні фактори модернізації індустрії гостинності регіону / А.П. Голод // Маркетинг в умовах розвитку цифрових технологій : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (5 жовтня 2018 р). – Луцьк:

ІВВ Луцького НТУ, 2018. – С. 91-92.

9. Мазур В. Індустрія гостинності – ефективний інструмент розвитку туристичного бізнесу / Володимир Мазур // Журнал Європейської економіки. –2015. – Т. 14(3). – С. 273-284. Інформаційні ресурси Інтернет

10. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів– Режим доступу : <http://www.consumer.gov.ua/>

11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

12. Сталий Розвиток в глобальному та національному зрізах на прикладі Цілі «Міцне здоров'я і благополуччя» <https://voxukraine.org/naskilki-micne-nashe-zdorovya/>

13. Цілі сталого розвитку для дітей України (UNICEF) <https://do.ipo.kpi.ua/mod/resource/view.php?id=111717>

14. https://mof.gov.ua/uk/esg_performance-426

15. <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=938d9df1-5e8d-48cc-a007-be5bc60123b8&tag=TSiliStalogoRozvitku>

16. Цілі сталого розвитку та Україна Урядовий портал: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/cili-stalogo-rozvitku-ta-ukrayina>

17. Глобальні цілі сталого розвитку (UNDP) <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html>

18. Оцінка прогресу досягнення ЦСР в Україні за 2020 та за 2021 http://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/ukr/2.htm

19. Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015 – 2020 років https://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Strategiya_UKR.pdf

20. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>

21. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року

<https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html>

22. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна». Київ, 2017.
URL: <https://menr.gov.ua> (дата звернення: 1.12.2018).

23. Бобровська О.Ю. Сталий розвиток регіонів України: проблеми і шляхи його розв'язання. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01\(15\)/15.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01(15)/15.pdf)

24. Цілі сталого розвитку для України: регіональний вимір: аналітична доповідь / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів, 2018. 90 с.

25. Chala, T., Chernenko, D., & Korepanov, O. (2017). Глобальні показники досягнення цілей сталого розвитку в сфері охорони здоров'я. Соціальна економіка, 53(1), 42-50. вилучено із <https://periodicals.karazin.ua/socconom/article/view/9772>

26. Resolution adopted by the General Assembly of United Nations on 15 December 1972 (2997 (XXVII). Institutional and financial arrangements for international environmental cooperation). <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/270/27/IMG/NR027027.pdf?OpenElement>

27. Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (188/98-вр, редакція від 05.03.1998) // Відомості Верховної Ради України від 13.10.1998 р., № 38, стаття 248. [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

28. Офіційний сайт Міністерства охорони навколишнього природного середовища України // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/cgi-bin/go?node=AKTY%20VR>

29. Указ Президента України «Про Національну раду з питань науки, інновацій та сталого розвитку» (№ 664/2009 від від 21.08.2009 р.)

[Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://news.yurist-online.com/laws/6275/>

30. Україна 2020: Стратегія національної модернізації (офіційний сайт Всеукраїнського громадського об'єднання «Україна успішна» // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.uspishnaukraina.com.ua/uk/nsa/185.html>

31. Стратегія розвитку України «Україна 2020: стратегія національної модернізації» // [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.radakmu.org.ua/uk/news_and_report/1079.html

32. Стратегія національної модернізації // [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/index.php?articl=1&id=2691>

33. Концепція Загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://industry.kmu.gov.ua>

34. Навчальні матеріали онлайн [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://pidruchniki.com/>.

35. Сайт Всеукраїнської громадської організації природоохоронного спрямування «Жива планета» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.zhiva-planeta.org.ua>.

36. Сталий розвиток для України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://sd4ua.org/>.

37. Сталий розвиток та охорона довкілля: як віднайти баланс в діалозі бізнес-держава-громадськість [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://ecolog-ua.com/news/stalyy-rozvytok-ta-ohorona-dovkillya-yak-vidnayty-balans-v-dialozi-biznes-derzhava-gromadskist>.

38. Проект Закону України від 07.08.2018 № 9015, «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року»